

BUDAPESTER BEITRÄGE ZUR GERMANISTIK
Schriftenreihe des Germanistischen Instituts der Loránd-Eötvös-Universität

BUDAPESTER BEITRÄGE ZUR GERMANISTIK 77

Ács Péter
Manherz Károly

Runológia és rúnaírás

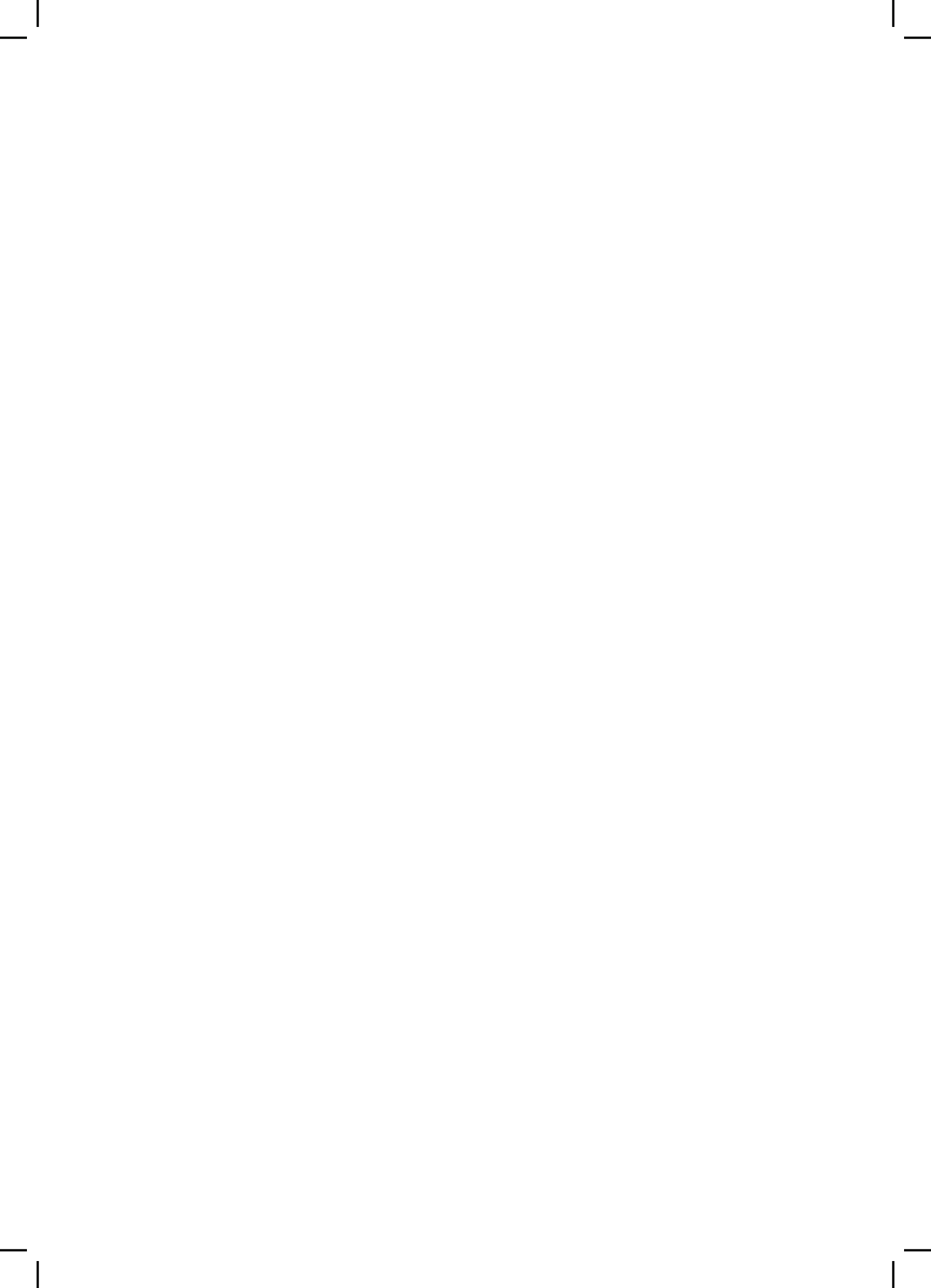

77

Budapest 2018

Ács Péter
Manherz Károly

Rúnairás és runológia

Ács Péter
Manherz Károly

Rúnaírás és runológia

Budapest 2018

Budapester Beiträge zur Germanistik 77

A sorozat felelős kiadója: Manherz Károly és Knipf Erzsébet
ELTE Germanisztikai Intézet

Szerkesztette: Domsa Zsófia

ISSN 0138 905x
ISBN 978-963-284-959-1

Műszaki szerkesztő: Oláh Ágnes
Nyomdai sokszorosítás: Pátria nyomda

Budapest 2018

© ELTE Germanisztikai Intézet

Címlapon: Tjurkői lemezpénz (brakteáta, vö. 78. oldal).

ELTE Germanisztikai Intézet

H-1088 Budapest, Rákóczi út 5.
tel.: (+36 1) 460-44-01 – fax: (+36 1) 460-44-09 – <http://germanistik.elte.hu>

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	7
1. RUNOLÓGIA ÉS RÚNAÍRÁS	9
1.1. Általános megjegyzések	9
1.2. A rúna szó etimológiája és korai előfordulásai.....	12
1.3. A rúnakultúra elterjedése	16
1.4. A runológia történetének rövid vázlata, a rúnák eredetének kérdése	19
1.5. Germán törzsek és törzsi nyelvjárások (HUTTERER 1986: 64-71)	37
1.5.1. A törzsi nyelvjárások kibontakozása	41
1.6. A rúnák mitológiai eredeztetése, mágia és jóslás	45
1.7. A különféle rúnasorok.....	54
1.7.1. Az anglofríz rúnasor.....	54
1.7.2. A „markomann rúnák”	62
1.7.3. A skandináv vagy fiatalabb <i>futhark</i>	63
2. A RÉGI VAGY GERMÁN FUTHARK.....	66
2.1. A régi rúnasoros feliratok.....	66
2.1.1. A régi vagy germán <i>futhark</i> -rúnasor.....	66
2.1.2. A rúnajelek, fonológiai értékük (IPA), kikövetkeztetett proto-germán nevük és jelentésük.....	72
2.1.3. A régi vagy germán <i>futhark</i> megjelenésének lehetséges ideje, létrejöttének okai, azaz milyen célból alkothatták meg a rúnaábécét.....	75
2.1.4. A régi rúnasoros emlékek elterjedési területe.....	81
2.1.5. A germán vagy régi rúnasoros feliratok korpuszából.....	85
2.2. Skandinávia.....	86
2.2.1. Az I. korszak fontos rúnafelirataiból	87
2.2.2. A II. korszak fontos rúnafelirataiból	100
2.3. Délkelet-európai feliratok (200-550).....	109
2.3.1. Keleti-germán (elsősorban gót) feliratok (200-450)	109
2.4. Kontinentális feliratok	113
2.4.1. Alemann rúnafeliratok	120
2.4.2. Frank rúnafeliratok	136
2.4.3. Langobárd feliratok.....	139
2.4.4. Anglofríz feliratok	141

2.4.5. Fríz feliratok.....	143
2.4.6. Angliai feliratok.....	151
3. KITEKINTÉS.....	165
IRODALOM	166
Internetes rúnakorpuszok.....	169

Előszó

Rúnairás és runológia című könyvünk elsősorban az ELTE BTK germanisztika szakos hallgatói számára készült, ám olvashatja bárki, aki érdeklődést mutat a germán írástörténetnek ezen megkerülhetetlen fejezete iránt. A Germanisztikai Intézet német, néderlandisztika és skandinavisztika szakos hallgatói a nyelvtörténet tanulmányozása során találkoznak ugyan a runológiával, de a skandinaviszták nyelvtörténeti stúdiumainak kivételével a történeti nyelvészetnek erre a területére az oktatásban egyre kevesebb idő jut.

A könyvünkben alkalmazott tudományos megközelítés elsősorban germanisztikai és nyelvészeti, az archeológiai aspektust éppen csak említeni tudtuk. Ahol szükséges volt a mitológiai és paleográfiai nézőpontokat is vázlatosan ugyan, de tárgyalni igyekeztük.

Az egyetemi hallgatók, illetve a téma iránt érdeklődők magyar nyelven eddig csupán HUTTERER Miklós *Bevezetés a germanisztikába* (1968) és *A germán nyelvek* (1986) című munkáiból kaphattak tudományos igényű tájékoztatást a germán írástörténet e fontos fejezetéről. Az említett munkákban a rúnairást tárgyaló rész annak ellenére, hogy szinte minden lényeges aspektusra kiterjedt, csupán tájékoztató jellegű lehetett, és a művek megjelenése óta sok tudományos újdonság látott napvilágot. A régészeti ásatások során számos új rúnalelet került elő, és ennek is köszönhetően újabb elméleti megközelítések születtek a runológiában, melyek fontosabb részleteit könyvünk igyekszik bemutatni.

Mint ahogyan azt könyvünk első fejezetében kifejtjük, kizárólag a germán, vagy más néven régi *futhark* feliratok egyes aspektusainak vázlatos bemutatására vállalkoztunk. Ez az időszak kb. 150-től kb. 750-ig tart, azaz magában foglalja a római császárkort, a germán népvándorlást

(300-500) és a Meroving időszakot (500-725). A fentiekből következik, hogy könyvünk nem tárgyalja az egyetemes rúnakorpusz nagyobb részét, az újabb vagy más néven skandináv *futharkk*al készült feliratokat. Ez utóbbiakat ÁCS–BAKSY *A skandináv nyelvek történetének vázlata a kezdetektől a reformációig* (2010) című munkája érinti, mely speciálisan a skandinavisztika szakos hallgatóknak készült. Itt kell megemlíteni VOIGT Vilmos *Óizlandi irodalom és kultúra* (2016) című könyvét, melyben a szerző tárgyalja a runológiai aspektust is.

Könyvünk, a fentebb említett munkákkal összeforrva, az ún. „régifilológiák” germanisztika központú művelését szeretné megerősíteni.

A kötetet Domsa Zsófia, a Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszékének adjunktusa szerkesztette igen nagy gondossággal. Javaslatait és tanácsait örömmel és hálával fogadta be írásunk. A gondos technikai szerkesztésért Oláh Ágnesnek (ELTE Germanisztikai Intézet) tartozunk köszönettel.

A szerzők

1. Runológia és rúnairás

1. 1. Általános megjegyzések

A runológia a germanisztika részeként a rúnaábécékkel, a rúnafeliratokkal és ezek történetével foglalkozik. A kutatás tágabb értelemben kapcsolódik a teljes rúnakultúrához, melynek egyik része az ún. rúnairodalom. A germanisztika a germán írástörténet külön fejezeteként is tárgyalja a runológiát. A tudomány legpontosabb definícióját Carl J. S. MARSTRANDER, a kelta nyelvek professzora (1883-1965) adta egy 1929-ben megjelent tanulmányában, amely szerint a runológia nem más, mint **”paleográfia, lingvisztika, archeológia és mitológia”** egyben (ANTONSEN 2002:1). Mindazonáltal mi úgy véljük, hogy a runológia – tágabb értelemben – a történeti nyelvészet egyik ága.

Runológiai vázlatunk a germán, vagy más néven régi *futhark* feliratok történetére és bemutatására vállalkozik. Ez az időszak hozzávetőleg 150-től 750-ig tart, azaz magában foglalja a római császárkort, a germán népvándorlást (300-500) és a Meroving időszakot (5-től a 8. századig).

A germán nyelvek legkorábbi írásos emlékei az elsődlegesen Skandináviából ránk maradt rúnafeliratok, melyek egyben közvetlen forrásai és létbizonyítékai is ezeknek a nyelveknek. A feliratok sajátos ábécé használatát mutatják, melyet az első hat írásjel összeolvasása után *futhark*-nak nevezünk. (Az angolszász változat neve *futhork*, az óangolban bekövetkezett hangváltozás eredményeként.) Általános megállapítás szerint egy, szinte teljesen eredeti, 98 %-ban skandináv, a maradékot tekintve délebbi germán írásrendszerről van szó (BERNÁTH 1991:283). Itt kell megjegyezni, hogy a skandináviai leletek sokasága miatt a runológiát

a skandináv nyelvtudomány szinte teljesen magáénak vallja, szemben a német nyelvtörténeti hagyománnyal. Erős érve a skandinavisztikának, hogy a skandináviai leletek nyelve a 6. századtól óészaki, azaz skandináv, a 8. század után a Skandináviától délre eső területeken pedig megszűnik a rúnakultúra produktivitása. Hangsúlyozni kell, hogy a rúnakutatás is Skandináviában indult meg a 16. században. Ugyanakkor a germanisztikai megközelítés – mint később látni fogjuk – nyelvtörténetileg teljesen helyénvaló. Ez a grafémarendszer jellegét tekintve a rovásírásokhoz tartozik, epigrafikus jellegű, és a latin írásbeliség átvétele előtt a 2. és a 11. század között aktívan használatban volt. A rúnafeliratok ennek köszönhetően tudták megörökíteni elsősorban a pogány kori Skandinávia germán népeinek, valamint kisebb részben más, délibb, illetve délebbre szorult germán törzsek történeti és kultikus hagyományát. Skandináviában a rúnakultúra olyan erős volt, hogy népi írásrendszerként – a latin betűs írással párhuzamosan – egészen a 18. századig fenn tudott maradni (BERNÁTH 1991:283). (A 12. század utáni rúnahasználat már egyedi jelenség, mégis meg kell említenünk a közép-svédországi dalarnai gazdák által készített rúnavéseteket. Ezekkel elsősorban a használati tárgyakat díszítették, és gyakran a nevüket vésték fel rúnákkal az eszközökre. Dalarnában ez a szokás a 19. századig, mi több, a 20. század elejéig is tovább élt.)

A rúnairás epigrafikus jellegéből egyértelműen következik annak területi korlátozottsága, és ebből fakadóan tartalmi sajátosságai. A rúnákat fára, csont, fémre, kőre vésték, tehát alapvetően mindig valamilyen kemény anyagra. A sírkövektől eltekintve egy-egy tárgyon, ékszeren (főleg fibulán), fésűn, kardon, lándzsahegyen vagy fegyvermarkolaton csak igen kevés rúnajelnek volt hely. A legrövidebb rúnaemléken 1-2 rúna található, míg a leghosszabb rúnaszöveget – jelenlegi ismereteink szerint – a svédországi Rök-kő hordozza a maga

770 rúnajelével. (Ezen a gránittömbön egy teljes óészaki nyelvű strófa is olvasható.) Tartalmi szempontból a rúnaszöveg állhat egyetlen mágikus tartalmat hordozó rúnajelből (varázsrúnából), egy névből, egy fohászból vagy átokból, egy szerelmes üzenetből, és lehet egy rövid történet, akár verses megfogalmazása is (BERNÁTH 1991:283).

A rúnafeliratok általában három nagy alapkategóriába sorolhatók. Az elsőbe tartoznak a (1) **régi rúnasoros** feliratok (**germán v. régebbi futhark**), melyekből kb. 350 lelet fordul elő a szakirodalomban. Ezekből 200 ún. brakteáta vagy más néven lemezpénz, melyet külön csoportként tárgyal a runológia. A régi rúnasoros feliratok az i.sz. 2. és a 8. század közötti időről maradtak ránk és a 24 jelből álló rúnasort használják. A második csoportba (2) az **anglofríz rúnasoros (anglofríz futhorc)** feliratok tartoznak, melyből az 5-től a 11. századig kb. 100 lelet maradt ránk, bizonyos források szerint valamivel több. Ez a rúnasor 28, 29, később 33 rúnajelből állt. A harmadik csoportba (3) a **skandináv rúnasoros (skandináv v. fiatalabb futhark)** feliratok tartoznak. Ez a rúnasor 16 rúnajeles, és mivel egyelőre több mint 6000 lelet áll rendelkezésünkre, a legnagyobb csoportot is ez a kategória alkotja.

Még három rúnaábécé-csoportot kell megemlítenünk: a „markomann” rúnákat (8-9. sz.), az ún. középkori rúnákat (12-15. sz.) és végül a Dalarna-rúnákat (16-19. sz.). Mindezekről a rúnasorokat részletesebben tárgyaló fejezetekben lesz szó.

A rúnaírás rendszeréről BERNÁTH István (1928-2012) ad pontos összefoglalást: „Rovásírás típusú rendszer (távoli és formális rokonságban a 8. sz.-i orkhoni ótörök vagy a 9. sz.-i nagyszentmiklósi besenyő írásokkal), kerüli a gömbölyű formákat és a vízszintes egyenes vonalakat, gyakran dekorálja a szövegeket apró mitikus jelekkel. Írásiránya balról jobbra, vagy fordítva is vezet, sőt az ún. busztrofedon (ökörfjárás)

formájában is haladhat, a barázdát szántó eke vonalán, az egyik sort jobbra, az utána következőt balra haladó irányban stb. (a legrégebbi görög írásokhoz hasonlóan). Eredetiségének további jele a közkeletű írásrendszerek alfabetikus-ábécé sorrendjétől való teljes különbözősége, ami mögött írástörténészek egy eltérő fonetikai konzekvencia meglétére gyanakszanak” (BERNÁTH 1991:284).

1.2. A rúna szó etimológiája és korai előfordulásai

A **rúna** szó maga a 17. század második felétől válik ismertté, különösen Ole WORM (1588-1654) dán orvos, természettudós, antikvárius, rúnakutató írásaiból (KRAUSE 1993:9). A szó minden valószínűség szerint nem germán, hanem kelta eredetű, vö. óír *rún* 'titok'. A kikövetkeztetett közgermán tő a * *run-*, a gót alak a *rúna*, jelentése 'titok, titkos mormolás', így rokona a latin *rumor*-nak, melynek jelentése 'morgás'. Rokonítható még a német *raunen* 'titokban megsúgni' és az angol *to rown, to round* 'fülsúgni' jelentésekkel (ELLIOT 1959:1, HUTTERER 1986:97). De megtaláljuk a szót a svájci-német *Raun* 'tanácskozás', 'titkos szavazás' jelentésben is. Az óskandinávban titkos tudást és költészetet is jelentett, ez utóbbi jelentést tükrözi a finn nyelv is, ahova a *runo* nagyon régi kölcsönzés révén jutott a közgermánból, és 'dal, 'ének' jelentésben él tovább. WULFILA (i. sz. 311-383) nyugati-gót püspök 4. századi bibliafordításában a görög *müszerion* 'titok' jelentést a gót *rúna* alakkal fordította le, vö. Márk 4.11.: „Elöttetek föltárom Isten országának titkát...” (gót: *jah qap im: izwis atgiban ist kunnan runa piudangardjos gudis...*) és 1 Kor. 13.2.: „Ismerjem bár az összes titkokat...” (gót: *...jah witjau allaize runos...*).

Kiemelendő, hogy – a rúnafeliratoktól eltekintve – a gót Biblia a legrégebbi és legnagyobb fennmaradt germán nyelvű szövegkorpusz!

A 6. században élt Venantius FORTUNATUS poitiers-i püspök pedig a következő latin disztichont költötte:

*Barbara fraxineis pinghatur **rhuna** tabellis:*

Quodque papyrus agit, virgula plana valet.

Barbár **rúnajelet** kőristáblára is írhasz:

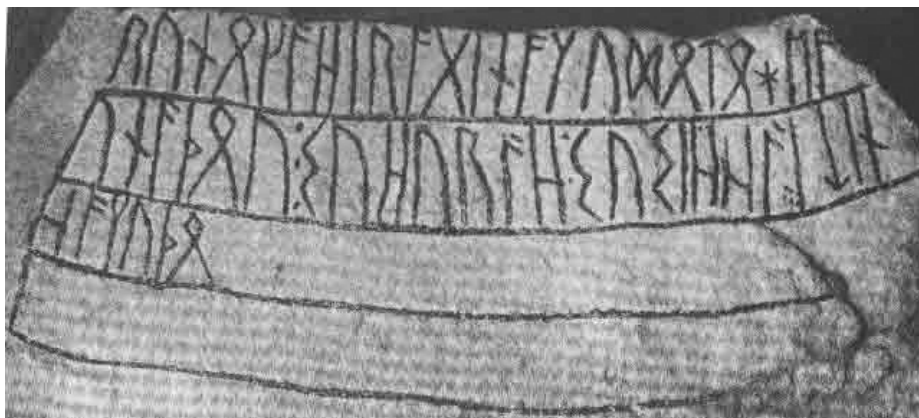
Az, mi papíroson áll, állhat egy ágdarabon. (BERNÁTH ISTVÁN fordítása)

(V. FORTUNATUS, *Carmina* VII, 18; ed. F. Leo, *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, Berlin, 1881, vol. IV, I, 173.)

A szó feltűnik néhány proto-skandináv rúnafeliraton is, így az 5. század második felére datált **Noleby-kövön** (Västergötland, Svédország), melyen a következő felirat olvasható (a 'rúna' szót dőlt betűvel emeltük ki):

Runofahiraginakudotojeka unapou : suhurah : susiehhwatin hakupo

'Rúnákat róttam, istenektől (származókat), békét hozok (a halottnak?).
Suhurah, susie. Erősítsék meg (a rúnák) Haukoðurt!' (ANTONSEN 1975: 55, ÁCS-BAKSY 2010:29).

Noleby-kő (www.arild-hauge.com)

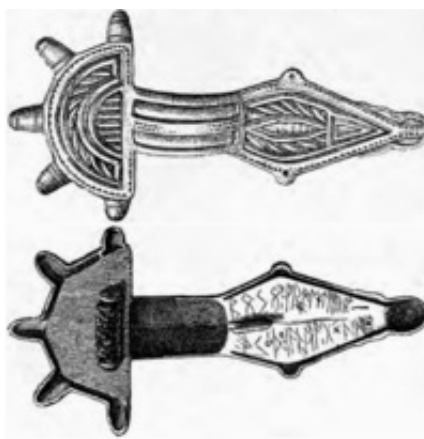
Hasonló emlék a 350-400 közötti időszakból származó **Einang-kő** (Oppland, Norvégia) is:

... **dagastizronofaihido** 'dagastiz, festette a rúnát (azaz a feliratot)' (ANTONSEN 1975:39)

Einang-kő (www.arild-hauge.com)

A rúna szó délnémet területen is előfordult, így a 6. század második feléből származó **Frei-Laubersheim-i** (Bad Kreuznach, Németország) óalsófrank fibulán (ruhakapcsan):

Frei-Laubersheim-i fibulák (sv.wikipedia.org/wiki/Frei-Laubersheimfibulan)

boso : wraet (:) *runa*

þ(i)k (:) *ðaþina : gólida*

‘Boso róta a rúnákat’

‘Ðaþina üdvözölt téged’ (Ez utóbbi sornak több fordítása is lehetséges.)

A rúna szó – a fent említetteken kívül – előfordul angolszász forrásokban, úgymint az 597-ben keletkezhetett ‘A vándor’ (óangol *The Wanderer*) c. költeményben *rune* alakban vagy a 750-ben keletkezhetett nagy ívű verses eposzban, a *Beowulf*ban, ahol a *runwita* jelentése egy kitüntetett címre, talán a király titkos tanácsosára utal. A szó a skáld költészetben is megjelenik.

Mint említettük, a rúnajeleket eredetileg mindig valamilyen szilárd anyagra faragták, vésték, illetve rótták, legkorábban minden bizonnyal simára formált fadarabokra, elsősorban bükkre. Innen eredeztethető a germán nyelvekben a ‘könyv’ < bükkfa’ tőegyeztetés, vö. angol ‘*book – beech*’, holland-flamand ‘*boek – beuk*’, izlandi ‘*bók – bók/beyki*’, német ‘*Buch – Buche*’, dán ‘*bog – bøg*’, norvég ‘*bok – bøk*’, svéd ‘*bok – bok*’. A betű neve még az angolszászban is *bōk-stæf* ‘bükkfa-pálcika’ (vö.

német *Buchstabe*). Úgy tűnik azonban, hogy ezek az elnevezések inkább a későbbi írástechnikákra utalnak és nem a rúnajelekre, mivel azokat csontra, fémbe és kőbe is véshették, faraghatták (BERNÁTH 1991:283).

Magát az írást, azaz a rúna rovásának műveletét ma csupán az izlandi és az angol nyelv használja a rovás eredeti igéjével, vö. izlandi *rita*, angol *write*, melyeknek ősi jelentése: farag, vés, karcol (vö. német *ritzen*, *reissen*, *Abriss*).

Az elkészült szövegek rovása és olvasása kezdetben minden bizonytalanság nélkül kultuszpapok vagy szakértők/rúnamesterek kiváltsága lehetett, csak ők fejtették meg a rúnák értelmét. Ezt a mágikus funkciót őrzi az angol *to read* ige, melynek eredeti jelentése talán a rúnajelek feletti tanakodásból eredhet, azaz 'kifürkész, megfejt' jelentéssel bírhatott (vö. német *raten*), míg a *lesen* 'olvas' németül, az összes skandináv nyelveken (a holland-flamanddal egyetemben), a rúnajelekkel megjelölt fapálcikák tudós kiválogatására utal (BERNÁTH 1991:283ff, HUTTERER 1986:99).

1.3. A rúnakultúra elterjedése

A ránk maradt rúnafeliratokról többféle statisztika áll rendelkezésre. "A kis térfogatú mobiliákra írt rúnafeliratok, szemben a kőbe vésetekkel, igen nagy szétszórtságban találhatók szinte mindenütt, ahová a germán népvándorlás és a viking kirajzás sodorhatta őket: Nyugat-Grönland, az észak-norvégiai Tromsø és a Ladoga-tó vonalától délre, Nyugat-Írország partjai és a Dnyeper torkolata között, Pireusz és Konstantinápoly vonaláig" írja BERNÁTH István (BERNÁTH 1991:286). A leletek száma 5000 és 6400 között mozog. Országok szerinti megoszlásban a kép a következőképpen fest: (A tárgyalt korszakban Dél-Svédország igen nagy része Dániához tartozott.)

	rúnafelirat
Svédország	3432
Norvégia	1552
Dánia	844
Skandináv	826
Kontinentális Európa, Skandinávia és Frízföld kivételével	80
Frízföld	20
Brit-szigetek (Írország nélkül)	> 200
Grönland	> 100
Izland	< 100
Írország	16
Feröer-szigetek	9
Nem skandináv rúnafelirat	> 500
Összes rúnafelirat	> 6400

Forrás: en.wikipedia.org/wiki/Runic_inscriptions (2018. január 3.)

BERNÁTH (1991:286) felosztása szerint: Svédország (kb. 3000), Norvégia (kb. 1150, Dánia (kb. 860), Izland (kb. 60), Grönland (kb. 15), Anglia (kb. 65), Orkney-szigetek (kb. 30), Man-sziget (kb. 30), Frízföld (kb. 10), Déli-germán (kb. 35).

KRAUSE (1993:9) 5000 ismert rúnafelirattal számol, melyből 3000 svédországi lelet, míg az ún. “német” vagy “déli-germán” rúnaleletek száma valamivel több mint harminc, HUTTERER (1986:101) szintén harminc körülire teszi a számukat, BERNÁTH (1991:286) 35 déli-germán felirattal számol. LOOIJENGA (1997) könyve szerint ötven a kontinentális (főleg német területről) az olvasható, értelmezhető rúnaemlékek száma.

Más források szerint (FISCHER 2004:281, LÜTHI 2004:321) ez a szám magasabb (81). Az adatok közti eltérés oka lehet, hogy a leletek között több hamisítvány van, illetve a felvésett, karcolt jelek nem is mindig

(kanonizált) rúnajelek. A fenti táblázatban nyolcvan lelet szerepel. (Vegyük figyelembe, hogy rúnaleletek napjainkban is előkerülnek, tehát a leletek gyarapodásával számolhatunk!) A kontinentális vagy déli-germán rúnakorpusz helyett esetleg megfontolandó a déli- és a nyugati-germán korpusz terminus alkalmazása, mivel a vizsgált területen talált emlékek igen nagy része nyugati-germán nyelvjárási jegyeket mutat fel (LOOIJENGA 1997:127).

Érdekes, bár spekulatív kérdés, hogy a több mint 6400 fellelt rúnaemléken túl vajon hány rúnafelirat vagy rúnaemlék készülhetett a rúnakultúra virágzása idejében, hiszen a leleteknek csak egy igen kicsiny szegmensét találták meg eddig. Világos, hogy két nagy periódust kell szétválasztani. A régi rúnasoros (germán rúnákkal készült) feliratokból nagyon kevés maradt fenn. Ez részben annyit jelent, hogy a régészeti leleteknek csak kis hányadán található rúnajel. Emiatt feltételezhető, hogy e korai időben a teljes lakossághoz mérten igen csekély lehetett az “írástudók” száma, valamint közkeletű az az elmélet is, mely szerint ebben az időszakban a rúnairás titok-jellege, mágikus volta dominált. Számos bizonyíték támasztja alá, hogy a germán népvándorlás alatt mindvégig ez a helyzet állt fenn. A skandináv rúnasoros időszakban, tehát a 8. századtól fogva úgy tűnik, már jóval több írástudóval lehet számolni. Ebből adódóan megnőtt a feliratok száma, és mintegy produktív rúnikus periódus következett be. A feliratokat, a korábbi mágikus tartalmaktól eltérően, egyre inkább az általános kommunikáció kívánalmai szerint forgalmazták. (Egyes feltevések szerint a teljes rúnakorszakban akár 40.000 rúnaemlék is készülhetett, de ezekből, mint láthattuk, aránylag kevés maradt fenn (FISCHER 2004:281).

1.4. A runológia történetének rövid vázlata, a rúnák eredetének kérdése

A rúnákkal való tudatos foglalatosság Skandináviában, pontosabban Svédországban és Dániában jelent meg a 16-18. században. A kor tudósai nagy ívű történeti monográfiákban tárgyalták – birodalmaik ősiségét bizonyítandó – a rúnák korát és mibenlétét. Kiindulópontjuk és tárgyalási keretük a korban egyeduralkodó bibliai eredetet használó magyarázat. Mindent, ami rúnákkal volt kapcsolatos elsősorban az Özönvíz korából, nyelvileg pedig a héberből eredeztettek. A korai runológusok közé tartozott Johannes BUREUS (1568-1652), a svéd nyelvújító, író, misztikus, királyi levéltárnok, Gustav Adolf tanácsadója, a runológia úttörője. BUREUS 1611-ben kiadta az első svéd ábécéskönyvet, melyben a betűket – a latin mellett – rúnákkal is feltüntette. (Kijárta a királynál, hogy minden ábécéskönyvben kötelezően szerepeljenek a rúnák is.) Ezzel akarta megtanítani az érdeklődő kortársaknak a használatban lévő svéd rúnajeleket, és azok nevét. Célja volt továbbá a rúnairás tanítása és szélesebb körben való elterjesztése. BUREUS ösztönözte a rúnabetűk latin írás helyetti használatát. Terve nyilván nem sikerülhetett, hiszen korában már a latin betűs írás volt az uralkodó. Érdekesség, hogy a Harmincéves háború alatt a svéd tisztek – titkosírásként – BUREUS rúnáit használták. Az alábbi kép BUREUS olvasókönyvének 1611-es kiadásában szereplő rúnasort mutatja:

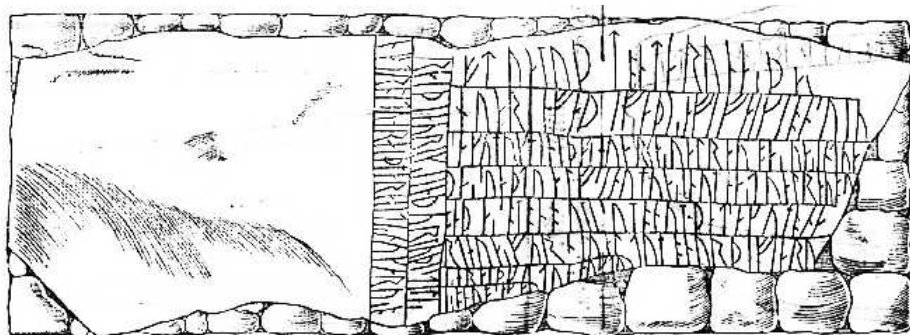
Runa A B C ester Suenste ordningen.		
Y	Från.	F. P v consona.
1	Dr.	h u. n v conf. n y. n d.
4	Thors	Th. t dh. t dh dh.
h	Odhes.	f o. i d. h f f d.
l	Wodhur.	R r. d r r fin.
<hr/>		
Y	Rön.	p p i. p yg. y q.
f	Haghal.	H Gh Ch.
f	Nadh.	N. f n fin. f m. f du.
l	Wodher.	l voc. j j conf. i i c.
f	Wru.	W. j a.
<hr/>		
r	Sun.	Spr. s s. s f med. ss.
1	Tudhr.	T. t t in fi. i d.
4	Wyrghal.	B. f p in pr. alias f B.
f	Lagher.	L. l ll.
Y	Man.	M, Y mm.

RIRI IIC - 'PIB I d I
f l P P I I I +

BUREUS rúnái (en.wikipedia.org/wiki/Runa_ABC)

BUREUS előtt a hazájukból elűzött svéd testvérpár, Johannes MAGNUS (1488-1544) és Olaus MAGNUS (1490-1557) is a runológia korai művelői voltak. 1554-ben, illetve 1555-ben megjelent, a skandináv népekről szóló nagy ívű etnográfiai-történeti munkájukban (*Historia de Gentibus Septentrionalibus*) közzétettek egy rúnaábécét is, ez volt az *Alphabeticum Gothicum*. Egy évszázaddal később lépett színre Olof RUDBECK (1630-1702) tudós, író, az Uppsalai Egyetem orvosprofesszora, neves anatómus, nyelvész és botanikus. *Atlantica* c. háromezer oldalas, négykötetes értekezése *Atland eller Manheim* (1677-1702) ‘Atland vagy az emberek

otthona' címmel jelent meg. Az író – JORDANES *Getica* c. művét véve alapul, bizonyítani akarta, hogy Platón Atlantisza nem volt más, mint Svédország, tehát hazája az emberiség bölcsője. Álltása szerint Ádám svédül beszélt, és a svédből fejlődött ki a héber és a latin is. RUDBECK 1699-ben meg volt győződve arról, hogy a rúnakövek közvetlenül az Özönvíz előttről származnak, és a svéd-gótok alkották meg őket. Szerinte ezeket a köveket még Jafet fia, Magóg hozta el Skandináviába. Nézetei egybevágtak a kor egy másik kimagasló tudósának, a birodalmi antikvárius, régész és runológus Johan PERINSKJÖLD (1693-1720) meggyőződésével, akinek – többek között – számos rúna lelet rajzát köszönheti a runológia. Johan GÖRANSSON (1712-1769) régész és runológus az 1750-ben összeállított, svéd rúnákról szóló, 1173 rúnaábrázolást tartalmazó (!) monumentális munkája szerint a rúnákat Magóg testvére, egy fehér ember, Gomer hozta magával északra i.e. 2000-ben. GÖRANSSON szerint a rúnaábécé Isten alkotása, melyet i.e. 2200-ban teremtett meg.

Johan GÖRANSSON Bautil (1750) rajza a Rök-kőről.

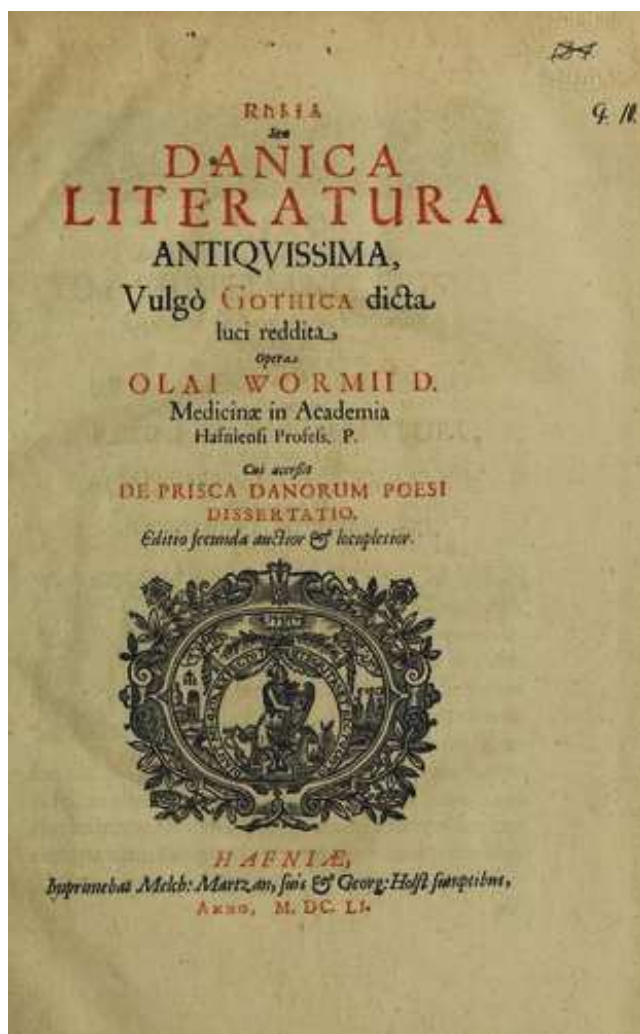
(commons.wikimedia.org)

Az említett runológusok szerint a rúnasor példája a héber írás volt, és úgy tartották, hogy az etruszkok, görögök, rómaiak mind a 16 jeles skandináv rúnák után alkották meg ábécéjüket. Johan G. LILJEGREN (1791- 1837) királyi levéltáros és archeológus 1832-ben kiadott egy rúna-kézikönyvet *Runlära* 'Rúnatan' címmel, mely tartalmazza az összes addig ismert

skandináviai rúnafeliratot. LILJEGREN az egyes rúnajeleket a latin betűkből származtatta. E. BENZELIUS (1675-1743) svéd püspök, majd érsek, a svéd felvilágosodás egyik jelentős alakja 1724-ben azzal a gondolattal állt elő, hogy a rúnajelek alapjait az ion, azaz görög írásban kell keresni. LILJEGREN és BENZELIUS tehát latin és görög mintákat feltételezett.

Hrabanus MAURUS (780-856) német bencés szerzetes, apát, püspök, a Karoling reneszánsz egyik jeles képviselője alkotta meg a “markomann-rúnák” terminust, és a dániai rúnafeliratokat értette alatta.

A rúnák tudományos igényű feldolgozása azonban Dániából indult el, Ole WORM (1588-1654) orvos, régész és polihisztor munkásságával. “Munkássága a dán történelemnek abba a szakaszába esett, amikor az alkotmányos monarchiát előkészítendő, az udvarhoz közel álló tudósok erőnek erejével hatoltak visszafelé az időben, hogy minél régibb adalékokkal igazolják a dán királyság ősiségét, nem utolsó sorban a hasonló svéd monarchikus törekvésekkel konkurálva “ (BERNÁTH 1991:657). A tudós a fenti összefüggésben felfigyelt a koraközépkori rúnafeliratokra is, melyekről a korszak runológusainak egy része azt feltételezte, hogy tulajdonképpen dán eredetűek, illetve, hogy közvetlenül a héberből származtak Európa vidékére. WORM 1636-ban jelenteti meg a *Runir, seu Danica literatura antiqvissima, Vulgo Gothica dicta* ‘Rúnák, avagy a legrégebbi dán irodalom, melyet közönségesen gótnak mondanak’ c. művét, amely már címében is elhatárolódik a svéddel gyakran összekevert “gót” elnevezéstől (BERNÁTH 1991:657). Ez a munka a rúnafeliratok/ rúnaemlékek első legterjedelmesebb összefoglalása, melyben 49 norvég/ svéd, 5 gotlandi és 68 dán feliratot ír le (WORM is osztja a nézetet, hogy a rúnák a héber ábécéből kerültek Északra, de a görög és a latin írásjelek végső eredete is a héber.) WORM a rúnajeleket a görög és a latin betűjeleknél régebbinek tartotta, és úgy vélte – szemben BUREUS nézeteivel, aki a rúnák végső kialakulásának helyeként Svédországot jelölte meg –, hogy egyre több szól amellet, hogy a rúnák dán földön jöttek létre.

Runir, seu Danica literatura antiquissima, Vulgo Gothica dicta ‘**Rúnák, avagy a legrégebb dán irodalom, melyet közönségesen gótnak mondanak**’ (második kiadás, 1651) (openlibrary.org)

Magnus CELSIUS (1621-1679) fedezte fel és oldotta meg a végtelenül redukált jeleket tartalmazó ún. Hälsinge-rúnák rejtélyét 1674-ben. 1677-ben kezdte publikálni eredményeit, munkáját azonban 1679-ben bekövetkezett halála miatt nem fejezhette be. Végül fia, Olof CELSIUS

(1670-1756) adta ki a művet 1698-ban *De Runis Helsingicis...* 'A Hälsinge-rúnákról' címmel. Fontos megemlíteni, hogy M. CELSIUS és fia – együtt más kutatókkal – azt feltételezték, hogy a rúnakövek nagy részét nem állíthatták az időszámításunk előtt.

Angliában a 18. század végén – az angol romantika korában – úgy vélték, hogy Stonehenge kőoszlopait vagy a rómaiak vagy a vikingek állították és azokra rúnajeleket véstek. Minden olvashatatlan feliratban, legyen az sírkő vagy egyéb rúnaemléknek tűnő lelet, rúnajeleket véltek felfedezni. Egyes elképzelések szerint valaha létezett a Rúnikus Királyság, az a birodalom, ahová Anglia, Dánia és a Skandináv-félsziget tartozott annak minden lakójával, a gótokkal, kimberekkel, vandálokkal egyetemben. Az angol romantikus költők a „rúnikus” (angol: *runic*) alatt pedig valami különösen misztikus tartalmat sejtettek (LOOIJENGA 2003:3).

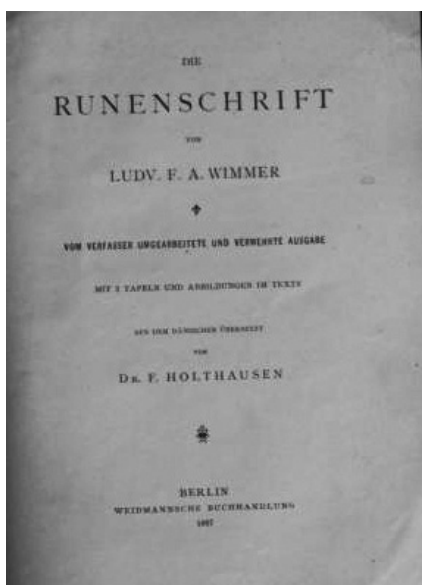
A szigorúan tudományos, nyelvészeti és később archeológiai megalapozottságú runológia a dán Ludvig F. WIMMER (1839-1920) nyelvészprofesszor munkásságával vette kezdetét. (A legtöbb runológiai kézikönyv az előzményeket általában nem is szokta tárgyalni.) 1874-ben jelent meg *Runeskriptens Oprindelse og Udvikling i Norden* 'A rúnairás eredete és fejlődése Északon' című munkája, melyben bizonyítani próbálta, hogy az összes rúnaábécé egyetlen 24 jelből álló rúnasorra, egyetlen közös alapra vezethető vissza, melyet minden germán törzs használt. WIMMER adta a germánok ábécéjének a *futhark* nevet, abból kiindulva, hogy mind a 24, mind a 16 jelet tartalmazó rúnasor a fenti hat jellel kezdődik.

WIMMER bizonyította be, hogy a skandináv, 16 rúnajeles ábécé kiindulása az ősi, 24 jeles betűsor. A dán nyelvész tevékenységének köszönhetően vált a runológia tudományos diszciplínává.

A rúnák **eredetét** illetően három alapelmélet nyert teret a runológiában, ám hangsúlyoznunk kell, hogy e kérdésben a mai napig sincs konszenzus. Úgy tűnik, hogy a rúnák szerkezetileg mindenképpen valamely klasszikus ábécé ismeretéhez kötődnek. Ebből kiindulva HAUGEN (1976:121) azt a következtetést vonta le, hogy e betűsorok ismerete nélkül nem jöhetett volna létre a *futhark*.

A három fő elmélet szerint a germán *futhark* modelljét a következő ábécék alakíthatták: (1) a **latin**, (2) a **görög**, (3) az észak-itáliai **ábécé-típusok**. ELLIOT (1959:3) – több más szerzővel együtt – hangsúlyozza, hogy legnagyobb valószínűsége a korántsem legfrissebb észak-itáliai elméletnek van, mivel az i.e. 4. és 1. századokból származó alpesi feliratok mutatják a legtöbb párhuzamot a *futhark*-ábécéjével. Az időhatár azért fontos, mert az eddigi legkorábbi, hiteles rúnaleletet az i.sz. 2. századra datálják, azaz a kronológia nem mond ellent az elméletnek.

Az (1) elmélet a már említett WIMMER nevéhez köthető, aki a latin kapitálisok és egyes rúnák hasonlatossága alapján vonta le a latin-elméletet megalapozó következtetést. Fontos itt megemlíteni, hogy WIMMER volt talán az első, aki hangsúlyozta, hogy a *futhark* egyetlen ember alkotása lehetett, hasonlóan ahhoz, ahogyan a gót WULFILA a 4. században megalkotta a gótok ábécéjét. A svéd Sigurd AGRELL (1881-1937) szintén latinból származtatja a rúnajeleket, de ő a latin kurzív írást vette alapnak, melyet a pompeji feliratok tükröznek. Ennek a betűsornak a modifikációival lehetett találkozni a római limes mentén, Délnyugat-Németország területein (ELLIOT 1959:4).

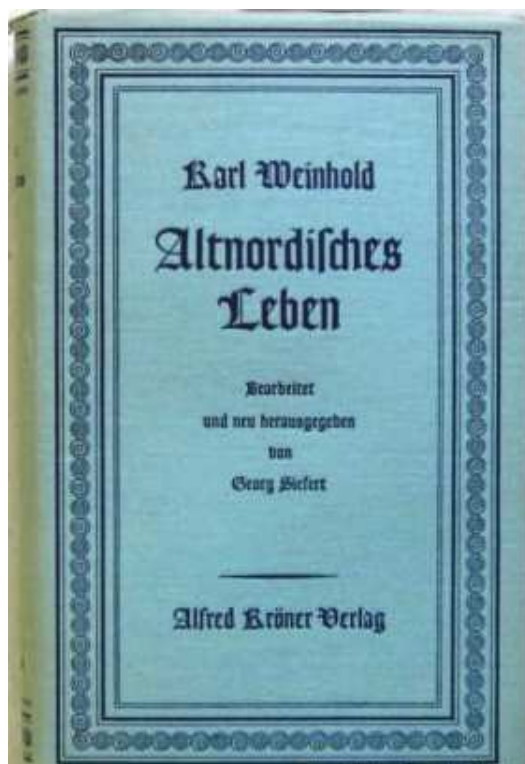
WIMMER könyvének 1887-es német kiadása, mellyel neve nemzetközi tudományos körökben is ismertté vált (www.zvab.com)

A (2) elmélet útnak indítója a norvég Sophus BUGGE (1833-1907) volt, aki 1898-ban ismertette a rúnák görög eredetére vonatkozó teóriáját. Az elméletet a svéd Otto von FRIESEN (1870-1942) alakította tovább, szerinte a *futhark* alapja a görög kurzív írás lehetett (1904), melyet a gótok igazítottak saját ábécéjükhez. Így hozták létre a *futharkot* az i.sz. 3. században, amikor ez a keleti-germán törzs elérte a Fekete-tenger vidékét. A gótok ezen a területen kerültek kapcsolatba a görögökkel.

Ezeket az elméleteket kronológiai és archeológiai megfontolások alapján elvetik, mivel manapság minden kutató egyetért abban, hogy az első rúnafeliratok már az i.sz. 2. században megjelentek Skandináviában.

Az észak-itáliai elmélet (3) elindítója, a német Karl WEINHOLD (1823-1901) szerint (1856) a rúnák észak-itáliai-etruszk közvetítéssel kerültek a germán törzsekhez, és így a rúnajelek valamivel az időszámításunk előtt jöhettek létre valamely déli-germán törzsnél, majd tőlük kerültek

fel Észak-Európába (HUTTERER 1986:96f). (Érdekes, hogy HUTTERER a germán írástörténetet tárgyalva, a rúnák eredete alfejezetben kiemeli a WEINHOLD-féle elméletet, a latin, illetve görög íráskép modellről azonban csupán egy mondatot ír, i.m. 96.)

Karl WEINHOLD könyve (1856) (www.abebooks.com)

A tudós gondolatát jóval később a norvég keltológus, Carl S. MARSTRANDER (1883-1965) igazolta (1928), illetve vele szinte párhuzamosan a svéd- finn Magnus HAMMARSTRÖM (1930). Elméletük szerint a rúnák nagy része levezethető az etruszk ábécé észak-itáliai változataiból, azoknak a feliratoknak alapján, melyek ebből a régióból származtak, s melyek keletkezését az időszámításunk szerinti első század elejére datálták, illetve egy részüket pár évszázaddal korábbra. Bár – mint korábban

említettük – nem minden rúnajel vezethető le az alpesi írásokból, azonban ezeknél a feliratoknál is tetszőleges az írás iránya, valamint a pontokból álló elválasztó jelek szintén fontos párhuzamosságot mutatnak a germán rúnákkal. A runológusok szerint az egyik germán törzs minden bizonnyal szoros kapcsolatba került az észak-itáliai írásmódokkal.

Figyelembe kell venni a rúnairás eredete és elterjedése kapcsán azt a történelmi tényt, hogy a római hadseregben az i.e. 1. és az i.sz. 5. század között igen sok germán szolgált zsoldosként az Itáliai-félszigeten.

VENETIC Este	EAST RAETIC Magòe	WEST RAETIC Belzane-Sauro	CAMUNIC Sondrio	LEPONTIC Lugano	
Λ Π Λ	Λ Λ Λ Λ	Λ Λ Λ Λ	∇ Λ ∇	Λ ∇	a
			∩∩		b
> (=j)		> (j)	> (=g)		c/g
∫	∫	∫	∫ (j)	∫	d
∫	∫	∫	∫∫∫		e
∫ (=d)	∫ (=d)	∫∫ (j)	∫∫	∫	v
∩∩∩	∩∩	∩	∩∩∩		z
⊙ (=t)			X∩∩∩⊙⊙	⊙	h
∫	∫	∫	∫/	∫	θ
∫	∫	∫	//∫∫∫	∫	i
∫	∫	∫	∫∫∫	∫	k
∫∫	∫	∫	∫∫∫	∫∫	l
∫∫	∫	∫	∫∫∫	∫∫	m
∫∫	∫	∫	∫∫∫	∫∫	n
			∫∫∫∫∫∫		o/u
⊙⊙			⊙	⊙∩	o
∫∫	∫∫∫	∫	∫∫∫∫	∫	p
∫∫	∫∫	∫	∫∫	∫∫	í
∫∫	∫∫	∫∫∫	∫∫	∫	r
∫∫∫	∫∫	∫∫	∫∫∫	∫∫	s
∫∫	∫∫∫	∫	∫∫∫∫∫	∫	t
∫∫	∫	∫	∫∫∫∫	∫	u
∫ (=b)	∫∫	∫∫	∫		φ
			∫∫∫		ts/pp
∫ (=g)	∫∫	∫∫	∫∫∫	∫	∫
∫∫∫∫					f
	∫∫∫∫				t'

Észak-itáliai ábécék (commons.wikimedia.org)

Az etruszk-itáliai elmélet elsődleges bizonyítéka egy sisak-lelet, az ún. Negau-sisak. (Ez egyike annak a 26 darab, papok által használt bronzsisaknak, melyeket i.e. 450-350-re datálnak. A leletet 1812-ben Szlovéniában találták, és feltehetően i.e. 50 körül, röviddel a terület római megszállása előtt került a földre. A nevezetes sisakon észak-etruszk ábécével vésett felirat olvasható, amely i.e. 2. században vagy valamivel később kerülhetett a leletre.) A felirat szövege: „Harigast, a pap” vagy „Harigastnak a papnak” (ΘΑΡΙΚΑΣΤΙΤΕΙΦΑ///ΙΓ). A betűsor etruszk, a név azonban germán. Ebből a tudósok azt a következtetést vonták le, hogy egyes germánok meglehetősen jól ismerték az észak-itáliai ábécét, melyet saját nyelvük szavaira is használtak. (Korábban a feliratot korai *futhark*-nak vélték, de ez az elmélet nem bizonyult helytállónak. A runológia általánosan elfogadott nézete szerint ugyanis a germán *futhark* i.sz. 1. században kezdett kialakulni.)

Az itáliai-etruszk elméletet támasztja alá, hogy a feliratok betűformái hasonlítanak a későbbi rúnajelekre. Ugyanakkor az alpesi területen *futhark* feliratos leletre nem bukkantak, azok – mint korábban megjegyeztük – először Skandináviában jelentek meg az i.sz. 2. században.

Negau-sisak (commons.wikimedia.org)

A 20. század elejétől szárnyra kapott a rúnák mágikus tulajdonságaira vonatkozó vizsgálódás. A sokakat foglalkoztató kérdésről a norvég Magnus OLSEN, az Oslói Egyetem nordisztika professzora (1878-1963) írt átfogó tanulmányt 1917-ben. Jóval később a dán runológus, Anders BÆKSTED (1906-1968) utasította a rúnafeliratok mágikus értelmezését a fantázia világába, immár szigorú nyelvészeti vizsgálódások fényében. (Természetesen a kérdés ennél a megoldásnál jóval bonyolultabb tárgyalást igényel, mint arról a későbbiekben részletesen szólunk. Előjáróban annyit le kell szögeznünk, hogy egyes rúnafeliratoknak, igenis határozott mágikus funkciója volt.)

Az 1930-as évektől a runológiában új irányt mutatott a régészeti megközelítés. Ennek a vizsgálódási módnak fő alakjai két német runológus, Wolfgang KRAUSE (1895-1963) és Helmut ARNTZ (1912-1970), valamint egy régész, Herbert JANKUHN (1905-1990) voltak. Mind a runológusokat, mind a régészeket érdekelte a rúnák mágikus vonatkozása. Az említett kutatóknak köszönhető a W. KRAUSE – H. JANKUHN által írott hatalmas kézikönyv a rúnafeliratokról (1966).

Itt kell szólni a KRAUSE-tanítvány, Klaus DÜWEL (1935-) munkásságáról. *Runenkunde* 'Runológia' c. kézikönyve több kiadásban is megjelent (1968, 1983, 2001, 2008). Fontos munka az angol Michael P. BARNES (1940-) összefoglaló műve, *Runes: A Handbook* 'A rúnák kézikönyve' (2012). Raymond Ian PAGE (1924-2012) (1973, 1987, 1994) az angolszász rúnák szakértője. Az amerikai Elmer H. ANTONSEN (1929-2008) munkássága germanisztikai és általános nyelvészeti megközelítésű, különös tekintettel a 2002-ben megjelent *Runes and Germanic Linguistics* 'A rúnák és a germán nyelvészet' című tanulmánygyűjteményre, melyben igen nagy hangsúlyt kap a belső nyelvészeti szempontrendszer, azaz a rúnafeliratok nyelvtanának strukturalista módszerű elemzése és rekonstruálása a szerző

korábbi érdeklődésének (1975) megfelelően. Érdeemes itt külön kiemelni a nyelvész-kutató egy korábbi tanulmányában szereplő, mindenképpen újdonságnak számító megállapítását, mely szerint az írás tudománya inkább tengeri úton kerülhetett északra, mint a kontinensen keresztül. Erre bizonyíték lehet a Mediterráneum és Észak-Európa közötti számos korai kapcsolat (ANTONSEN 1982). Ennek a magyarázatnak fényében a legtöbb fejtörést okozó kronológiai probléma is megoldható.

A 20. század talán legnagyobb hatású skandinavistája, a norvég felmenőkkel bíró amerikai nyelvész, Einar HAUGEN (1906-1994) klasszikus összefoglaló munkájában (1976) szintén amellett tesz hitet, hogy a *futhark* minden valószínűség szerint egyetlen személy, egyetlen elme találmánya, aki behatóan ismerte mind a latin, mind a görög írásokat. Ugyanakkor a *futhark*hoz a klasszikus ábécék jelei nem voltak elegendőek, ezért vette magának a bátorságot, hogy a már ismert alakzatok alapján saját betűformákat hozzon létre. A tudós szerint minden jel arra vall, hogy a kiindulási alap a latin lehetett, akkor is, ha a *futhark* észak-itáliai közvetítéssel került a kontinens északi felére.

Bár nem tudjuk, hogy a *futhark* kiötlője mikor és hol végezte el művét, de nyugodtan állíthatjuk, hogy nyelvészeti meglátással rendelkezett. Az általa alkotott ábécé ugyanis – a végső fázis elkészítése után – tökéletesen megfelelt a célnak. Ennek bizonyítéka, hogy a germán *futhark*ot minden germán törzs használta: A korai feliratok nyelve nagyjából egységesnek mondható, ami alapján feltételezhető, hogy létezett egy koiné, melyet a beavatottak ismertek.

Ha megnézzük a germán vagy régi rúnasoros feliratok térképét, akkor világosan látszik, hogy a rúnafeliratok központja a történeti Dánia területe.

Régebbi *Futhork* lelőhelyek a 6. század előttről

(en.wikipedia.org/wiki/Elder_Futhork)

HAUGEN utal a dán runológus, Erik MOLTKE (1901-1984) 1951-ben írt tanulmányára, melyben a szerző a régi rúnafeliratok szóródása és nyelvezete alapján úgy véli, hogy a rúnírás végső kialakulásának területe egyértelműen Dánia. Ez a kialakulás akkor mehetett végbe, amikor Dániában még nem laktak dán törzsek. A futhorkot talán a herulok találták fel, akiket a mai Svédország területéről érkező dánok űztek el az országból. Jól ismert runológiai nézet, hogy az Alpok déli völgyeiben élő germán herul törzs már ismerte a rúnírást. Ők lehetnek ennek az írásrendszernek feltalálói, hordozói-tudói, tanítói, azaz a beavatottak, az írástudók (VOIGT 2016:20). Az **erilar** szó igen gyakran fordul elő régi rúnasoros feliratokon.

A szó nyelvészetileg megfeleltethető az angol *earl* és a skandináv *jarl* szónak, jelentése 'főember, előjáró, nemes'. Gyakran a rúnavéső nevezte magát *erilarnak*, illetve valaki más *erilarjának*. A szó 'rúnakészítő, írástudó' jelentésben is előfordulhatott, de jelölhette a törzsi címet, vagy a kultuszban jártas papot, a mesterség tudóját, az arra jogosult személyt. Más szóval, a rúnairás szakma, melynek beavatottjai, hivatalos képviselői voltak (ÁCS-BAKSY 2010:27f.). VOIGT Vilmos a következőket írja az Óizlandi irodalom és kultúra c. könyvében a rúnákkal kapcsolatban: „A skandináv rúnairás legkezdetei a korban hasonló művelődési törekvések eredményei. Viszonylag kevés rúna-mester, mint „szakember” alkotta ezeket, akik nagy területeket bejárhattak. Ennek eredménye az írásmód (duktus) viszonylagos egyezése” (VOIGT 2016:21).

Einar Haugen 1976-ban megjelent könyvének borítója.

(www.abebooks.com)

Annyi bizonyos, hogy a római vaskorban Jütland hosszú ideig Germánia hátszaga volt, és élénk kereskedelmi, kulturális kapcsolatban állt a Római Birodalommal. Amint azt HAUGEN találóan megjegyzi, az lett volna a furcsa, ha a kereskedelmi kapcsolatok nyomán nem érte volna el valamely írástudás Észak-Európát. HAUGEN tanulmányában górcső alá vette az általa ismert összes rúnairás-elméletet és talán a szöveg szigorúságát feloldandó, az indoeuropeista DUMEZIL egy 1959-es munkájára hivatkozva a következőkkel zárja a fejezetet: „Későbbi izlandi források szerint, a rúnákat Ódin találta fel és adta az emberiségnek. Ez az elmélet legalább annyira jó, mint bármely más” (HAUGEN 1976:123).

Jütland kapcsán külön szólnunk kell az ún. „nyugati-germán hipotézisről” (LOOIJENGA 1997). Ennek a feltételezésnek az alapja, hogy a legkorábbi, az i.sz. 2-3. századból származó rúnaleletekről, amelyek a Jütland körüli mocsarak mélyéről és sírokból kerültek elő, a skandináviai kutatók tévesen állították, hogy proto-skandináv nyelven születtek, mivel nyelvészetileg nem tekinthetők egyértelműen annak.

Eszerint a feliratok *wagnija*, *nipijo*, *harija* szavai tulajdonképpen az egyébként jóval későbbi nyugati-germán nyelvi formákat mutatnák és a Rajna vidéken élő Vangiones, Nidensis és a Harii törzsek neveire utalhatnak. (Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy nem törzs-, hanem helynevekről van szó.)

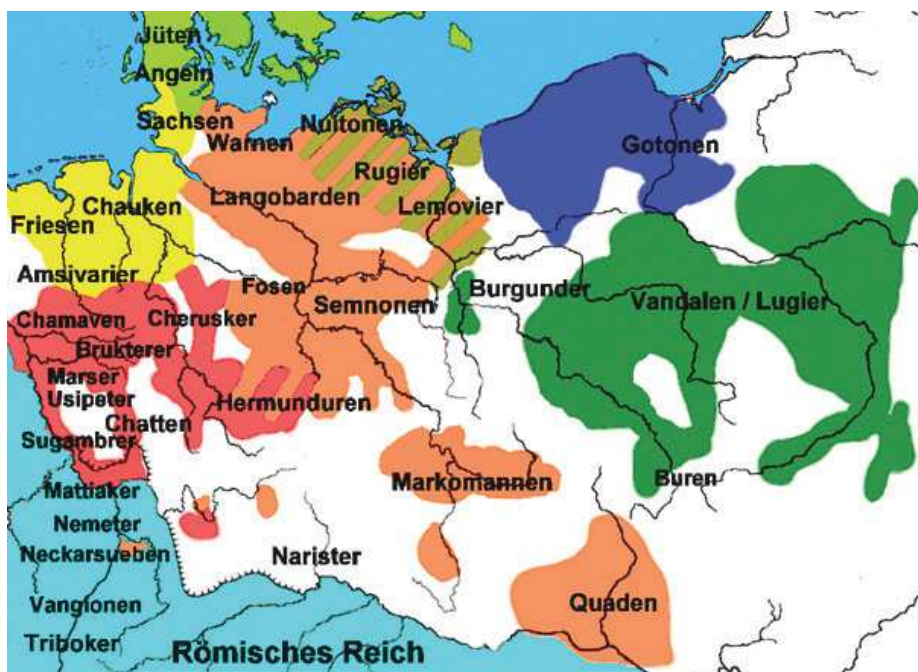

Mocsárvidék Jütlandon. (commons.wikimedia.org)

Egy másik elmélet szerint az északnyugati-germán nyelvi egység megelőzte a proto-skandinávot, amely csak az 5. századra vált ki végleg ebből az egységes nyelvből. Az egyértelműen skandináv jegyek viszont csak 550 után látszanak megjelenni a rúnafeliratokon (HAUGEN 1976). Született egy alternatív megoldás is, MAKAJEVÉ, aki szerint nincs értelme a legkorábbi rúnafeliratok nyelvét északi-germánra (proto-skandináv) és nyugati-germánra osztani. Helyette leghelyesebb a “rúnikus koine” megközelítés, ami nem más, mint egyfajta korai “germán írott nyelv”. Ezt az írott nyelvet használhatta – a gótok kiválása után – a még egységesnek tekinthető germán nyelvi közösség, míg természetesen a beszélt nyelv már sokkal dialektizáltabb volt (MAKAJEV 1959, 1996).

Az “északnyugati-germán” megnevezés tehát az északi-germán (skandináv) és a nyugati-germán előstádiuma. Ugyanakkor a rúnák nyelvére ezt nem szerencsés alkalmazni, ahogy azt H. F. NIELSEN is

megjegyezte, s helyette – angolul írt könyvében – az *Early Runic* ‘korai rúnikus’ terminus technikust javasolta (NIELSEN 2000). Ez persze egyfajta egérút, a szerző nem tud, vagy nem akar egyértelműen állást foglalni. Elméletének alapja mégis a régi futharkkal írt, korai rúnaemlékek nyelvi egységessége. Ahogy azt JANSON találóan megjegyezte: “Úgy tűnik, hogy a használók, akiket germánoknak szoktunk hívni, nem adtak nyelvüknek semmilyen különleges nevet. Talán az sem érdekelte őket, hogy meddig húzódik a nyelvterület, illetve, hogy milyen nyelvjárási különbségek voltak. Feltételezhetően a nyelvükről nem mint egységes rendszerről beszéltek, amely elvált a többi nyelvtől.” (JANSON 2013:181f.)

A germán törzsek (commons.wikimedia.com)

1.5. Germán törzsek és törzsi nyelvjárások (HUTTERER 1986: 64-71)

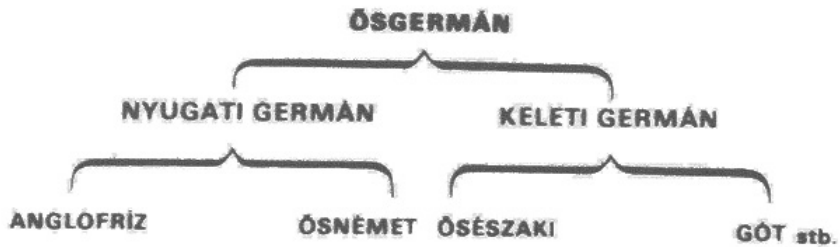
„Az egyes germán törzsek kialakulása a differenciálódás hosszú folyamatának eredménye, amely folyamatot semmiképp sem tarthatjuk „családfa-módon” egyenes lefolyásúnak, mivel az egyes törzsek, majd népek sorsának megfelelően nyelvük is állandó integrálódásokat, keveredéseket, sőt diffúziókat is feltételez. Éppen ezért e folyamatnak nem annyira a kezdeti, mint inkább az egyes nyelvek kikristályosodási korszakát tudjuk megragadni. Az óangol pl. a szigetre költözés idején, az i.sz. V. században már kialakult nyelvnek tekinthető, noha még később is találkozunk nyelvi újításokkal. Skandináviában a VI. század óta különült el végleg a nyugati és a keleti ág. Körülbelül ugyanakkor szűnik meg északon a déli germánság nyelvi hatása, miáltal az északi germánság nyelvileg rohamosan távolodik a déli törzsektől. Ezt az északi elzárkózást azután a viking kor oldja fel ismét, mintegy a VIII. századtól kezdve. Északon ekkor kezdődnek a legnagyobb nyelvi újítások. A szárazföldi germánság – a mai németség alapja – ekkor már lényegében zárt egységet alkot. De ez is csak átmeneti jellegű, és újabb nyelvi fejlődés eredményeként ismét megszűnik. Az Északi-tenger mentén élő törzsek nyelvi egysége is felbomlik, amikor e törzsek egy része a kontinensen marad, más része viszont a brit szigetekre költözik, ahol a nyelvi fejlődés különböző hatások következtében új irányt vesz.

Önként adódik a kérdés: mikor indult meg a germán törzsek és nyelvek szétágazó fejlődése? Északon feltehetőleg azoknak a nyelvi újításoknak az idején, amelyek a déli germánságot már nem érték el. A rúná- emlékek alapján sokan még ma is azt tartják, hogy az ún. egységes „ősészaki” nyelvállapot egészen a VI. századig tartott. Ez az álláspont meghaladottnak tekinthető. A nyelvi állapotot az i. e. I.-II. századig tudjuk követni visszafelé, bár a gót nyelvet csak az i. sz. IV. századból ismerjük, mégis a nyelvi jegyeknek megfelelően jól el tudjuk határolni egymástól

az egyes germán nyelvek régi és új elemeit. Már a múlt század végén felmerült a gondolat, hogy a gótok és az északi germánok szorosabban összetartoznak, azonban ezt a kérdést megnyugtatóan csak az utóbbi időben sikerült megoldani ERNST SCHWARZ német tudósnek. Az általa kielemezett gót-északi (gotonordikus) alapnyelv azt bizonyítja, hogy a II. században már megszilárdultak az északi germánság különleges nyelvi jegyei, amelyek a mai skandináv nyelvekben folytatódnak.

Ugyanerre az időre tehetjük az északi-tengeri germánság kialakulását. Ez a csoport feltűnően sok egyezést mutat a gót-északi csoporttal. Számos kutató véleménye szerint i.sz. 400 táján szakadt ki ebből a csoportból a longobárdok törzse, amely délnek vette útját. A nyelvi tények azt mutatják, hogy az óangol nyelv lényeges elemei már az V. századra, azaz még a kontinensen kialakultak. Az óangol tehát kész nyelvként került át Britanniába. A Weser, a Rajna és az Elba vidékén élő germánok alakították ki délen a későbbi német egység nyelvjárásait. Ez a folyamat az i.e. I. században indult meg. A déli germánság körében kiforrott nyelvjárások terjeszkedtek azután a politikai terjeszkedéssel egyidejűleg ismét észak felé, különösen a frank birodalom megalakulása óta. E korszak legjelentősebb nyelvföldrajzi tényezője a *germán népvándorlás*.

TACITUS római történetíró *Germania* című munkájában, az i.sz. I. század végén, három csoportra osztja a germánokat. Ezek az *ingveonok*, az *isztveonok* és az *erminonok* (*herminonok*, *irminonok*). A germánság hagyományos-hármas felosztása északi, keleti és nyugati csoportra, amivel kézikönyvekben még ma is lépten-nyomon találkozunk, a tacitusi mintán alapul. Ez a K. MÜLLENHOFF által megalkotott „családfa” így fest:

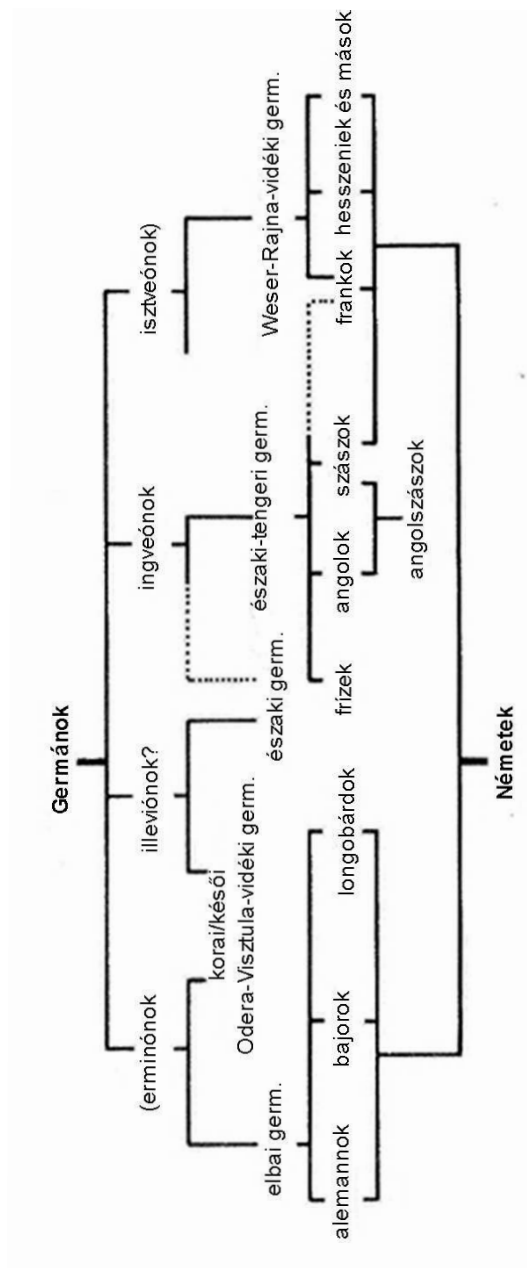
A germánság tagolódása (Karl MÜLLENHOFF nyomán)

Ennek a felosztásnak fő hiányossága, hogy a tacitusi csoportosításnál figyelmen kívül hagyja ennek törzsi-kultikus, szövetségi jellegét. A tacitusi elnevezések ugyanis csupán a germánság déli, a rómaiak által is jobban ismert ágára, vagyis a müllenhoffi táblázat nyugati germán csoportjára vonatkoznak. Másrészt K. MÜLLENHOFF egymás mellé helyezi a keleti és az északi csoportot, holott ezek TACITUS korában még inkább csak nyelvjárásai lehettek ugyanannak az északi alapnyelvnek.

Az utóbbi évtizedekben számos kísérlet történt a fenti „családfa” hibáinak korrigálására. A komplex módszer segítségével, mint láttuk, sikerült hozzávetőlegesen felderíteni, hogy i.e. VI. században a germánság egy része már megszállta az Elba alsó és középső folyásának vidékét. Az i.e. I-II. század fordulóján szakadtak ki a germán „őshazából” a vandálok és a burgundok, akiket időszámításunk kezdetén a gótok is követtek.

Friedrich MAURER mindezeket figyelembe véve felülvizsgálta az ókori szerzők híradásait, és megállapította, hogy ezek is a germánság négy csoportját különböztették meg, amennyiben a tacitusi csoportok mellett önállóan kezelték az ún. *vandál* népek csoportját. Ez utóbbiak északról jöttek ugyan, de akkor már az Oderától keletre éltek. MAURER feladja a nyugati germán csoport korábban hangoztatott egységének gondolatát, és figyelembe véve a történeti fejlődés során beállt kereszteződéseket, a

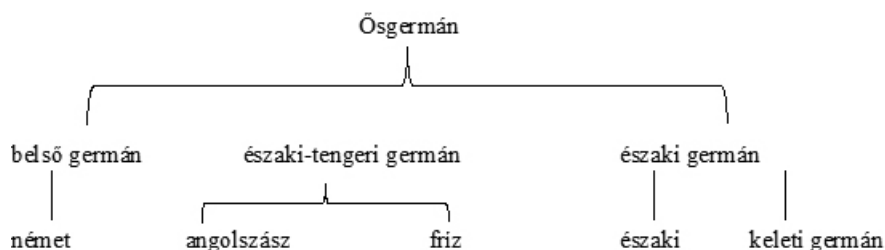
germán törzsek földrajzi elhelyezkedésének megfelelőbb csoportosítást javasol:

A germánság tagolódása (Friedrich MAURER nyomán)

Az odera-visztulai germánok felelnek meg a régebbi felosztás keleti germánjainak; az elbai, ill. a weser-rajnai germánok és az északi-tengeri germánok egy részéből alakult ki később a németiség. Az északi-tengeri germánok utódai szerinte az angolok, a szászok és frízek.

Ezt a földrajzi szempontú felosztást tökéletesítette és egyszerűsítette ERNST SCHWARZ. Ő abból indult ki, hogy a germán nyelvek csoportosítása nem lehet merev, hanem feltétlenül számolnunk kell az időben és térben beállott eltolódásokkal. Szerinte i.e. 200 táján a germánságot még csak két nagy csoportra, *déli* és északi germánra bonthatjuk, amikor is a későbbi keleti germán és az északi-tengeri germán még az északi csoporthoz tartozott. A további fejlődés során szakadt ki az északi-tengeri csoport az északiból, és alkotott mintegy hidat észak és dél között, mely utóbbi ekkor kezdett összekovácsolódni, megteremtve a mai németiség népi és nyelvi alapját. I. sz. 200 táján tehát a germánság már így tagolódott:

A germán nyelvek osztályozása (ERNST SCHWARZ nyomán)

1.5.1. A törzsi nyelvjárások kibontakozása

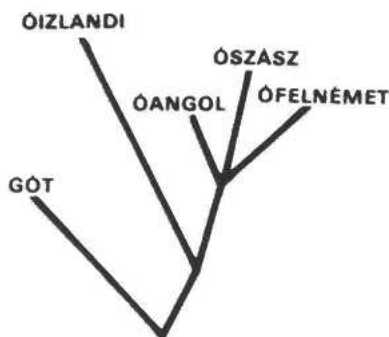
Viktor ZSIRMUNSZKIJ szovjet tudós, E. SCHWARZ és mások kutatásaira támaszkodva az egyedi germán törzsi nyelvjárások kibontakozásának folyamatát a következő szakaszokra osztotta:

1. Eredetileg két fő csoport különült el egymástól, mégpedig egy északi (skandináv) és egy *déli* (kontinentális) csoport.

2. Az i.e. III.-I. században az ún. *keleti germán* („vandál”) törzsek Skandináviából átvándoroltak a tulajdonképpen kontinensre. A Keleti-tenger partvidékét megszálló keleti germán csoport elkülönül az Elba és a Rajna közt megszállt nyugati (korábban: déli) germán csoporttól.
3. A gótok a Fekete-tenger vidékére, a mai dél orosz sztyeppére húzódnak (i.sz. II-III. század). A gót nyelv ettől kezdve a többi germán dialektustól függetlenül „szigethelyzetben” (izoláltan) fejlődik tovább (írásos emlékek a IV. századból, WULFILA bibliafordítása).
4. A nyugati germánon belül három csoport különül el: az *ingveon* („Északi-tengeri germán”), az *isztveon* („Rajna-Weser menti germán”) és az *erminon* („Elbai germán”), feltehetőleg már az i.sz. I. századában. A nyelvi jegyek közelsége alapján ezen belül az *ingveon* és az *isztveon* csoport szorosabb kapcsolatával kell számolnunk. (THEODOR FRINGS egyenesen „közingveon” – *gemeiningvönisch* – nyelvi sajátosságokról beszél.)
5. Az északi és a déli (másképpen: „nyugati”) germánság további kontaktusos fejlődésének szakasza, amelyben a gót már nem vesz részt (i.sz. I.-V. század).
6. Az angolszász törzsek megszállják a brit szigeteket. Az V.-VI. századtól kezdve az angolszász törzsek nyelvjárásai önállósulnak („óangol” nyelvemlékeik az V. század végén kezdődnek).
7. A szászok az Északi-tenger partvidéke felől déli és délnyugati irányban terjeszkednek. Nyelvileg kölcsönhatásban állnak a Weser-Rajna vidékén élő *isztveon* maradványokkal, minden valószínűség szerint az i.sz. IV.-V. században.
8. Az *erminonok* az Elba alsó és középső folyása felől Dél-Németország irányában terjeszkednek (az i.sz. I. századtól kezdve).

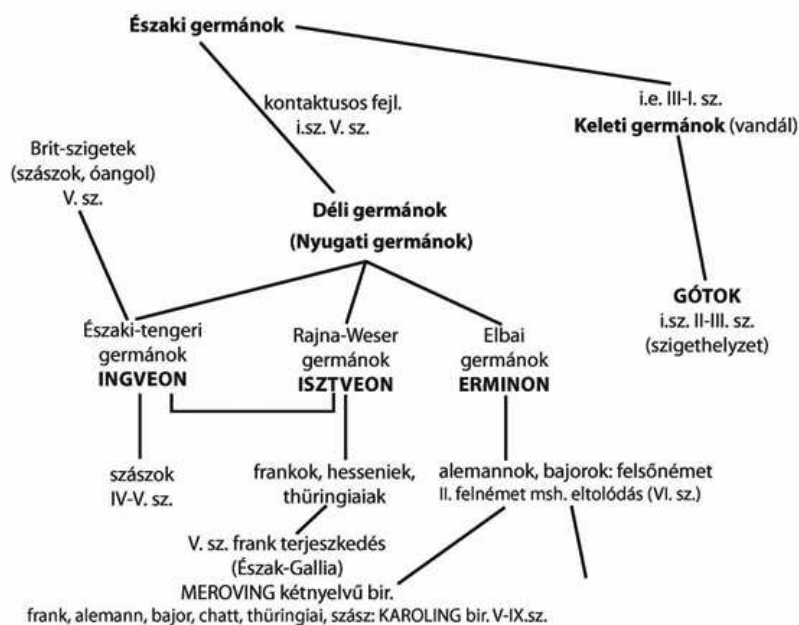
A későbbi délnémet területeket alemannok és bajorok, azaz a későbbi „felsőnémet” (*oberdeutsch*) nyelvjárások hordozói szállják meg (i.sz. III.-V. század). Végbemegy a II. vagy „felnémet” mássalhangzó-eltolódás (VI. század), sőt ez benyomul a középnémet (frank, hesseni, thüringiai) területre (a VII.-XV. század közt). Felsőnémet hatásra ugyanekkor visszaszorulnak a középnémet területen korábban gyökeret vert „ingveonizmusok”.

9. Frank (isztveon) terjeszkedés nyugaton, Észak-Gallia romanizált területén. Az V. század végén létrejön a Merovingek kétnyelvű birodalma. A nyugati germán frank (isztveon), alemann és bajor (erminon), chatt (hesseni) és thüringi, majd valamivel később a szász (ingveon) törzsek összefogása megveti a német nép és a német nyelv létrejöttének alapját a frankok vezetése alatt, a Meroving-, majd a Karoling-birodalom keretében (V-IX. század). A kor nyelve az ófelnémet, melynek írott emlékei az VIII. század derekán kezdődnek. Az ófelnémeten belül megindul az egyes törzsi nyelvjárások konvergens kölcsönhatása, természetesen a frank dialektus szabályozó hatása alatt. A frank dialektus egyre nagyobb hatást gyakorol az alsószászra; ennek eredményeként az eredetileg önálló szász dialektus a német nyelv alnémet nyelvjárása lett (IX.-XVI. század).

A germán nyelvek törzsi tagolódása (CHARLES F. HOCKETT nyomán)

10. Az északi germán az V. századtól kezdve elkülönül a kontinentális germántól. A VII. századtól kezdődően az északi germán dialektusok egy keleti és egy nyugati csoportra tagolódnak. A jüt félszigetet az V.-VI. században a Kelet-Skandináviából meginduló dánok, Izlandot a VIII.-IX. században a Nyugat-Skandináviából kirajzó norvégok gyarmatosítják. Kialakulnak az északi germán egyedi nyelvek (ósvéd és ódán, ill. ónorvég és óizlandi). Latin betűs nyelvemlékeik a XII.-XIII. században indulnak meg.”

A germán törzsek kialakulása (K. MANHERZ előadásához ppt)

1. 6. A rúnák mitológiai eredeztetése, mágia és jóslás

A skandináv mitológiai források a rúnákat elsősorban Ódinnal, az ászt főistennel hozzák kapcsolatba. Ódin „... kínzó önáldozatot mutat be, kilenc napra felakasztja és étlen-szomjan gyötri, lándzsával átdöfi magát, hogy a jóslás, a halott feltámasztás, a rúnairás tudását és vele a költészet mágikus erejét és az ezt kiváltó mámorító mézsört megszerezze (ez mítoszának legfontosabb eleme); bölcsessége megújításáért fél szemét zálogba helyezi a bölcsesség forrását őrző *Mímir* nevű isten - jellegű óriásnál.” (BERNÁTH 2005:325). A Verses Edda *Hávamál* ('A Fenséges beszéde/A Nagyságos szava') verse 138. és 139. strófái írják le az önáldozatot:

138.

Függtem, emlékszem,
szélfútta ágon
kilenc napon keresztül,
átdöfve lándzsával,
áldozata Ódinnak,
ennen magamnak,
azon a fán,
amelyről titok tudni,
gyökere honnan gyarapszik.

139.

Se kenyérrel, se sörrel
senki nem kínált.
Kémleltem lefelé –
és rúnákra leltem,
rikkantva olvastam –
s földre estem a fáról.

(BERNÁTH István fordítása)

A rúnajeleket tehát nem Ódin alkotta, ő csupán meglelte azokat, de ő volt az, aki kiszabadította a bennük rejlő varázserőt.

Ódin feláldozza magát az Yggdrasil nevű Világfán és felfedezi a rúnákat. (Illusztráció: Lorenz FRÖLICH, 1895) (www.avaldsnes.info)

A skandinávok mitológiája szerint a rúnák maguk is isteni eredetűek, óészaki nyelven *reginkunnr*. Ezt bizonyítja a már korábban említett, a 6. századra datált västergötlandi (Svédország) **Noleby-kő**, melyen a következő olvasható: 'rúnákat róttam istenektől (származókat): békét hozok (a halottnak?): suhurak, susie: erősítsék meg (a rúnák) Haukoðurt' (ANTONSEN 1975:55, ÁCS – BAKSY 2010:29.).

Hasonlóan fogalmaz a 9. századi **Sparlösa-kő** szövegéből egy rövid részlet (Västergötland, Svédország): 'és a rúnáknak isteni eredete van'. Két sírkő, a 6. századi **Björketorp-kő** (Blekinge, Svédország) és a 6.–8. század közé datált **Stentoften-kő** (Blekinge, Svédország) – többek között – megátkozzák azt, aki háborgatja a sírt, azaz a halottat.

A népvándorlás korából számos lelet került elő, melyeken gyakran fordulnak elő a következő szavak (illetve ezek rövidítései): *alu*, *auja*, *lapu*, *laukaz*. A kutatás rengeteget foglalkozott ezeknek a szavaknak a jelentésével, és arra az általános következtetésre jutott, hogy mindegyikük az elsődleges jelentés mellett mágikus tartalmat hordoz, melynek óvó-védő funkciója van. Az *alu* szó szerinti jelentése 'sör, sörivás'. A sörivás germán gyakorlatáról TACITUS óta tudunk. A sör funkcionálhatott orvossággént mint altató ital, és sört ittak áldozati ünnepeken is. A szó leginkább brakteátákon, amuletteken jelent meg, funkciója a szerencsehozás lehetett. A szöveg alatti képen egy, a népvándorlás korából származó svédországi brakteátót láthatunk, melyen könnyen kiolvasható az *alu* felirat (jobbról balra), valamint egy szvasztika.

Djupbrunns-brakteáta, i.sz. 400 (commons.wikimedia.com)

Az *alu* szó gyakran előfordult brakteátákon, rúnaköveken, nyílvesszőkön, fejszenyélen, fibulán, amuletteken, fésűn és hamvasztó urnán.

Az *auja* jelentése általános vélekedés szerint 'jó szerencse, védelem', gyakran olvasható 'gibu auja' ('hozz jó szerencsét, védj meg') formában is.

A *lapu* szócskát 'meghívás' értelemben magyarázták, természetfeletti erők, istenek segítségül hívására használták.

A *laukaz* szószerinti jelentése 'hagyma', mely köztudottan orvosságként szolgált, de óvó-védő funkciója is volt. A szó tágabb értelemben termékenységet, prosperitást hordoz magában.

A '*laukaz*' ~ '*l*' rúna mai viselete nyakláncként, korábban jóslásra használt fadarabkán:

ƒ- rúnát mintázó nyaklánc (www.etsy.com)

A *Hávamál* 80. strófája – jó tanácsként – mintegy utal az isteni eredetre, de a jóslásra is:

'Ha rúnákat faggatsz/ helyes jóslatokat/istenek igéjét/költő keze nyomát/ válaszul mit veszel?! - Hallgatni hasznos.' (BERNÁTH István fordítása)

Az istennel szemben a halandók is kapcsolatba kerültek a rúnákkal. Ezt a *Rígpula* ('Ríg-vers') c. költemény beszéli el, mely a társadalmi osztályok kialakulását vezeti le. Ríg, azaz Heimdall isten vándorútja során három tanyát látogat meg. A látogatások után kilenc hónapra egy-egy gyermek születik, a Szolga, a Legény és a Nemes. Az isten egyedül ehhez a sarjához tért vissza, és a felnőve majd fegyvert forgató Nemest avatja be a rúnák ismeretébe, amellyel a tudást mint hatalmat is neki ajándékozta.

Olaus MAGNUS (1555) szerint egy Ketill Runske nevű ember ellopott három rúnapalcát Ódintól, akitől a rúnák titkát kitanulta, majd ezt átadta az embereknek.

A Verses Edda *Sigdrífumál* ('Szigdríva-ének') című költeményében Szigdríva valkűr Szigurdnak elmondja, hogy miként kell a rúnákat a különböző kontextusokban használni, azaz mintegy bevezetést tart a rúnamágiába. A valkűr említi a győzelem-rúnákat (*sígrúnar*), melyeket a kard különböző részeire kell vésní, a hullám-rúnákat (*brimrunar*), melyeket a hajó oldalába és az evezőkbe kell róni, a születés-rúnákat (*bjargrúnar*), melyek szüléskor hasznosak, hogy egészséges csecsemő születhessen. Szigdríva beszél a gyógyítás rúnáiról (*limrúnar*), melyek sebekre és betegségekre gyógyírt hoznak, sör-rúnákról (*ölrúnar*) asszonyi csábítást kivédendő, beszéd-rúnákról (*málrúnar*), melyek a biztos beszédért, az ékesszólásért felelnek, valamint az ész-rúnákról (*hugrúnar*), melyek bölcsességhez segítenek.

A korábban említett *Hávamál* 157. strófája írja le a rúnák halottat feltámasztó erejét:

157.

Tudok tizenkettediket,
ha akasztott embert
látok a fán lógni:
rúnába
ezt a jelet rovom,
s már eszmél az ember,
szólít szavaival.

(BERNÁTH István fordítása)

A legkorábbi feliratok zömmel tárgyakon láthatók, a szövegek megfejtése gyakran nem könnyű, a runológusok több olvasatot is elképzelhetőnek tartanak. Manapság a kutatók egyetértenek abban, hogy a korai feliratok nem csupán írásrendszerként működtek, hanem mágikus szerepük is volt. Közvetlenül nem bizonyítható, hogy jóslásra is használták volna a

rúnajeleket, erre vonatkozó instrukciókról sem tudunk, ám mint korábban említettük, maga a rúna szó jelentése sem mindennapi szemantikát tükröz. Jóslásra vonatkozóan rendelkezésünkre állnak bizonyos leírások, melyek közül három jól ismert. Az azonban nem biztos, hogy a leírásokban szereplő szertartásokat rúnákkal végezték. Az első és legismertebb leírást TACITUS 1. században keletkezett *De origine et situ Germanorum* röviden *Germánia* c. művének 10. fejezetében olvashatjuk:

„Az előjeleket és a jóslatokat a legnagyobb mértékben figyelemre méltatják. A jóslatkérés gyakorlata egyszerű. Egy gyümölcsstermő fáról levágott ágat vesszőkre darabolnak, a vesszőket pedig bizonyos jelekkel megkülönböztetvén, vaktában és taláalomra egy fehér vászondarabra szórják. Ezután, ha közügyben kérnek tanácsot, a törzs papja, ha pedig magánügyben, maga a családfő imádkozik az istenekhez s az égre tekintve háromszor vesz fel egyet-egyét, majd a felvett vesszőket az előzőleg beléjük vésett jel szerint értelmezi. Ha a jelek tiltást fejeznek ki, abban az ügyben aznap már nem kérnek jóslatot, ám ha engedélyt, akkor még az előjelektől is hitelesítést várnak. Az itt is ismeretes, hogy a madarak hangjából és röptéből útmutatást lehet kérni; sajátos szokása e népnek a lovaktól remélt jóvendölések és figyelmeztetések kipuhatolása. Ezek a köztulajdonban levő lovak az említett ligetekben és berkekben legelésznek: színük fehér, bármiféle embernek végzett munkától érintetlenek; ilyenkor egy szent kocsi elé fogják őket, a törzs papja és királya vagy fejedelme a nyomukba szegődik, s nyerítésüket és fújásukat figyeli. Egyetlen más előjelnek sincs nagyobb hitele, nemcsak a nép, hanem az előkelők, a papok szemében sem, mert önmagukat az istenek szolgálóinak, a lovakat pedig az isteni tervek tudóinak tartják. Van még egy másik fajtája is az előjelek megfigyelésének: ezzel a súlyos háborúk kimenetelét szokták tudakolni. Abból a törzsből, amellyel háborúskodnak, valahogy foglyot ejtenek, és párviadalra kényszerítik kiválasztott honfitársukkal, mindkettejüket hazai

fegyverzetben: ennek vagy annak a győzelmét előzetes döntésnek fogják fel” (Tacitus összes művei: mek.oszk.hu).

A runológia kritikával kezeli TACITUS leírását, mivel nem bizonyított, hogy a rúnák a római szerző korában már használatban lettek volna.

Második rendelkezésre álló leírásként említhetjük az izlandi tudós, költő, történész, államférfi, Snorri STURLUSON (1178-1241) 1225 körül megfogalmazott, a norvég és svéd királyok legendás történetét bemutató *Ynglinga saga* ('Az Ynglingeek története') című elbeszélését. A 38. fejezet elbeszéli, hogy Södermanland királya, Granmar tavasszal az Uppsala Templomhoz sietett, hogy – szokás szerint – részt vegyen az idényhez kötött pogány áldozati ünnepen (*blót*). A fadarabkák azonban azt mutatták, hogy (a király) már nem él sokáig. (A fadarabkákat értelmezik úgy, mint áldozati fadarabkákat (*blótspánn*), melyeket valószínűleg áldozati állatok vérével jelöltek meg. Majd kockavetéshez hasonlóan összerázták és kiterítették a fadarabokat, hogy a jóslatot kérő személy jövőjét kifürkésszék.) (FOOTE – WILSON 1970:401.)

A harmadik, rúnajóslásra utaló leírást, Szent RIMBERT (830-888), Bréma érsekének Szent Ansgardnak, "Észak apostolának" életéről szóló munkájában (*Vita Anskarii*) olvashatunk. Ebben a leírásban háromszor is előfordul, hogy mágikus jelekkel ellátott fagallyak (*hlatlein*) segítségével jósolnak. Azt azonban nem tudjuk, hogy ezeken a gallyakon rúnajelek voltak-e. Az egyik beszámoló szerint a jóslás eredménye döntötte el, hogy a király egy svéd város helyett inkább egy szláv települést támadjon meg.

Több izlandi saga is említi a rúnajóslást. Az egyik leghíresebb nemzetségi saga, az Egills saga ('Kopasz Grím-fia Egill') 72. fejezetében megtudhatjuk, mily veszélyes, ha avatatlan kezek róják a rúnákat. A történet szerint egy fiatal lány megbetegedett, mivel egy parasztleány, aki fel akarta ébreszteni a lány szerelmét, tudatlanul rúnákat vésett egy

bálnacsontra. A lány egyre betegebb lett. Egill viszont megtalálta a rúnákkal vésett bálnacsont szilánkot a lány ágya alatt. „Egill elolvasta a rúnákat, majd lekaparta őket, és tűzre vetette a bálnacsontot. Szólt aztán, hogy a lány ágyneműjét vigyék ki a friss levegőre. Majd ezt a verset mondta: 'Rúnát csak az rójon,/róni aki érti,/mert a hibás betűk/ még majd kárt tehetnek;/tíz bűvös jelet is/találtam a csonton,/kórságát a lánynak,/kínját ez okozta.' Egill vésett ekkor néhány rúnajelet, ezeket bedugták a fekvő lány párnája alá. Nem sokára a lány felébredt álmából, és azt mondta, úgy érzi, hogy meggyógyult” (BERNÁTH István fordítása, 1995:178f.).

Johannes BRØNSTED (1890-1965) a 20. század egyik legnagyobb dán régésze, a következőket fogalmazta meg a rúnákkal kapcsolatban: „Az emberiség történelmében minden új írásrendszert sajátos titokzatosság övez: talán mivel csak kiválasztott kevesek használhatták és értelmezhetők. A rúnákról a germánok is, az északiak is úgy vélték, hogy titkos erejük van, olyan hatalmuk, melyet valaki esetleg saját előnyére fordíthat. A varázserőt nem a rúnavető mester kölcsönzi nekik, aki a betűket fába vagy kőbe rója, hanem az eredetileg is ott lakozik magukban a rúnákban, ahonnan csak a beavatottak tudják kiszabadítani.”... Ennek megerősítését jelenti a viking kort közvetlenül megelőző századok gyakorlata, mely – több vagy kevesebb mágikus tartalommal – rövid rúnafeliratokat alkalmazott fegyvereken, ékszereken és szerszámokon is. Ez gyakran csak egy rövid, bölcs mondás, olykor csupán a tulajdonos neve. A feliratot gyakran a tárgy hátlapjára vésték, ahol az emberek tekintete elől rejtve maradt; a varázslat így titokban hatott. Egy kardhüvelyen például ez áll: „Már [ez a kard neve] ne kíméljen senkit.” Ezek a rúnák megnövelték a kard erejét. Egy másik fegyveren így szól a felírás: „Enyém, Alláé a Már [nevű] kard.” Ilyen rejtett, mágikus rúnák találhatók női ékszerek hátlapján vagy pajzsok markolatának alsó részén. A rúnák varázserejébe

vetett hiedelem mutatkozik meg azon a kövön is, amelyre a teljes rúnasort felvésték. A kő egy a IV. századból származó sír oldalfala a gotlandi Kylverben: a varázslat egyedül a holtat illette. Egy sírt borító kőlap alján fedeztek fel egy másik rúnafeliratot a norvégiai Sogn tartományban lévő Eggjumban. A szöveg körülbelül egy századdal a viking kort megelőzően keletkezhetett, és azt közli, hogy a követ és a rúnákat sosem érte napfény, és hogy az írásjeleket nem vaskéssel rótták. Más szóval: a követ is, a rúnákat is titkon kizárólag az elhunytak ajánlották, és senki másnak. Ez, a korai rúnaszövegek között a leghosszabb, elrendeli, hogy a követ sohasem szabad a napvilágra hozni. Ezekben a korai időkben a germán rúnák nem szolgáltak sem irodalmi, sem gyakorlati, hétköznapi célokat. Főképpen szent, mágikus szimbólumok voltak, melyeket a beavatott jó vagy rossz célokra egyaránt fordíthatott” (BRØNSTED 1960/1983:176f, VÁSÁRHELYI Judit fordítása).

1.7 A különféle rúnasorok

1.7.1. Az anglofríz rúnasor

A 24-es régi *futhark* rúnasort a következő fejezetben részletesen bemutatjuk, hiszen könyvünk témája elsődlegesen a germán, vagy régi *futhark*. Ez a rúnasor volt az alapja az anglofríz rúnasornak is (*futhorc*), mely – mint korábban említettük – az 5-11. században volt használatban. Az északi-tenger mentén élő germán törzseknek, az ingveonoknak, akiknek egy része az angol nemzetbe tagozódott, ismerniük kellett ezt az írást. Az anglofríz rúnaábécé – az egyik elmélet szerint – Frízföldön született meg. Van olyan elképzelés is, hogy a rúnairás még Skandináviába kerülése előtt először éppen erre a területre érkezett meg (ELLIOT 1959:33). (Ezen feltételezés ugyanakkor tagadja azt az általánosan elfogadott runológiai nézetet, hogy a rúnairás bölcsője éppen Skandinávia!) Ugyanakkor ismert olyan nézet

is, miszerint ez a rúnasor Skandináviából került Angliába, ott jött létre az a módosult változat, mely eljutott Frízföldre. Versengő elméletek ezek, a kutatók még nem mondták ki az utolsó szót, és a régészet további eredményeitől várják az esetleges megoldást. A rúnasort az 5. századtól használták aztán óangol és ófríz szövegek lejegyzésére. Angliában a 9. századtól fogva viszont már az ír szerzetesek által kifejlesztett latin ábécét használták óangol szövegekre, 1000 körül pedig szinte csak ezt alkalmazták. Nagy Kanut, más néven II. Kanut (1016-1036), Anglia, Dánia és Norvégia uralkodója be is tiltotta a rúnák használatát.

Az anglofríz *futhorc* a 24-es germán *futhark*nak kiterjesztett változata, amely a 9. században az angliai Észak-Umbriában érte el a maximális 33 rúnajelet. Kezdetben 4 új jellel bővült a rúnasor, és ezzel együtt néhány régi rúna hangértéket váltott. Így jött létre a 28 jelet tartalmazó *futhorc*. Erre a változásra azonban nem Britanniában, az angolszász invázió után került sor, hanem még a kontinensen, Frízföldön (ELLIOT 1959:33). Ugyanakkor csak kb. a 8. század végéről van olyan rúnaleletünk, amelyen rajta van a teljesen kész, most már óangolnak nevezhető rúnaábécé. Ilyen leletből csupán kettőt ismerünk. Ismertebb, egy a Temzéből kihalászott késen lévő felirat (a kést 1857-ben találták a folyó medrében). Ezen a germán törzsek által használt kardszerű késen (*scramasax*), melyet ma a British Museum őriz, olvasható a teljes óangol *futhorc*, valamint a kés készítőjének, vagy a tulajdonosának neve (*beagnoþ*). A késen a következő rúnasor látható:

ƿ	ʀ	þ	ƿ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	x	ʀ	ʀ	ʀ	n	þ	i	†	j	[ʏ	h	t	þ	m	ǰ	m	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	ʀ	
f	u	þ	o	r	c	?	w	h	n	i	io	eo	p	x	s	t	b	e	?	d	l	m	j	a	æ	y	e	a									

A germán törzsek által használt kardszerű kés (wikipedia.org)

Ugyanennyi számú rúnajelel találunk a 7. századra datált Codex Salisburgensis kéziratában, melyet ma a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár őriz (Codex 795). A kódexben olvasható 28 rúnajel:

A Codex Salisburgensisben olvasható rúnajelek (www.arild-hauge.com)

Figyelemre méltó, hogy ebben a kódexben két gót ábécé is olvasható, melyből az egyik tartalmazza az összes gót betű nevét is (ELLIOT 1959:34). A későbbiekben a rúnaábécé további jelekkel bővül. A Ruthwell keresztén (8. század) 31 rúnajel található. A kereszt ma Skóciában van, de a 8. században a falu az angolszász uralom alatt álló Észak-Umbria része volt. Alábbiakban azt a rajzot, mutatjuk be, melyen élesen láthatóak a keresztén lévő rúnajelek.

Skóciai Ruthwell kereszt (commons.wikimedia.org)

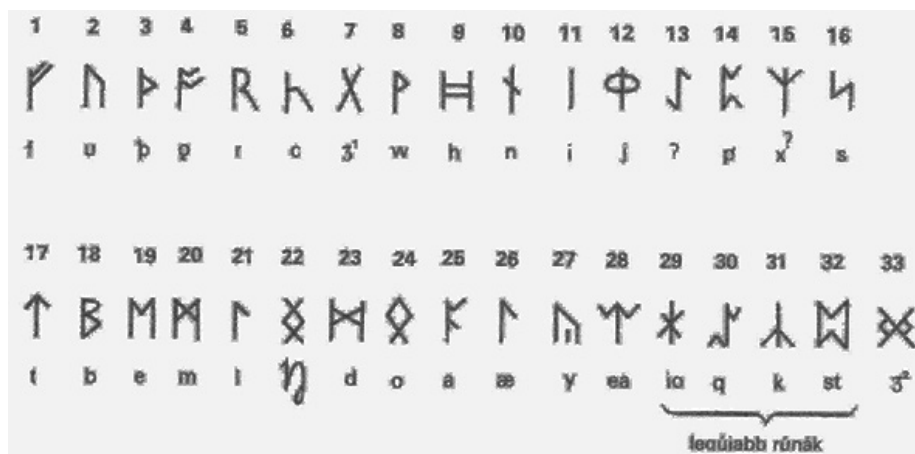
A híres angolszász Rúnaénekben (9-10. század) már 33 rúnajelet találunk
(*Cotton Gyűjtemény*)

Az angolszász futhorc rúnái, nevük és jelentésük					
Rúna		Átírás	IPA	Név	Jelentés
ƿ	ƿ	f	/f/, /v/	feoh	„vagyon”
u	u	u	/u(:)/	ur	„aurochs” (őstulok), „marha”
þ	þ	þ, ð	/θ/, /ð/	þorn	„tövis, tüske”
ƿ	ƿ	ó	/o:/	ós	„[egy] isten, száj”
	R	r	/r/	rad	„lovaglás”
ƿ	k	c	/k/	cen	„fáklya”
χ	χ	ʒ	/g/, /j/	gyfu	„ajándék”
ƿ	ƿ	w, p	/w/	wynn	„öröm”

ᚠ	ᚱ	h	/h/	hægl	„jégeső”
ᚢ	ᚦ	n	/n/	nyd	„szükség, baj”
ᚣ	ᚥ	i	/i/	is	„jég”
ᚤ	ᚨ	j	/j/	ger	„év, aratás”
ᚥ	ᚢ	eo	/eo/	eoh	„tiszafa”
ᚦ	ᚣ	p	/p/	peorð	„vad”
ᚧ	ᚩ	x	/x/	eolh	„télisás, védelem”
ᚨ	ᚱ	s	/s/, /z/	sigel	„Nap”
ᚩ	ᚦ	t	/t/	Tiw	„Tiw” (Tyr)
ᚪ	ᚫ	b	/b/	beorc	„nyír”
ᚫ	ᚱ	e	/e(:)/	eh	„ló”
ᚬ	ᚱ	m	/m/	mann	„ember”
ᚭ	ᚥ	l	/l/	lagu	„tó”
ᚮ	ᚨ	ŋ	/ŋ/	ing	„Ing (egy hős)”
ᚯ	ᚩ	œ	/œ/	éðel	„birtok”
ᚰ	ᚱ	d	/d/	dæg	„nap”
ᚱ	ᚦ	a	/a(:)/	ac	„tölgy”
ᚲ	ᚦ	æ	/æ:/	æsc	„kőrisfa”
ᚳ	ᚱ	y	/y/	yr	„íj”
ᚴ	ᚱ	ia, io	/ia/, /io/	ior	„angolna”
ᚵ	ᚦ	ea	/ea/	ear	„sír”

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Rúnairás> (2018. január 3.)

A legújabb négy rúna, mellyel teljes lett a 33 rúnajeles óangol rúnasor:
(HUTTERER 1986: 101)

HUTTERER Miklós az angol rúnák tárgyalásánál a következőket jegyzi meg: „Az *o* és *a* jelét a régi *a*-rúnából alkották, mely az angolszász rúnasor *æ* jelének felelt meg. Az *e* > *æ* jele *a* régi *o* rúnából alakult, követve az angol nyelvfejlődést....Az *γ*-rúna eredetileg *u*-t jelentett. Az új *k*-rúna viszont azért vált szükségessé, mert meg kellett különböztetni a *c*-rúnától, amely már a palatalizált [kʰ] hangot jelölte. A *ʒ¹* és a *ʒ²* rúna jele hasonlóképpen a palatális [gʰ] és a veláris [g] elkülönítésére szolgált. A többi új rúna eredete nem egészen tisztázott. A *q* és a *k* rúna használata gyakran keveredik” (HUTTERER 1986:101).

A svéd nyelvész, Tore JANSON (1936-) a világ nyelveiről szóló, magyarul is megjelent könyvében a következőket olvashatjuk az angliai rúnakultúrával kapcsolatosan: „Az Angliába betelepült első germán hódítók között is voltak olyanok, akik ismerték a rúnairást. Az új nyelv első írott emléke a szigeten egy negyedik-ötödik századi szarvascsonton maradt fenn. A csonton ez áll: ᚱ ᚦ ᚩ ᚱ ᚦ ᚵ, ami átírásban így néz ki: *raihan*. Annak megfejtéséhez, hogy a szó mit jelent, fájdalom, nincs kulcsunk, a betűk

sorrendje alapján azonban valami ismeretlen germán szóra kezdünk gyanakodni.

Az első kétszáz évben, körülbelül 650-ig főleg Délkelet-, Dél- és Kelet-Angliában, valamint Kentben találunk rúnairásos emlékeket. A Britannia területén talált betűk alakja és száma valamelyest különbözik a kontinensen talált rúnavéselt emlékektől, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy megpróbálták az írást a beszélt nyelvhez igazítani. Így létrejött egy jellegzetes és különálló angolszász rúnabécé.

A déli és délkeleti területeken a rúnairás használata 650 körül már kiment a divatból. Ez egy csöppet sem meglepő, mivel a feliratokat – ahogy arról tüstént szólni is fogunk – rúnák helyett latin betűvel is lehetett írni.

Az ország belsejében és annak északi részén, főként azonban Észak-Umbriában a hetedik századtól egészen a tizenegyedik századig vallási célból is rendszeresen használtak rúnákat. A jelenség kézenfekvő magyarázataként kínálkozik, hogy az egyház saját céljai szolgálatába állította a rúnairást. Jó oka lehetett rá. A leghihetőbb magyarázatnak az tűnik, hogy a rúnairást sokan el tudták olvasni, míg a latin betűs feliratokat nem. Ám az is lehetséges, hogy az egyház érdeklődését annak lehetősége keltette fel, hogy így majd előbb-utóbb a feledés homályába vész a rúnairáshoz és a régi hithez kapcsolódó mágikus praktikák közötti összefüggés.

Az angolszász rúnairás lett volna tehát az angol eredeti írásmódja? A kérdésre nem válaszolhatunk feltétel nélkül igennel. Kétségtelen, hogy Britanniában a germánok a latin betűk előtt használtak rúnákat. De vajon angolul beszéltek és írtak? Azoknak, akik Britanniában elsőként alkalmazták a rúnajeleket, valószínűleg meg sem fordult a fejében, hogy úgy tekintsenek a szigetországban használatos germán nyelvre mint egy egységes, a kontinensen írt és beszélt nyelvtől eltérő változatra. Azonban mire a rúnák kikoptak a használatból, az angolok már széles körben tartották nyelvüket különálló nyelvnek. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a

rúnairás nem játszott jelentős szerepet a nyelvi különválás folyamatában. A rúnák használata nem terjedt el, Délnyugat-Anglia nagy részén szinte alig találunk belőlük. Egészében véve az angolszász rúnairást marginális jelenségnek tekinthetjük. Az angol írott nyelv története másutt kezdődik” (JANSON 2003:140f).

1.7.2. A „markomann rúnák”

A *De inventione litterarum* című értekezésben, amely a 8. és 9. századi kéziratokban őrződött meg elsősorban a Karoling Birodalom bajor és alemann vidékeiről, találunk egy markomann rúnaábécét. Az értekezés Hrabanus MAURUS (780 k. - 856) fuldai bencés apáttal hozható kapcsolatba. A markomann rúnaábécéből világosan kiderül, hogy az a germán *futhark* és az anglofríz (angolszász) *futhorc* sajátos keveréke. Jól látszik, hogy a betűk a latin ábécé, és nem a *futhark* sorrendjét követik. Ezt az ábécét ugyan „markomann rúnáknak” hívják, viszont a markomannok germán törzséhez semmi köze sincs. Sokkal inkább a Karoling írástudók sajátos kísérlete arra, hogy bemutassák a latin betűk rúnajeles megfelelőit.

a	asch	Ɱ Ɱ	i	his	Ɱ	r	rehit	Ɱ Ɱ Ɱ
b	birith	Ɱ Ɱ	k	gilch	Ɱ Ɱ Ɱ	s	suhil	Ɱ Ɱ
ch	khen	Ɱ Ɱ	l	lagu	Ɱ	t	tac	Ɱ
th	thorn	Ɱ Ɱ	m	man	Ɱ	u	hur	Ɱ Ɱ Ɱ
e	eho	Ɱ	n	not	Ɱ Ɱ	x	helahe	Ɱ Ɱ Ɱ
f	fehç	Ɱ Ɱ	o	othil	Ɱ Ɱ	y	huyri	Ɱ Ɱ Ɱ
g	gibu	Ɱ Ɱ	p	perch	Ɱ Ɱ Ɱ	z	ziu	Ɱ Ɱ
h	hagale	Ɱ Ɱ Ɱ	q	khon	Ɱ			

A „markomann rúnák” (mek.oszk.hu/10600/10695/10695.pdf)

1.7.3. A skandináv vagy fiatalabb futhark

Habár a skandináv vagy fiatalabb *futhark* nem témája könyvünknek, az egyes rúnasorok bemutatásánál mindenképpen említenünk kell, mivel ennek is a régi, vagy germán futhark az alapja. A 6. századtól fogva a korábbi észak-nyugati germán nyelvi egység felbomlani látszik, és a skandináv területen megjelennek az első, valóban skandináv nyelvi jegyek. Ezt a változást különféle redukciós folyamatok követték, melyek belső nyelvészeti aspektusaira itt most nem térünk ki. Az egyszerűsödés következtében a 8. századtól a régi vagy germán *futhark* 24-es rúnasorát leváltja egy 16 rúnajelből álló rúnaábécé. (A 7. századból fennmaradtak kevert rúnajeles skandináv rúnaemlékek, mintegy mutatva a grafémák változását. Később születnek olyan feliratok is, melyeken a két rúnasor, a régi és az új együtt jelenik meg.)

A 16-os rúnasor csak Skandináviában fordult elő. Két fő formája alakult ki. Az egyik a **dán rúnasor**, melyet hívnak még közönséges vagy hosszúgallyas rúnasornak, illetve kő-rúnáknak is. A megnevezés utal esetleg arra, hogy ezt a változatot köveken és nem hordozható tárgyakon alkalmazták. Az alábbi minta a dán rúnasor normalizált változatát mutatja:

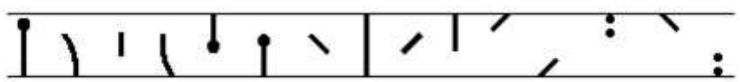
ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚷ	ᚹ	ᚨ	ᚱ	ᚴ	ᚾ	ᚿ	ᚰ	ᚷ	ᚹ	ᚨ	ᚱ	ᚴ	ᚾ	ᚿ
f	u	p	a	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	r		

Valamivel később Dél-Svédországban és Norvégiában megjelent egy másik, még tovább egyszerűsített rúnasor, melyet feltételezett eredete után **svéd-norvég rúnáknak**, rövid gallyas rúnáknak, bükkfa-rúnáknak, illetve – az egyik leghíresebb, ezzel a rúnasorral teleírt rúnakő, a Rök-kő okán – **Rök rúnáknak** neveznek (ÁCS-BAKSY 2010:44f):

 f u þ a r k h n i a s t b m l r

1000 körül a svédországi Uppland környékén megjelent egy, a végletekig redukált jeleket tartalmazó rúnasor. Egyfajta „rúna-gyorsírás” lehetett ez a változat, és sosem terjedt el igazán. Kevesebb, mint egy tucat ezzel a rúnasorral rótt feliratunk van, főleg Hälsinglandból, ezért ezt a rúnasort Hälsing-rúnasornak hívják:

 f u þ r k h n i a s t b m l r

A középkor folyamán, miután a latin betűs írás már elterjedt skandináv földön, azzal párhuzamosan a 16-os skandináv rúnasornak kialakult egy ún. pontozott változata. Ezzel a rúnasor fonémikus volt, azaz képes volt arra, hogy az óészaki nyelv minden egyes fonémáját jelölje. Ortofónnak is nevezhetjük, szemben a 16-os alap-*futhark* két formájával, melyekben egy rúnajel több alfofónt jelölt. Jól látható, hogy ez a rúnasor a latin ábécé sorrendjét mutatja. (A megőrződött norvégiai rúnafeliratok zöme középkori rúnákkal íródott. 1950-től Bergen városában több mint 600, ezzel a rúnasorral írt emléket találtak, legtöbbjüket fapálcákra és fadarabkákra rótták.):

 a b c d þ ð e f g h i k l m n o p q r s t u v y z æ ø

Ez a rúnasor egészen a 15. századig használatban maradt Skandináviában, ami azt mutatja, hogy a latin feltehetően versengő státuszban volt. Arra is van példa, hogy egynémely középkori rúnafelirat tulajdonképpen latin nyelven íródott.

Végül szólni kell a **Dalarna-rúnákról**. Ez a rúnasor a földrajzilag eldugott-zárványos svédországi Dalarna megyében fordult elő. Jellemző rá, hogy a rúnák a latin betűkkel keverednek. Ez a rúnasor a 16. században bukkant fel, és egyesek még a 20. században is használták. A kutatás a 19. és 20. századi használatot illetően nem tudta még egyértelműen eldönteni, hogy töretlen hagyomány folytatásáról van-e szó ezen a vidéken, vagy a dalarnai gazdák esetleg könyvekből tanulták meg és kezdték alkalmazni a rúnákat:

Dalarna-rúnák (en.wikipedia.org/wiki/Dalecarlian_runes (2018. január 4.))

A svédországi Dalarna elhelyezkedése (www.regiondalarna.se/leva-i-dalarna/fakta-om-dalarna/)

2. A RÉGI VAGY GERMÁN FUTHARK

2.1. A régi rúnasoros feliratok

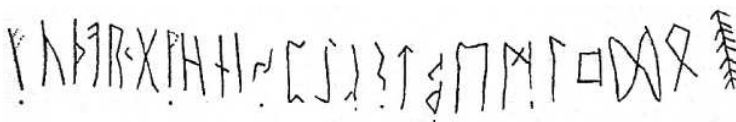
2.1.1. A régi vagy germán *futhark*-rúnasor

A 24 rúnajelel használó rúnasor öt rúnaemléken fordul elő, hol egészében, hol töredékesen.

(1) A legkorábbi ezek közül a gotlandi (Svédország) **Kylver-kő** (350-475), melyen a teljes rúnasort megtaláljuk (ANTONSEN 1975:47). A leletre 1903-ban bukkantak egy kőkoporsó befelé, a sír felé forduló oldalán. Ez az elhelyezés a rúnák mágikus használatának egyik első bizonytéka, mivel csak az eltemetett személy olvashatta a kövön lévő rúnákat. Az írás azért is néz lefelé, hogy a halott ne tudjon kísérteni (ENOKSEN 1998:44). A lelet ma Stockholmban, a Historiska Museetben tekinthető meg.

Kylver-kő

[f]uþarkg[w]hniþzstbemiꝥdo sueus (en.wikipedia.org/wiki/Kylver_Stone)

A felirat első sora értelmezhetetlen, a második sor magyarázatául LOOIJENGA (2003:332f) a *suevs* átírást javasolta, amely így utalhat esetleg a 'Suebi' törzsre.

A következő két lelet majdnem teljességében mutatja a *futhark*-sort. Ezt a két brakteátát a 6. századra datálja a kutatás.

(2) Az egyik az östergötlandi (Svédország) **Vadstena-brakteáta** (500-550) (ANTONSEN 1975:72), melyet 1774-ben találtak. (Ezen az utolsó rúnajel ugyan nem látható, de egy másik, hasonló brakteátán viszont igen. Ez az érme a Vadstena-brakteáta másolata.) A leletet 1938-ban ellopták a stockholmi Historiska Museetből, és azóta sem akadtak rá.

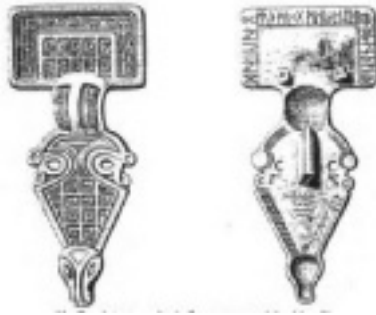
Vadstena-brakteáta

Y N b F R c X P : N t | G z B Y S : T B M A I o X M :

tuwatuwa; fuþarkgw; hñijþzs; tþemlŋo[d]

(sv.wikipedia.org/wiki/Vadstenabrakteaten)

A feliratot eddig nem tudták értelmezni.

Charnay ezüst fibula

𐀧 𐀨 𐀩 𐀪 𐀫 𐀬 𐀭 𐀮 𐀯 𐀰 𐀱 𐀲 𐀳 𐀴 𐀵 𐀶 𐀷 𐀸 𐀹 𐀺 𐀻 𐀼 𐀽 𐀾 𐀿

fuparkgwhnijpzbem...(en.wikipedia.org/wiki/Charnay_Fibula)

A felirat értelmezését lásd még a **Kontinentális feliratok (2.4.)** című fejezetben.

(5) Végül az utolsó fontos, a régi futhark-sorból 20 rúnajelet mutató lelet a boszniai **Breza mészkő oszlop** fragmentumon fennmaradt felirat (i.sz. 500-600) (ANTONSEN 1975:77), amely egy 1930-as ásatás során került elő.

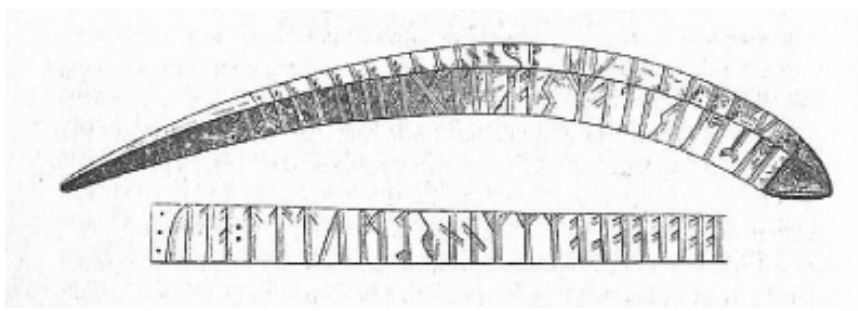
Breza mészkő oszlop

fuparkgwhnijæpzstempl...(www.arild-hauge.com)

A feliratot eddig nem tudták értelmezni.

A kontinensen a (4)-es és az (5)-ös tárgyakon túl összesen még két olyan ismert leletünk van, melyeken bár részlegesen, de látható a *futhark*-sor:

egységek első jelének jelentése után kapta nevét: (1) Frey-nemzetség, (2) Hagall-nemzetség, (3) Tyr-nemzetség. Középkori ónorvég, izlandi és óangol rúnaversek megemlítik a rúnák neveit, de ezek az ónorvég/izlandi versekben a skandináv 16-soros rúnaábécére vonatkoznak. Az óangol rúnavers pedig 26 rúnanevet említ. A gót rúnanevek megőrződtek egy 9. századi kéziratban, és az abban szereplő rúnanevek megegyeznek az ónorvég és az óangol nevekkal. Talán éppen ezért valószínű, hogy a rúnanevek magukkal a rúnákkal egyidősek, bár biztosak ebben sem lehetünk. A rúnák neveinek feltételezhetően mnemonikus és szimbolikus célja lehetett. Ezek ismeretében a rúnák neveit megtanuló személy fontos kulturális információk birtokába jutott, melyek biztosíthatták társadalmi előmenetelét is. A verses forma szintén a könnyebb memorizálást szolgálhatta. A leletek alapján a nyelvészek kikövetkeztették a rúnanevek közgermán alakjait. Fontos itt hangsúlyozni, hogy a nevek eredetisége csak akkor lenne bizonyított, ha magából a rúnairás korszakából lenne erre vonatkozó adatunk. Ugyanakkor BERNÁTH találóan jegyzi meg, hogy: „Az egyes rúnajelek „neveit” azért szokták feltüntetni, mert régi sejtések alapján az újabb kutatás megerősítette, hogy – talán az ősi piktogramírás, fogalomírás hagyományaként – a nem ritkán magukban álló rúnajelek is önálló jelentéssel bírhatnak, és így a mögöttük lappangó jelentés valamelyes tartalmat adhat egy-egy nagyon kurta rúnafeliratnak, amely esetleg csak egy tulajdonnévből meg egy ideogrammaként használt magányos jelből tevődik össze.” (BERNÁTH 1991:285) Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az egyes rúnajeleket mint fogalomrúnákat, illetve rövidítéseket izoláltan is használták. Például a **j**-rúna az 'év' helyett állhatott vagy az **f** az áru, gazdagság, tulajdon, vagyon helyett, míg a **t**-rúna Tyr isten rövidítése volt. A 300 körüli **Lindholm-amuletten** (Skåne, Svédország) (ANTONSEN 1975:37) három egymás után álló *TIWAZ és nyolc *ANSUZ rúnát láthatunk az isteneket segítségül hívandó:

Lindholm-amulet

M<MRIFFYH[P]IFXFYHFTM<F:

FFFFFFFFYY++[+]BMN↑↑↑:FTD:

:

ekerilazsa[w]ilagazhateka:

aaaaaaaaazzn[n]bmutt:alu (<https://commons.wikimedia.org>)

Lehetséges értelmezése: 'Engem, az erilazt Sawilagaznak hívnak, azaz a 'fényesnek' 'tündöklőnek'... alu [varázsszó]', (ANTONSEN 1975:37).

Az amulett a Lundi Egyetem történeti múzeumában, a Historiska Museetben tekinthető meg.

2.1.2. A rúnajelek, fonológiai értékük (IPA), kikövetkeztetett proto-germán nevük és jelentésük

A régiebb vagy germán <i>Futhark</i> rúnái, nevük és jelentésük					
Rúna		Átírás	IPA	proto-germán név	Jelentés
ƿ		F	/f/	*fehu	„vagyon, marha”
u		U	/u(:)/	?*ūruz	„bölény”
þ		Þ	/θ/, /ð/	?*þurisaz	„jötun, óriás”
ǣ		A	/a(:)/	*ansuz	„Ász-isten”

ᚱ		R	/r/	*raidō	„lovaglás, utazás”
ᚲ		K	/k/	?*kaunan	„fekély”? (vagy *kenaz „fáklya”?)
ᚳ		G	/g/	*gebō	„ajándék”
ᚴ		W	/w/	*wunjō	„öröm”
ᚵ		H	/h/	*hagalaz	„jégeső”
ᚶ		N	/n/	*naudiz	„szükség”
ᚷ		I	/i(:)/	*īsaz	„jég”
ᚸ		J	/j/	*jēra-	„(jó) év, aratás”
ᚹ		Ī (Y) (æ?)	/æ:/(?)	*ī(h)waz/*ei(h) waz	„tiszafa”
ᚺ		P	/p/	?*perþ-	jelentése nem tisztázott, feltehetően „körtefa”
ᚻ		Z	/z/	?*algiz	jelentése homályos, feltehetően „jávorszarvas”
ᚼ		S	/s/	*sōwilō	„Nap”
ᚾ		T	/t/	*tīwaz/*teiwaz	„Tiwaz”, más néven Tyr
ᚿ		B	/b/	*berkanan	„nyírfa”
ᛀ		E	/e(:)/	*ehwaz	„ló”
ᛁ		M	/m/	*mannaz	„ember”
ᛂ		L	/l/	*laguz	„víz, tó” (vagy esetleg *laukaz póréahagyma”)
ᛃ		ŋ	/ŋ/	*ingwaz	„Ingwaz”, más néven Yngvi (feltehetően később Freyr)
ᛄ	ᚩ	O	/o(:)/	*ōþila-/*ōþala-	„örökség, birtok”
ᛅ	ᚩ	D	/d/	*dagaz	„nap”

(en.wikipedia.org/wiki/Elder_Futhark)

Megjegyzések:

A Ƶ és az Ƿ jelek csak szóvégen fordultak elő, ezért a betű neve nem az adott hanggal kezdődik. A régi vagy germán *futhark* alapvetően fonematikus elveken nyugvó ábécé, szemben a későbbi fiatalabb *futhark* vagy skandináv rúnasorral, amelynél egy rúnajel több hangnak is megfelel. A legfontosabb allofónikus szabály szerint a /b d g/ fonémák általában zöngés réshangként manifesztálódtak, melyek a későbbi szókezdő és prevokális helyzetben zárhangokká váltak. A rúnák neveit elsősorban a megőrződött óangol (8. vagy 9. század), ónorvég (egy 17. századi másolata maradt fenn egy 13. századi elpusztult kéziratnak) és óízlandi (a vers négy kéziratban is megőrződött, a legkorábbi változat a 15. századból maradt ránk) rúnaversekből ismerjük, valamint óangol és Karoling kéziratokból. Rekonstruált alakokról van szó minden esetben, a rúnavéső – eddigi tudásunk szerint – nem adott nevet az egyes rúnajeleknek. A fent említett rúnaversek segítségével állították össze a germán *futhark*, így részben a közgermán kor lehetséges rúnaneveit. (A felsorolt rúnaversek több különbséget és bizonytalanságot mutatnak fel, tehát a végső rúnanev-lista mindenképpen megegyezés eredménye.) A rúnajelek nevei a mindennapi életből, a természeti környezetből (flóra – fauna), illetve a mitológiából sejlenek fel. Egyes rúnanevek pozitív, mások negatív jelentéssel bírnak. Tehát olyan katalógusról van szó, amely segít megtanulni a jelek neveit és sorrendjét. A rúnanevek releváns kulturális információkat hordoznak, melyek kapcsolatban vannak az óízlandi gnómikus költészettel, de óangol mondásokkal is. A 9. században lejegyzett *Abecedarium Nordmannicum* a skandináv rúnanevek legkorábbi ismert felsorolását tartalmazza, részben említve a kontinentális germán, és egy sor angolszász rúnatípust is. A kódexet a St. Gallen-i apátság őrzi (Codex Sangallensis 878). A középkorból egyébként több olyan kéziratot ismerünk, amelyek különféle írásrendszereket mutatnak be és hasonlítanak össze. Ezek rendkívül értékes forrásai a különféle rúnaábécéknek is. A kéziratokból kiderül az

is, hogy kapcsolat van a rúnanevek és a Wulfila (311-383) gót püspök által kidolgozott gót ábécé között. (A gót írás a görög ábécé egyfajta továbbfejlesztése latin betűk és egyes rúnák bevonásával.)

Korábban már szót ejtettünk a rúnák szögletes alakjáról. Ennek oka – minden valószínűség szerint – az lehetett, hogy kezdetben és elsődlegesen fába rótták a jeleket. A fa azonban gyorsan korhadó anyag, így minden bizonnyal sok rúnaemlék megsemmisült. Ugyanakkor van két olyan terület Északnyugat-Európában, ahol a mocsaras vidékek megőriztek néhány fából készült leletet. Az egyik terület Dánia, melynek tőzeglápos vidékén több áldozati mocsárról is tudunk, a másik fontos lelőhelyet pedig a fríz *terpek*, azaz lakóhely céljára emelt mesterséges dombok képezik. A *terpek* az áradások ellen jelentettek védelmet, építőik Frízföld ősi lakói voltak. A tőzegláp magas savtartalma, alacsony hőmérséklete, a kevés baktérium és az oxigénhiány mind konzerváló tényező lehetett.

A rúnavésés fő anyaga a fa mellett a fém és a kő volt, illetve olykor a csont is. A fegyverek, a különféle eszközök és az érmék anyagát a fém képezte. Ugyanakkor fontos tudni, hogy a régi *futhark*ot ritkábban vésték sziklába, viszont kövekbe, például sír- vagy emlékkövekre, annál inkább. Itt kell még szólni az ún. **kötött rúnákról**, izlandiul *bandrún*, melyek két rúna összekötéséből állnak elő. Ligatúra néven jól ismert technikáról van szó. A kötött rúnák alkalmazásának célja elsősorban a rövidítés, melyek olykor díszítésként szerepeltek, mi több, mágikus céljuk is lehetett.

2.1.3. A régi vagy germán *futhark* megjelenésének lehetséges ideje, létrejöttének okai, azaz milyen célból alkothatták meg a rúnaábécét

A runológusok általában egyetértenek abban, hogy a rúnaábécé körülbelül az időszámításunk szerinti első században jelent meg. Egy ismert elmélet szerint ugyan az időszámításunk előtti első században már megszületett

a rúnasor, amit azonban kizár az a tény, hogy két latin betű, az Y és a Z, melyekből két rúnajelel is levezetnek, először Augustus császár uralkodása (i.e. 27- i.sz. 14.) alatt jelent meg a latin ábécében (ODENSTEDT 1990). Annyi bizonyos, hogy a legkorábbi rúnafeliratos leletet az i.sz. 160-ra datálják. Ez a fontos emlék a dániai Fyn-szigetén talált Vimose-fésű, melyre a későbbiekben még vissza fogunk térni. ODENSTEDT (1990:170 ff) a rúnairás korai időszakáról és a rúnairás eredetéről szóló munkájában – a korábbi elméleteket figyelembe véve – összefoglalja annak a kérdését, hogy mi célból is hozták létre a rúnabécét. Az egyik értelmezés szerint (MOLTKE 1976) a rúnairást egy germán kereskedő találta fel, akinek ezzel kizárólag gyakorlati célja lehetett, mivel írásjelekre volt szüksége a kereskedelmi kommunikációhoz, a vevők számba vételéhez, az áruk számontartásához. KRAUSE vegyesebb megoldással állt elő, hangsúlyozza, hogy több felirat jellege egyértelműen mágikus, de nem zárható ki a gyakorlati, kommunikatív cél sem (KRAUSE – JANKUHN 1966). Hárman, VON FRISEN (1933), ASKEBERG (1944) a feliratok epigrafikus jellegét hangsúlyozták. BÆKSTEDT (1952) teljesen szembe megy MOLTKE gyakorlati megközelítésével. Szerinte a rúnairásnak a feliratok alapján semmi gyakorlati haszna nem mutatható ki. Állítása szerint a *futhark* a rómaiak írásának mesterséges, játékos, és nem igazán a szükség szülte imitálása, tehát egyfajta graffiti! BÆKSTEDT mindezt annak tudatában hangoztatja, hogy a legrégebbi, fára vésett rúnáemlékek minden bizonnyal az enyészeté lettek. ODENSTEDT találóan jegyzi meg, hogy a MOLTKE által felvázolt elméletre, azaz a rúnákkal írt üzleti kommunikációra egyetlen ránk maradt rúnafelirat sem emlékeztet (ODENSTEDT 1990:172).

JANSON a germánokról szóló könyvében külön fejezetet szentelt a rúnairásnak. Ebből hosszabban kell idéznünk, mert témánk szempontjából fontos gondolatok olvashatók benne. JANSON a fennmaradt emlékek alapján felteszi a kérdést, hogy a germánoknak vajon miért volt szükségük írásra, ha alig írtak valamit. Gondolhatnánk, folytatja, hogy az írást a szükség

teremti meg. Ugyanakkor semmi sem utal arra, hogy az írásbeliség bármennyire fontos lehetett a germánság számára. JANSON itt azokra a runológusokra hivatkozik, akik szerint a régi vagy germán rúnáknak semmilyen gyakorlati funkciója sem volt. Rúnairással nem jegyeztek le sem törvényeket, sem költeményeket, sem hosszabb szövegeket. A másik magyarázat szerint a germán rúnák elsősorban mágikus funkcióval rendelkeztek, de az általános magyarázathoz ez is kevés. A fennmaradt leletek azt mutatják, hogy a korai feliratok, egészen az 5. századig, majdnem mind szállítható, mozgatható, általában használati tárgyakon fordulnak elő, kövön szinte soha. Felirat található fésűkön, aranytülkön, női ékszereken, a legtöbb rúna viszont a férfiak fegyverzetén jelenik meg, így lándzsán, sisakon, pajzson, kardmarkolaton, stb. A korból származó teljes leletanyagot figyelembe véve aránylag kevés olyan tárgyról tudunk, amelyen *van* rúnafelirat. Számszámra találunk lándzsahegyeket, női ékszereket a múzeumok pincéiben, de nagyon kevés köztük a rúnajelekkel díszített holmi. Úgy tűnik viszont, hogy a rúnavéselt tárgyak mind drága, kiváló minőségű anyagból készültek. JANSON ebből arra következtet, hogy a rúnairásos tárgyak birtoklása elsősorban a gazdag germán előkelők kiváltsága volt. Ezek a germánok, írja a szerző, biztosan rendelkeztek a Római Birodalomból származó importált tárgyakkal, melyeken lehettek latin vagy olykor görög nyelvű feliratok. Ezek általában a tárgy készítőjére vagy tulajdonosára utaltak. JANSON végkövetkeztetése az, hogy a korai rúnafeliratok tulajdonképpen a római tárgyakon szereplő jelöléseket utánozták.

JANSON külön kitér a **brakteátákra**. Ezek a lemezpénzek a császárkori érmék mintájára készültek, melyeket általában katonák kaptak kitüntetésként. A császármedálnak is nevezett brakteátákat a germánok nyakban hordták, egyfajta ékszerként, melyeknek így státuszjelölő szerepük lehetett. A lemezeket legtöbbször helyi ikonográfia – leginkább az óészaki mitológiából vett motívum, gyakran állatornamentika – díszítette. A korai

brakteáták skandináv specialitásnak számítanak, legtöbbjük az 5. és a 6. század közepe között készült, nagy mennyiségben: hozzávetőleg 1200 skandináv brakteáta lelet ismert. Az első érmékre a 17. század végén bukkantak. (Mintegy 140 brakteáta került elő Skandinávián kívül, a legtöbbet német területeken találták, de van belőlük Nagy-Britanniában, Oroszországban is. Külön figyelmet érdemelnek a ma Svédországhoz tartozó Gotland-szigetén talált leletek.) Egyes brakteátákon rúnafeliratok is láthatók, melyek a latin éremfeliratok mintájára készültek. Mint korábban már szoltunk róla, ismerünk olyan brakteátát, melyen a teljes germán *futhark* látható. Több leleten csak egy-egy szó olvasható, így például a már korábban említett *lauk* vagy *alu*. Mindkét felirat mágikus, óvó-védő funkcióval bírt.

Néhány brakteátán az érme készítőjével kapcsolatos hosszabb szöveg olvasható. Az egyik leghíresebb ezek közül, a ma Svédországhoz tartozó Blekinge tartományban található (a középkorban Dánia részét képező) tjurkői lemezpénz. Datálásának ideje 500 (ANTONSEN 1975:79).

Tjurkøi lemezpénz (Blekinge-tartomány)

(commons.wikimedia.org/wiki/File:Tjurko_bracteate_replica.jpg)

Az alábbi rúnairásos szöveg olvasható rajta:

PNRTMRN†ǫYF†PF†HF<NR†M..HM†WFY<N†IMN†WIN...

wurterunozanwalhakurne...heldazkunimudiu...

szavakra bontva: **wurte runoz an walhakurne heldaz kunimudiu**

Az írás jobbról balra olvasandó. Lehetséges, egyszerűsített fordítása:

'Heldar róttá a rúnákat a velszi magra Kunimunduznak'

(A „velsi mag” kifejezés magára a brakteátára, az aranyra utal, a „velsi” jelentése: „idegen, nem-germán”, az egykori római területek felé mutat, leginkább a gall vidékre. A „római vagy gall mag/gabona” az aranyérc, illetve a rómaiak pénzének egyik óészaki kenninge.) A késői proto-skandináv szöveg egy versmértéket takar. Az alakzat neve a *ljóðahátttr*, azaz dalmérték, amely egyben a Verses Edda egyik alap-versmértéke. Az alliterációkat félkövér betűkkel jelöltük:

<i>Wurte runor</i>	rövid sor A	w
<i>An walha kurne</i>	rövid sor B	w (k)
<i>Heldar Kuni mundiu</i>		(k)

(NIELSEN 1983:36f)

A leletek alapján arra lehet következtetni, hogy a skandináviai brakteátákon szereplő rúnairások a római pénzérmék latin feliratait utánozták. A germánok által hordott brakteátákon nem a felvésett szöveg tartalma volt fontos, hanem az, hogy legyen az érmén valamilyen szöveg. A brakteáták legtöbbje esetében ki lehet mondani, hogy a bevésett rúnajeleknek egyes egyedül dekoratív funkciója volt, a nyelvészeti megközelítésnek tehát nemigen van értelme (ODENSTEDT i.m.172).

Sem a rúnairás tudományának alakulásáról, sem az ezt tanító műhelyekről nincs tudomásunk. Az *erilar* szó jelentéstartalmára már korábban kitértünk könyvünkben: talán ők lehettek ennek a foglalkozásnak a mesterei.

JANSON a továbbiakban megjegyzi, hogy a jól szituált germánok közül a férfiak és a nők egyaránt érdeklődést mutathattak a rúnák iránt. A feltárt sírok mindenképpen ezt látszanak bizonyítani, mivel gyakran olvasható a rúnákkal díszített tárgyakon a tulajdonos neve, s ezek között éppúgy előfordulnak férfi-, mint női személynevek. Rúnaírással általában férfiak foglalkoztak, de tudunk néhány női rúnavésőről is. Közülük az egyik, Blidgund Dél-Németországban, Münchentől nyugatra (Baden-Württemberg) élt. Az 1979-ben talált 6. századi leleten – feltehetően egy szövőszék részét képező fadarabon, – többek közt, a következő felirat olvasható: **...blipgub:uraitruna**, vagyis “Blidgund rótt a rúnákat”. Ez a **Neudingen-Baar II. felirat**. (JANSON 2013:175 ff, LOOIJENGA 2003:248). A germán *futhark*kal vésett legkorábbi szövegek (2-4. század) szemantikailag szegényesnek mondhatók. KRAUSE-JANKUHN (1966) tartalmuk szerint osztályozta a leleteket és megállapította, hogy a feliratok – kevés kivételtől eltekintve – nem nyújtanak képet az időszak germán társadalmáról, annak kulturális viszonyairól. Az általuk vizsgált korpusz, 167 rúnafelirat, a következőképpen írható le ODENSTEDT (1990:171f) alapján, egyszerűsítve:

Tartalom	A feliratok száma
1. <i>Futhark</i> mint felirat	8
2. (a) egyetlen személynév (pl. rohoaltz)	26
(b) nomen agentis (pl. raunijaz)	5
3. Két személynév (pl. saligastiz fina)	3
4. <i>ek</i> ’én’ + személynév vagy egy főnév; <i>ek</i> + egy melléknév; <i>ek erilaR</i> (+ egy személynév)	8
5. A felirat készítőjére vonatkozó formula („Én / X készítette vagy rótt a rúnákat, Állította a követ”, stb.)	10
6. Emléksorok köveken: („X sírja”, „X van itt eltemetve”, „Eltemettem a fiamat”)	8
7. Jókívánságot tartalmazó feliratok	7

8. Egyéb rövid feliratok	8
9. Hosszabb, komplikáltabb feliratok, többé-kevésbe vitatott tartalommal	6
10. Mágikus tartalmú feliratok (alu, lapu, laukaz , stb.)	38
11. Homályos tartalmú, vitatott, értelmezhetetlen feliratok	40

HAUGEN (1976:125f) a fenti korpusz 125 *skandináv* rúnafelirata alapján, melyek mind i.sz. 600 előttről származnak, megjegyezte, hogy a szövegekben összesen 297 szó fordul elő, 179 lexikai elemmel, melyből 76 tulajdonnév, 47 főnév, 24 ige, 13 melléknév, 6 névmás, 4 határozószó, 2 előjárósó és 7 vegyes alakzat. Hat rúnafeliratnak maga a *futhark* a főszövege. A szavak – talán egy kivétellel – mind germán eredetűek. HAUGEN konklúziója, hogy „ez a nyelv még alig skandináv, része annak az északnyugati-germán egységnek, ami hamarosan végleg fel fog bomlani” (HAUGEN 1976:127).

Amint ODENSTED (1990:173) találóan írja: „Annak a kutatónak, akit arra kérnek, hogy az ősi Germánia kultúrtörténetét pusztán a régi rúnasoros feliratok alapján írja meg, nem lenne irigylésre méltó feladata!”

A germán rúnasoros (2-8. századi) feliratok mindezek ellenére felbecsülhetetlen értékű információt nyújtanak a korabeli germán *nyelvről!*

2.1.4. A régi rúnasoros emlékek elterjedési területe

Mai országokra lebontva a régi rúnasoros leletek területe (160-tól kb. 700-ig): Dánia, Norvégia, Svédország, Anglia, Hollandia, Németország, Belgium, Franciaország, Magyarország, Románia, Svájc, Lengyelország, Ukrajna és Bosznia.

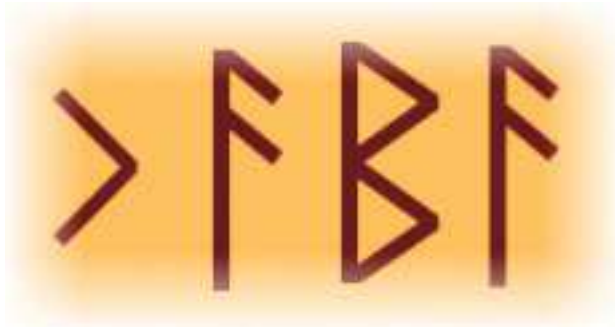
Földrajzi bontásban a szakirodalom általában három területet különböztet meg, ahonnan régi rúnasoros emlékek maradtak fent, így számolunk (1) **skandináviai** feliratokkal, (2) **anglofríz** és (3) **kontinentális** feliratokkal.

A (3) csoporton belül vannak (a) **gót**, (b) **alemann** és (c) **frank** feliratos emlékek. (Az alemann feliratok késeiek, 520-620 közöttiek, a néhány frank emlék pedig az 5. századra datálható.)

Az újabb szakirodalom általában megegyezik abban, hogy mindezidáig kb. **350** régi rúnasoros felirat ismert. Ez a szám több okból sem pontos, sok lelet ugyanis mind a mai napig vita tárgya. Egyes kutatók szerint a kérdéses leletek esetleg csupán hamisítások, vagy a szövegük olvashatatlan, illetve nem is igazi rúnajelekről van szó, hanem talán csak eltorzított latin betűhalmazról. Az említett 350 leletből **267 darab Skandinávia területéről** került elő, köztük 133 brakteáta, 65 pedig rúnakő. Skandináviától délre, főleg német területről kb. 80 lelet származik: többnyire fibulák, azaz tűs ruhakapcsok. Ezek a leletek alkotják a **kontinentális** vagy **dél-német** csoportot. A déli területről nem került elő rúnakő, az első ilyen jellegű skandináv lelet pedig már az 5. századból való. Emiatt az északi-tengeri (anglofríz), dél-német felosztás csak ettől a kortól lehet érvényes.

Egyes szerzők kizárólag a nyelvészetileg értelmezhető, kiolvasható feliratokat elemezték, figyelmen kívül hagyva az olyan leleteket, melyeken egyetlen rúnajel látható, lévén ezek valószínűleg csupán ideográfok. ANTONSEN a régi rúnafeliratok nyelvtanáról írt könyve a fenti megfontolásból csak 121 feliratot elemez (ANTONSEN 1975). HAUGEN skandináv nyelvtörténetében 550-ig bezárólag 125 rúnafeliratról tesz említést, a brakteátákat nem veszi fel a listára (HAUGEN 1976).

Itt kell megemlítenünk, hogy 2000-ben az Erfurt melletti Frienstedtnél találtak egy rúnafeliratos fésűt, amelyet a 3. század második felére datálnak (SCHMIDT et al. 2012). Ezt tartják ma a legrégebbi déli-germán rúnafeliratnak. Mi több, a fésűn szereplő főnév, KABA -a végződése is igazi nóvum, ugyanis ez lenne a nyugati-germán forma, melynek kialakulását a runológia korábban az 5. századra tette.

KABA (olvasva KAMBA) = FÉSŰ

(de.wikipedia.org/wiki/Kamm_von_Frienstedt)

Frienstedt-i fésű

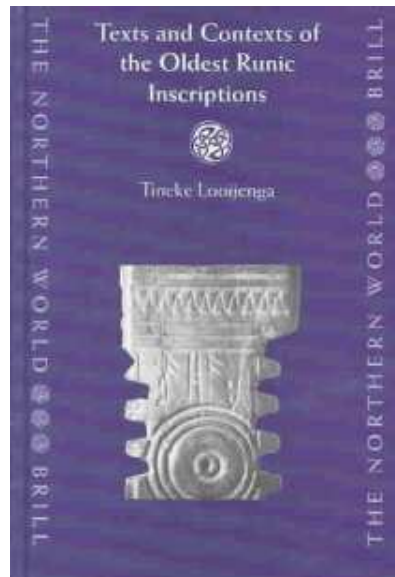
(www.zbsa.eu/aktuelles/nachrichten/News/die-aelteste-schrift-mitteldeutschlands)

Ez a fontos lelet megrengetheti a runológia alaptézisét, mely szerint a rúnairás bölcsője Skandinávia. A fésű lelőhelye és datálása bizonyítja, hogy már a 3. század elején is létezhetett Németország nyugati és déli területein a rúnairás hagyománya. A Frienstedt-i fésű felfedezése előtt a 200-ra datált Thorsberg-kapcsot (lásd később részletesen) tekintették a legrégebb, Dániától délre, azaz nem skandináv területről előkerült, északnyugati-germán nyelvű leletnek. (ANTONSEN 1975:29). Mindkét lelet a germán népvándorlást megelőző korból való.

A legkorábbi rúnafeliratok (2-4. század) nyelvileg tulajdonképpen homogének, koncentrációjuk egyértelműen a mai Dánia területe. Ezen emlékek nyelvezete még közel van a **közgermán** nyelvállapothoz. A 3. és 4. század folyamán alakul ki és 550-ig tart északon, a legtöbb skandináv kutató által használt megnevezést alkalmazva, a **proto-skandináv** nyelv. Más megnevezés szerint ez az észak-nyugati germán, melybe a nem-skandináv területek rúnafeliratainak nyelve is beletartozik. (Az észak-nyugati germán elnevezésnek az az alapja, hogy a korai rúnafeliratok nyelve a teljes földrajzi területen tulajdonképpen egységes, nyelvjárásilag tehát nem megosztott. Ezt az időszakot követően körvonalazódik a nyugati-germán, amelyből később létrejönnek az anglofríz, az alnémet és a felnémet nyelvjárások, illetve a proto-skandinávból 550 után a köz-skandináv.) A korból származó rúnafeliratok többsége egy-két szavas, gyakran értelmezhetetlen jel-együttes, fegyvereken, ékszereken és használati tárgyakon van. HAUGEN (1976), a már említett, a skandináv nyelvek történetéről szóló monumentális kézikönyvében például 5 egymástól meglehetősen szétszórta megtalált, rúnajelekkel díszített lándzsahegyet sorol fel a korszakból.

Magyar területről is több rúnalelet került elő. TÓTH ANDRÁS a következőket említi tanulmányában: „(1) **fibulapár** rúnairással **Bezenye – Paprétről** (6. század második fele, longobárd lelet), (2) **ezüstfibula**, hátoldalán rúnafelirattal **Budapest-Aquincumból** (katonai amfiteátrum) (kb. 530, szváb lelet), (3) **ezüstcsat** rúnafelirattal **Szabadbattyánból** (5. század, talán gót lelet), (4) **két, rúnaszerű jelekkel (?) díszített fibula Csákvárról** (4.-5. század, késő római kori germán lelet), (5) **Debrecen környéki (?) brakteáták** (5. század, gepida lelet), (6) rúnafeliratos **csontfésű Kengyelről** (6. század, gepida lelet)” (TÓTH 2012). Az aquincumi fibula ugyanakkor lehet a még keletebbre élt germánok feliratos dísztárgya is (VOIGT 2016:21). A datált időszak pedig a Római Birodalom összeomlása utáni korszak, amely időszakra kifejlődött a dísztárgyakat készítő helyi

ötvrösség (VOIGT 2016:21). Összefoglalva tehát (keleti-germán) gepida, gót, longobárd törzsekhez (a szvébek rokonai, akiket az északi és a nyugati germánok között szokás említeni,) köthető, a népvándorlás korszakából származó rúnaleletekről van szó.

TINEKE LOOIJENGA összefoglaló munkája a legrégebbi rúnaemlékekről
(2003) (books.google.hu)

2.1.5. A germán vagy régi rúnasoros feliratok korpuszából

A germán *futhark* feliratok legelső korszaka a 2. és a 4. század közé esik. A szövegek nyelve még közel áll a közgermán nyelvállapothoz. Ezen nagyon korai feliratok elterjedésének területe Dél-Skandinávia, Észak-Németország és a Frízföld, gót szórványokkal. A feliratok szinte mindig hordozható tárgyakon fordulnak elő, legtöbbjüket a dániai mocsárvilágban találták. A legkorábbi skandináviai rúnakő Norvégiában bukkan fel a 4. század közepén. Míg a mobilis tárgyakon lévő rúnafelirat mindig személyes, sok esetben mágikus tartalmat hordoz, addig a rúnakövek

változáson mennek át. Kezdetben az elhunytat védik, a rúnákat titkon ajánlják fel a halottaknak, őket védendő funkciójuk van. A 6. századtól kezdve a helyzet gyökeresen megváltozik. A rúnakövek immár nyilvános tartalmat kezdenek hordozni, azért készülnek, hogy lássák ezeket, és ha tudják, olvassák is el a rájuk vésett üzenetet. A titokból nyilvánosság, a mágikus tartalomból nyílt kommunikáció lesz. BRØNSTED (1983:176) a következőket írja: „de a viking kort közvetlenül megelőző időszakban a rúnák már átalakulóban voltak. Arra használták őket, hogy emléket állítsanak valakinek. Ezek a viking kor előtti feliratok Svédországban és Norvégiában találhatóak, **Dániából egyet sem ismerünk**” (a mi kiemelésünk – ÁP – MK).

LOOIJENGA (1997) és LÜTHI (2004) alapján a feliratok a következőképpen csoportosíthatók egyes módosításokkal:

Skandinávia **I. korszak (150-550)**
 II. korszak (550-750)

Délkelet-Európa (250-550)

Kontinentális feliratok (200-700)

Angol és fríz feliratok (300-700)

2.2. Skandinávia

Skandináviában két periódusra kell bontani a feliratokat. Az első korszak 150-550 közé esik. A periódus kezdete az eddigi legkorábbra datált rúnafelirat, melyet Dániában találtak, a vége pedig a proto-skandináv korszak lezárulta, amikor a rúnafeliratokon az első speciálisan skandináv jegyek kezdenek megjelenni. Ennek eredményeképpen a skandináviai feliratok nyelvezetükben már különböznek a tőlük délebbre eső rúnafeliratok nyelvétől, így szétesik a korábbi északnyugati-germán nyelvi egység.

2.2.1. Az I. korszak fontos rúnafelirataiból

Vimose-fésű

A korai leletek közül kiemelkedik az eddig a legkorábbra datált rúnairásos lelet, a **Vimose-fésű** (kb. i. sz. 160). A fésű egy, a dániai Fyn-szigeten található 6 tárgyból álló, ún. Vimosei lelet-együttes egyik darabja, mely számos egyéb tárggyal együtt a Vimose-mocsárból került elő.

Vimose-fésű (en.wikipedia.org/wiki/Vimose_inscriptions)

A fésű csontból készült, rajta az alábbi rúnafelirat: **ᚱ ᚠ ᚱ ᚰ ᚠ**

A rúnafelirat átírva: **harja**

Lehetséges jelentései: 'harcos', a 'Harii törzs tagja', 'egy név', illetve 'fésű'.

A szó kapcsolatba hozható a közgermán **harjaz* 'harcos' kifejezéssel, vö. gót *harjis* 'ua', illetve a proto-skandináv **hāra* 'haj' alakkal is, de utalhat a gyapjú fésülésére is, mely a korszakban a férfiak munkája is volt. A **harja** utalhat a *Harii*, nyugati-germán törzs nevére is, mely törzs TACITUS szerint a *Lugii* törzsszövetség tagja volt, ANTONSEN (1975:32), LOOIJENGA (2003:160f.).

A Vimose-mocsárvidék valószínűleg kétezer évvel ezelőtt vált fogadalmi helyé. Tudjuk, hogy közvetlenül időszámításunk előtt az ott élők különféle használati tárgyakat, ennivalót és állatokat áldoztak isteneiknek. Időszámításunk kezdetekor viszont már fegyveráldozatokról is tudunk: kardokról és 12 lándzsahegyről. Száz évvel későbbi időből egész hadseregnyi fegyvert (lándzsákat, dárdákat, kardokat, pajzsokat, páncélinget), sőt használati tárgyakat is, úgymint öveket és fésűket is találtak. A 3. századtól fogva egyre több áldozati holmi került a mocsárba, a kutatók több mint 2500 ilyen tárgyat vettek számba. A fegyvereket összezúzták, használhatatlanná tették, majd a mocsárba vetették, leginkább úgy, hogy előtte valamilyen textillel vagy kötéllal összekötötték ezeket. A fegyverek gyakran távoli területekről származtak, elsősorban a Római Birodalom vidékéről, ugyanakkor a dárdák és lándzsák egy része svéd, norvég, német és lengyel földről került a mocsárba. Az áldozat az isteneknek szólt a győzelemért, a legyőzött sereg összezúzott fegyverei képviselték a felajánlott áldozati ajándékot. Az érintett terület Észak-Európa, melyért ebben az időszakban, azaz a római vaskorban jelentős harcok folytak. A harcok, csaták, valamint az áldozati tárgyak egy új harcos réteg kialakulását feltételezik. Tudjuk, hogy Dániában a népvándorlás korában, de már azt megelőzően dúltak harcok. 1830 körül találták meg a Vimose-mocsár lelet-együttesét, melynek csak egyik darabja volt a Vimose-fésű.

Dánia területén még több hasonló áldozó hely, mocsárvidék-tőzegláp található, ahonnan a vimoseihez hasonló típusú áldozati tárgyak bukkantak elő, vö. Kontinentális feliratok, Thorsberg-lelet (2.4.).

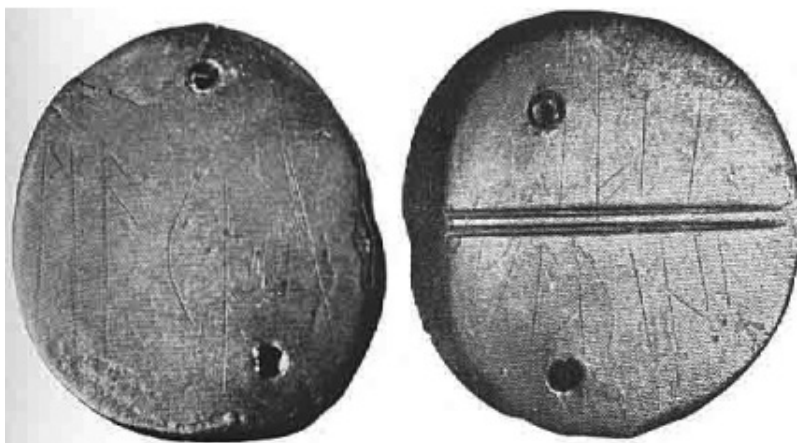

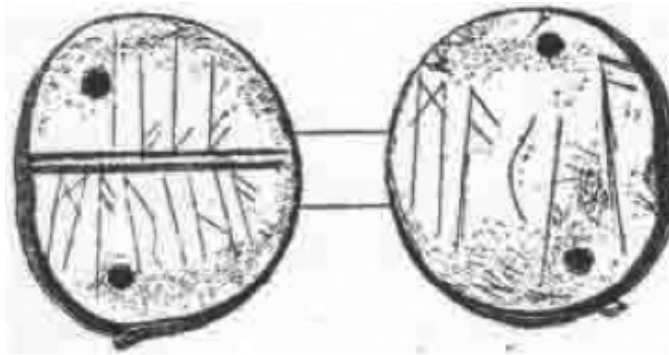
Válogatás a Vimosei leletegyüttesből (Nationalmuseet, Koppenhága)

(hu.pinterest.com/pin/191825265351952134/?lp=true)

Vimosei kardvég védőpánt bronzból

A Vimose-mocsárban talált lelet-együttes egyike, Fyn-sziget, Dánia, i.sz. 250-300, ANTONSEN (1975:32f). 1901-ben találta a mocsárban egy patikus, aki egy évre rá a koppenhágai Nationalmuseetnek ajándékozta, amely azóta is őrzi.

(www.arild-hauge.com)

A rúnafelirat átírva: **mariha aala makija**

Lehetséges olvasata: 'Legyen a tóé Aala kardja'

A 'kard' pars pro toto jelentheti a hadizsákmány összes kardját, melyet a mocsárban feláldoztak vagy elraktároztak, (LOOIJENGA 1997:85, 2003:158f).

Øvre Stabu-lándzsahegy

Oppland, Norvégia, i.sz. 150-200, (ANTONSEN 1975:29)

(www.arild-hauge.com)

RFNHIÖFY

A rúnafelirat átírva: **raunijaz**

Lehetséges jelentése: 'próbatevő'

A szó vonatkozhat a lándzsa használójára, de magára a lándzsára is. A leletet az oslói Historisk Museumban őrzik.

(ÁCS-BAKSY 2010:27), (ANTONSEN 1975:29).

Nøvling ezüst fibula

Észak-Jütland, Dánia, i.sz. 200, (ANTONSEN 1975:30)

(runer.ku.dk)

A rúnafelirat átírva:

bidawarijaztalgida i

bidawarijaztalgida i

Lehetséges jelentése: 'Bidawarijaz [azaz az eskü védője, megkötője] véste [a rúnákat]' (ANTONSEN 1975: 30f), (HAUGEN 1984:162).

A leletet a koppenhágai Nationalmuseet őrzi.

Kragehul-lándzsanyél

Fyn-sziget, Dánia, i.sz. 300 körüli lelet.

(www.arild-hauge.com/danske_runeinnskifter1.htm)

A rúnafelirat átírva:

ekerlilazasugisalasemuhahaiteagagagginueghe...lija...

hagalawijubig...

Lehetséges jelentése: 'Én vagyok az ansigusalari erilar. Uhának neveznek. Védelmet nyújtok, védelmet nyújtok, óriási védelmet nyújtok...üdv.'
Ezen a feliraton is felbukkan a már többször említett **erilar**, aki tehát lehet a rúnairásnak mint szakmának a beavatottja, egyfajta kultikus személy, az írástudó, a rúnamester, vö. **1.4. fejezet**.
(ANTONSEN 1975: 35f), (ÁCS – BAKSY 2010: 27f).

Stenmagle-fadobozka

Sjælland, Dánia, i.sz. 400, (ANTONSEN 1975:42)
1947-ben találták egy mocsárban, Stenmagle faluban, Sorø megyében.
Ma a koppenhágai Nationalmuseet őrzi.

(www.arild-hauge.com)

A rúnafelirat átírva: **hagiradz : tawide:** 'Hagiradz készítette'
(A Hagiradz egy férfinév, az óészaki 'hagráðr' jelentése „aki jó tanácsokat ad”.)

Gallehus-ivótülkök

(commons.wikimedia.org)

Dél-Jütland, Dánia, i.sz. 400 körüli lelet (ANTONSEN 1975:41).

A korszak leghíresebb rúnafeliratos lelete az egyik gallehusi ivótülkön olvasható. A két aranyból készült lelet, 1639-ben, illetve 1734-ben került elő a dél-jütlandi Gallehus faluból. A tülköket egy aranyműves ellopta, majd 1802-ben beolvasztotta. A fennmaradt rajzok segítségével sikerült másolatokat készíteni a felbecsülhetetlen értékű leletekről, először ezüstből, majd 1979-ben aranyból is, melyeket aztán ismét többször elloptak. Ma a koppenhágai Nationalmuseetben láthatók az ismét elkészített másolatok. A rúnafelirat, a másodiknak talált, rövidebb tülkön olvasható:

M<HIMPFXFETIY:HØMTI<FY:HØRtF:TFPIMØ:

ekhlewagastiz:holtijaz:horna:tawido:

Valószínű olvasata: 'Én, Hlewagastiz [= védelem alatt álló, védelmet kereső/kapó vagy híres vendég Holtijaz [= aki Holtba való vagy holti fia] készítettem a tülköt' (ÁCS-BAKSY 2010: 29f).

A feliratnak könyvtárnyi irodalma van, valószínűleg ez a legismertebb proto-skandináv rúnafelirat, amely írókat, költőket, tudósokat ösztönzött további munkájukban.

Einang-rúnakő

(commons.wikimedia.org)

◊FI◊FMFR◊IY BFIS◊IY vagy M◊FI◊FMFR◊Y BFIS◊Y

ekaljamarkiz **baijaz** vagy **ekaljamarkz baijz** (snl.no/Kårstad-ristningen)

Lehetséges olvasatai:

'Én idegen [vagy külországi] harcos vagyok'.

'Én Aljamarkiz [idegen, külországi] egy harcos vagyok'.

Egyes runológusok szerint a **baijaz** utalhat Bohémiára is, ahol az adott időben markomann törzsek tanyáztak. A falfestmény messzemenően hasonlít korunk graffiti munkáira.

Rö-rúnakő

Bohuslän, Svédország, i.sz. 400, (ANTONSEN 1975:43f). Svédország egyik legrégebbi és legfigyelemreméltóbb rúnaemléke. 2 méter magas, 1,2 méter széles gránitkő, 1919-ben találták Otterö szigetén, a Rö nevű farmon. Ma az eredeti helyéhez közel állították fel a követ. A rúnafelirat igen erősen erodált, szinte olvashatatlan. Ez az egyik leghosszabb, a 7. századnál korábbi régi *futharkk*al írt felirat. Négy rúnasor figyelhető meg a kövön, mely felülről halad lefelé.

(mis.historiska.se)

A kikövetkeztetett rúnaátírás:

**(I) swabaharjaz (II) sairawidaz (III).....stainawarijazfahido
(IV) ekhrazazsatido[s]tain[a] ana.....r....**

Lehetséges fordításai:

'Swābaharjaz [azaz saját népének háborús vezetője] tátongó sebbel'.

'[Én] Stainawarijaz [azaz a kő (az emlékművek? Az erődítmények?)
védelmezője] festettem [azt]'.

Hrazaz [azaz a 'füрге'] állította a követ'... (ANTONSEN1975:43).

LOOIJENGA (2003:335) szerint a 'Swabaharjaz' jelentése 'szváb harcos', a 'Stainawarijaz pedig annyit jelent, hogy 'a kő őrzője', 'a kövek gondozója'. Valószínűleg ő felelt azért, hogy a kő felszíne elő legyen készítve a vésésre. A 'Hrazaz' nevű személy lehetett megbízva a vésésért és azért, hogy a „tátongó sebű” embernek felállítsák a követ.

Kalleby-rúnakő

Tanum, Bohuslän, Svédország, i.sz. 400, (ANTONSEN 1975:42f).

A gránit követ egy patakhoz vezető járópallónak szánták. A 19. sz. elején találták meg, ma a tanumi parókia kertjében áll.

(www.raa.se)

A kikövetkeztetett rúnaátírás: **þrawijan haitinaz was**

A szöveg tolmácsolása rendkívül vitatott, lehetséges megoldásai:

Lehetséges fordításai:

’Sóvárgásra kárhoztatott.’

’Þrawija [emlékműve].’

’[engem/őt] Þrawijának ígértek’. (www.arild-hauge.com)

Möjbro-rúnakő

Uppland, Svédország, többféle datálása létezik, i.sz. 3. század, (ANTONSEN 1975:33), i. sz. 6. század eleje, (JANSSON 1962:8), i.sz. 450 körül, (KRAUSE 1993:84). A gránitkő 2,46 méter magas, rossz állapotú, a felirat halvány. 1948-ban Möjbro faluból Stockholmba, a Statens Historiska Museumba került.

(www.arild-hauge.com)

A kő egy csatában elhunyt harcosnak állít emléket. Általános megállapítás szerint ez a legimpozánsabb proto-skandináv nyelvű rúnakő egész

Skandináviában. A művészi megformált rajzon egy lovas harcos látható, bal kezében pajzsot tart, jobbában valamilyen fegyvert suhogtat. A ló mellett két állat fut, valószínűleg kutyák. A rajz filmkocka-szerű ábrázolás, melynek dinamizmusa ma is hatást gyakorol a szemlélőre. A kép ugyanakkor sok mindent elárul a népvándorlás koráról, a Római Birodalom kulturális hatásáról. A harcos megformálását láthatólag a kontinentális lovas ábrázolások ihlették, melyek a római lovasságot ábrázoló sírkőábrázolásokra vezethetők vissza.

A kikövetkeztetett rúnaátírás: **frawaradaz / anahaha islaginaz**

A feliratnak több mint 25 értelmezése van, melyeket részletesen itt nem ismertethetünk, hanem megelégszünk a legelfogadottabbal: 'A legyőzött Frawarādaz [azaz az urak tanácsadója] csatalován', (ANTONSEN 1975:33f).

Järsberg-rúnakő

(en.wikipedia.org/wiki/Järsberg_Runestone)

Värmland, Svédország, i. sz. 450, (ANTONSEN 1975:56), illetve i.sz. 500-550, (HAUGEN 1984:165). Vörösés gránitból készült kő, melyre 1862-ben akadtak rá. A kő teteje hiányzik, így valószínűleg a rúnafelirat is hiányos. A lelet korábban egy kőgyűrű része lehetett.

A kikövetkeztetett rúnaátírás:

ekerilaz ubazhite:harabanaz

hait runozw

aritu

Lehetséges fordítása: 'Én az erilaz , [Le]ubaznak hívnak, írom a rúnákat. Harabanaz (itt van eltemetve)', (ANTONSEN 1975:56f).

2.2.2. A II. korszak fontos rúnafelirataiból

Skåäng-rúnakő

Södermanland, Svédország, i. sz. 500, (ANTONSEN 1975:66).

A kövön két rúnafelirat fut, melyek különböző korúak. Az 1830-ban felfedezett első szöveg az újabb *futharkk*al íródott. A rúnajelek kigyóformát alkotnak. A másik feliratot csak 1867-ben fedezték fel, ezt a régebbi *futharkk*al rótták.

(www.raa.se)

A kikövetkeztetett rúnaátírás: **harjazleugaz**

Lehetséges fordítása:

'Harija (emlékműve). Leugaz [azaz eskütevő] (állította)',
(ANTONSEN 1975:66f),

'Harjaz, a Leugaz (=a Lugii törzs tagja)', (LOOIJENGA 2003:335).

Külön kategóriát alkotnak az ún. **Blekinge-kövek**. Négy nagyméretű monolit tartozik a csoporthoz: a **Björketorp-**, a **Gummarp-**, az **Istaby-** és a **Stentoften-rúnakő**. A vizsgált korszakban Blekinge tartomány (ma Svédország része) Dániához tartozott. A felsorolt rúnakövekből ma egyedül a Björketorp-rúnakő áll eredeti helyén, a többit elmozdították onnan. Eredetileg magányosan álló, ún. bautakövekről vagy menhirekről van szó.

Ezek a függőlegesen felállított kövek a megalitikus kultúra maradványai Skandináviában. A legtöbb bautakő Gotland szigetén található. A Blekinge-köveken – a korábbi rúnaemlékekhez képest – jóval hosszabb rúnafeliratok vannak. Itt egy újabb rúnahagyomány jelenik meg, melynek gyökereit nem ismerjük teljesen, de nyilvánvalóan különbözik a korábbi archaikus hagyománytól. Ezeken a köveken ugyanis a régi jelek mellett megjelennek egyes újabb rúnajelek is, azaz már az átmenetet jelzik a régi, 24-jeles *futharkból* a 16-rúnajeles újabb, vagy skandináv *futhark* felé. Nagyon kevés ezekhez hasonló ún. átmeneti rúnakövünk van. A Blekinge feliratokon megjelenő névalakok kapcsolatban vannak egymással. Valószínűleg egy hatalommal bíró család vagy egy több generációt magába foglaló klán áll e nevek mögött. Az Istaby- és Stentofte-kövön szereplő **Hapuwolafz** és a Gummarp-kövön megjelenő **Hapuwolafa** egyazon személy. Hasonlóképpen az istabyi és stentofte **Hariwulafa** és **Hariwolafz** egyező alak. Az istabyi **Haeruwulafiz** pedig a (törzsfő) család harmadik tagja lehetett. Ezt mutatja a nevek alliteráló első tagja és a második tag ('farkas') egyezése is, valamint, hogy a rúnaszövegek összekötik ezeket a személyeket egymással. A Blekinge-kövek egyik legszembetűnőbb újdonsága még, hogy ezek a rúnafelirat-szövegek már egyértelműen az *irodalom* tudományterületéhez is tartoznak, vö. LOOIJENGA (2003:186f).

Björketorp-rúnakő

Blekinge tartomány, Svédország, i.sz. 600-650, (ANTONSEN 1975:87).

A kő egy sírkertben áll, ahol további két rúnafelirat nélküli menhir is található. A björketorpi lelet az egyik legnagyobb rúnakő, 4,2 méter magas.

(commons.wikimedia.org)

A felirat a kő két oldalán fut. A kikövetkeztetett rúnaátírás:

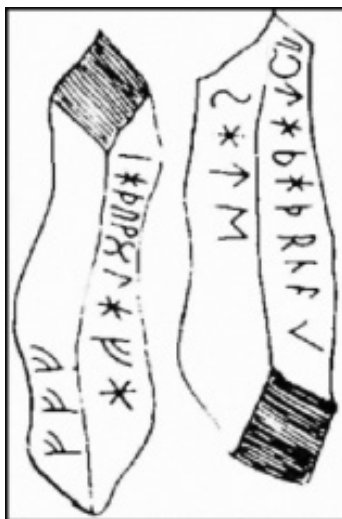
hAidzrunoronu	fAlAhAkhAiderAg
inArunAzArAgeu	hAerAmAlAuz
utiAzwelAdAude	sazpAtbArutz
uþArAbAsba	

Lehetséges fordítása: 'Fényes rúnákat rejtek el itt, erőrúnákat. Aki árt ezen emlékkőnek, azt sújtsa az örök gonosz. Sújtsa az ármányos halál. Romlást-pusztulást jósolok!'

Gummarp-rúnakő

Blekinge, Svédország, i. Sz. 600-650, (ANTONSEN 1975:83), i. sz. 600, (DÜWEL 1982:33).

A kő rúnafeliratát csak 17. és 18. századi rajzokból ismerjük. A követ elmozdították eredeti helyéből és Koppenhágába vitték, ahol az 1728-as nagy tűzvész következtében tönkrement.

(en.wikipedia.org/wiki/Gummarp_Runestone)

A kikövetkeztetett rúnaátírás:

[(h)A]puwola[A] [sAte] [(s)tA(b)A]pr(i)a] [fff]

Lehetséges olvasata:

'Hapuwolafa [z?] (emlékére valaki) rótt három jelet **fff**.'

A három **fff** rövidítés, fogalomrúnát takar. Az **F** rúnajel (ideogram) jelentése: 'vagyon, gazdagság'. (LOOIJENGA 1997:100)

A *Hapuwolfa* személynév jelentése: 'harci farkas', (ANTONSEN 1975:84).

Istaby-rúnakő

Blekinge, Svédország, i. sz. 600-650, (ANTONSEN 1975:84f), i.sz. 625, (DÜWEL 1982:84). A lelet 1878 óta a stockholmi Statens Historiska Museumban van.

(www.arild-hauge.com)

A rúnafelirat átírva:

**Afatz hAriwulafa hAþuwulafz hAeruwulafiz
hAþuwulafz hAeruwulafiz Afatz hAriwulafahttps
warAit runAz þAiAz**

(en.wikipedia.org/wiki/Istaby_Runestone)

Lehetséges olvasata: „Háþuwulf (azaz harci-farkas), Haeruwulf (azaz kard-farkas) fia írta ezeket a rúnákat Hariwulf (azaz sereg-farkas) emlékére’ (ANTONSEN 1975: 84).

Stentoften-rúnakő

Blekinge, Svédország, i.sz. 600-650, (ANTONSEN 1975:84ff), i.sz. 650, (DÜWEL 1982:84). A gránit rúnakövet 1823-ban találták a Sölversborg kastélyhoz tartozó birtokon. Ma a kő a sölvesborgi Szent Mihály templom előcsarnokában áll.

(sv.wikipedia.org/wiki/Stentoftenstenen#/)

A rúnafelirat két nagyobb részből áll, az 1-4 sorok alkotják a rúnakő fő mondanivalóját, az 5-6 sorok pedig a rúnavéső átokformuláját, amely nagy vonalakban megegyezik a Björketorp-rúnakő átokformulájával.

A rúnafelirat átírva:

niuhAborumz

niuhagestumz

hAþuwolAfzgAf j

hAriwolAfzmAg*usnuh*e

hidezeunonofelAhekAhederAginoronoz

herAmAlAsAzgeuwelAdudsAþAt-bAriutiþ (ANTONSEN 1975:85)

A rúnaszöveg lényegi részének egyik lehetséges olvasata: „Kilenc bakkecskével (és) kilenc ménnel ad Haduwolf jó évet. Hariwolf (itt olvashatatlan a rúnasor)... egy sor fényességes rúnát rejtettem itt el, tévelygő rúnákat. Sújtsa szakadatlan férfiatlanság, kísérje átkos halál, aki árt ennek (az emlékkőnek)”, (IMER 2016: 106).

A 'jó év'-et jelentő ᚫ rúnajel (ideogram) jelenik meg a rúnafelirat harmadik sorában. Lehetséges, hogy az állatok említése nem más, mint állatáldozat-ajándék a bő termésért.

A korszak végéről még egy nagyon fontos rúnafeliratot kell megemlítenünk, ez pedig a nyugat-norvégiai **Eggja-kő** (i.sz. kb.-700), (HAUGEN 1976:171).

Eredeti helye Sogndal, Norvégia, ma a bergeni Historisk Museumban látható. A kő, melyet 1917-ben fedeztek fel, egy sírkamra fedele volt, a rajta lévő írás lefelé, az elhunyt felé nézett. Ezen a sírlezáró kövön olvasható a leghosszabb régi *futhark*kal írt rúnafelirat. A szövegben feltűnnek már az új *futhark* elemei, valamint az ún. „szinkópa-korszak” egyes nyelvi jelenségei.

(no.wikipedia.org/wiki/Eggjasteinen)

A kövön kb. 200 olvasható rúna látható, számos további jel azonban sérült, nem értelmezhető. A szöveg leghíresebb sora – a rúnajeleket átírva – így szól:

ni s solu sot uk ni sAkse stAin skorin alumisurki

az alliteratív sor magyarul: 'Nap ne érje és kés ne vésse!' valamint a mágikus 'ALU' szót tartalmazó átokformula: **alu misurki** 'Átok legyen a gonoszság tevőn!' Azaz ne háborgassák az elhunytat.

2.3. Délkelet-európai feliratok (200-550)

2.3.1. Keleti-germán (elsősorban gót) feliratok (200-450)

A runológia délkelet-európai feliratok alatt elsősorban azt a néhány gót rúnafeliratot érti, melyeket földrajzilag a gótok vonulásának körzetében találtak. A gótok igen hamar kereszténnyé lettek, és a 4. században a rúnairásukat leváltotta a gót ábécé. (A gót feliratokat könyvünk nem mutatja be részletesen, ezekkel kapcsolatban csak a legfontosabb tudnivalókat közöljük.)

A keleti-germán rúnafeliratok a kontinens legrégebbi feliratai, leleteink a 3. és a 4. századból származnak. Az egykor Skandináviából kivándorolt keleti-germánokhoz tartozó törzsek, a gótok, vandálok, burgundok és gepidák használták őket. Elsősorban fegyvereikre rótták ezeket a típusú rúnákat.

A runológia – a körülbelül egy tucatnyi gótnak tartott rúnafeliratból – csupán hármat, illetve maximum ötöt ismer el valóban gótnak (de, mint fentebb láttuk, a keleti-germánokhoz tartozó gepidák által készített leletekkel Magyarországon is találkozhattunk). Minden runológus szerint az alábbi leletek gót emlékeknek minősülnek:

Pietrossai nyaki gyűrűdísz aranyból

(hu.pinterest.com)

Északnyugat-Románia, i.sz. 300-400, (ANTONSEN 1975:74). 1837-ben találták a gyűrűdíszt, melyet 1875-ben elloptak. A leleten 15 rúnajel látható:

XN††+IØPI HFIFFX

gutaniowihailag

szavakra bontva: **gutanio wih-(h)ailag** 'a gót asszonyok (női harcosok) szent öröksége' (ANTONSEN 1975:74).

Kovel-lándzsahegy

Ukrajna, i. sz. 250, (ANTONSEN 1975:74).

(en.wikipedia.org/wiki/Gothic_runic_inscriptions)

A lándzsahegyet 1858-ban találták Suszycznóban, 30 kilométerre Kovel városától. A leletet lengyel tulajdonosától 1939-ben náci régészek rabolták el. A lándzsahegynek a II. világháború végén teljesen nyoma veszett.

TIFFRIDÆ

tilarids

Megjegyzés: a felirat **T** és **D** jele tisztán latin betű, ami arra lehet bizonyíték, hogy a rúnaábécé ebben a korai korszakban még nem volt kész!

'a célba találó, a célt kereső' ANTONSEN (1975:74)
A 'célba találó' utalhat a lándzsára, de a harcosra is.

Szabadbattyáni ezüstcsat (Magyarország, 400-425)

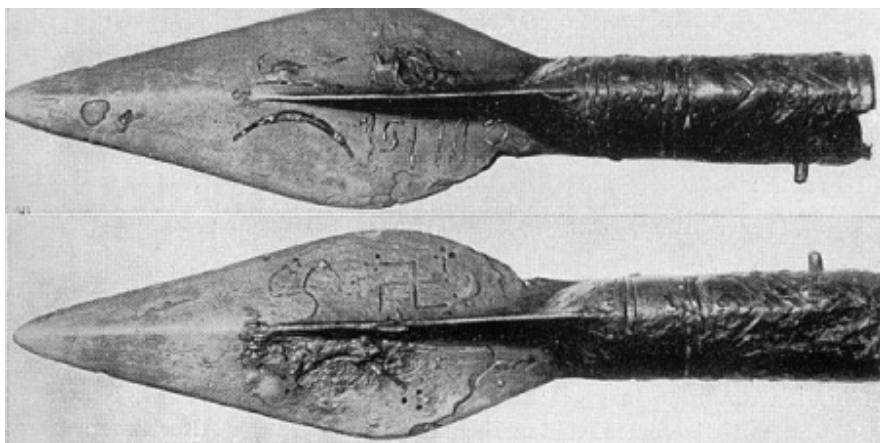

marings 'maringok', (azaz, a lovasok leszármazottja) (ANTONSEN 1975:74f)

TÓTH (2012:102f) a lelet kapcsán – többek között – a következőket jegyzi meg: „A rúnasort általában **marings**-nak írják át fonetikusán. Megfejtésére többféle elmélet is született: a *marha* = ló szóból kiindulva „lovast” jelenthet. A *mari*, *marir* „híres” jelző is lehetséges, a csat tulajdonosa ekként utalhatott magára, vagy valamely ősére (MAKAJEV 1996:114). Többen személynévként értelmezik a *Maring* szót, az *s – d* rúnákat pedig a *(s)egun* („áldás”) és a *(d)eda* („tenni, csinálni”) szavak rövidítésének a bezenyei felirat analógiája alapján. Így a következő értelmezést kapjuk: „*maring (s)egun (d)eda*”, vagyis „Maring tette az áldást” (FLOWERS 1986,216) ...A gót nyelv a legvalószínűbb a felirat feloldására, LOOIJENGA

egy keleti gót törzsi névnek tartja, ami kapcsolatba hozható a Rök-kő (9. sz.) feliratával: **skati marika**, *skati maeringa*, azaz az „első a Maeringek között”, amely kifejezés Theoderic királyra (454?-526) utal. A Maeringa annak a királyi háznak a neve, melyből Nagy Theoderic is származott, s valószínűleg egy *mar*, *maer* („híres, dicsőséges”) elemet tartalmazó személynévből képződött...” (LOOIJENGA 1997:106).

Dahmsdorf-lándzsahegy

(www.arild-hauge.com)

Brandenburg, Németország, i. sz. 250, (ANTONSEN 1975:31)

A brandenburgi Dahmsdorf-Münchebergből maradt ránk ez a lándzsahegy. A rúnajelek mellett hold-sarlót és szvasztikát is rávéstek a lándzsára, mely utóbbi egy ősi Nap-szimbólum.

Rf†☿f

ranja 'futó'

Ezt a leletet ANTONSEN (1975:31f) nem gótnak, hanem északnyugati-germánának tartja. KRAUSE (1993:87) szerint a lelőhely miatt a lelet burgund, tehát keleti-germán.

A letchani fonó orsógyűrű (nehezék)

Románia, i.sz. 4. század. Anyaga égetett agyagcserép.

𐌲𐌹𐌸𐌰𐌹𐌺𐌴𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸𐌹𐌸: **idonsufhe: rango** Ido's Gewebe hier. Rangno (KRAUSE 1993:87)

'Ido szövése itt'

„Ez az egyértelműen 4. századi gót rúnáemlék, feltehetően egy Rangno nevű személy szerencsekívánata az Ido nevet viselő barátnőjének, illetve rokonának a további munkához” (DÜWEL 1982:126).

2.4. Kontinentális feliratok

Kontinentális feliratok alatt azokat a rúnafeliratokat érti a runológia, melyek elsősorban a népvándorlás korában, illetve a kora középkorban az európai szárazföldön (Skandinávián kívül) íródtak. Országokra lebontva: elsősorban a németországi anyagról van szó, kiegészülve a franciaországi, belgiumi, magyarországi és svájci szórványleletekkel. (Szigorúan véve a németalföldi/fríz feliratanyag is a kontinentális korpuszba tartozik, földrajzilag mindenképpen ez volna az indokolt. Ugyanakkor bizonyos szempontból ez az anyag külön csoportba sorolható, mivel egyrészt erősen kötődik az angol rúnahagyományhoz, de a kontinentális és a dán rúnairási tradíciókhoz is LOOJENGA 1997:129). A feliratok zöme az 5-7. századból került elő, ugyanakkor kontinentális rúnairásról már a 3. századtól beszélhetünk. A feliratok mind hordozható, mobil tárgyakon fordulnak elő, rúnakövekkel nem találkozhatunk ezen a vidéken. A szakirodalom a kontinentális feliratok helyett használja még a „déligermán” feliratok (DÜWEL 1982:39, KRAUSE 1993:88) megnevezést vagy a „német rúnák” jelölést (HUTTERER 1986:101). A számadatokat tekintve a szakirodalomban igen nagy az eltérés. BERNÁTH (1991:285) írja „Az ún. régi rúnafeliratok száma kb. 230, közülük mintegy 15 került elő Skandináviánál délibb területről”, ugyanakkor a 286. oldalán

látható táblázatában már 35 déli-germán feliratot említ meg (!). DÜWEL (1982:39) 33 déli-germán feliratról állítja, hogy azok biztosan ebbe a csoportba sorolhatók, KRAUSE (1993:88) 30 ismert feliratot sorol ebbe a csoportba. LOOIJENGA (2003:269) kontinentális korpuszában 74 tárgy szerepel, melyből 55 olvasható, 19 viszont vagy értelmezhetetlen, vagy olvashatatlan. LÜTHI (2004:321) 81 kontinentális feliratot említ (melyeket délebbre találtak attól az északi-tengeri területtől, melynek nyelve az ún. „északi-germán koine”, s ahonnan egyben a legrégebbi kontinentális feliratok származnak). A legtöbbjük ezeknek dél-németországi lelet, Baden-Württemberg (itt a nyelvjárás frank, délen pedig az alemann) és Bajorország területéről. Ez a vidék a kontinentális rúnairás csomópontja, innen terjed a hagyomány északra, keletre és nyugatra. Vannak leleteink a Közép-Rajna vidékről és Thüringiából is, Észak-Németországból viszont csak nagyon kevés.

A kontinens legjelentősebb rúnáemlékeinek lelőhelyei (ARNTZ – ZEISS 1939 nyomán)

2005-ig a kontinentális rúnafeliratok a következőképpen oszthatók fel:

alemann	50
frank	15
thüringiai	5
longobárd	2.5
szász	5
keleti-germán	6-10
fríz	20

A számok kerekítettek, egy-egy jel rúnajellege nem teljesen tisztázott, a törzsekhez kapcsolás is erősen vitatott.

A vizsgált időszak egybevághat a történeti Meroving-korral. Idáig egyetlen leletet találtak a Rajnától délre Svájcban (2004-es adat) (Bülach-fibula, lásd később). LÜTHI (2004) a korábban említett kelet-európai, elsősorban keleti-germán (gót) feliratokat is ebbe a csoportba sorolja, LOOIJENGA (2003:149) viszont a korai dániai feliratokkal (150-650) együtt tárgyalja a néhány délkelet-európai rúnafeliratot. A déli-germán rúnafeliratok legnagyobb csoportja kétségtelenül az alemann, mindeztidáig 70 feliratot találtak. Ám szinte minden nap kerül elő újabb lelet, lezárt korpuszról tehát semmiképpen sem beszélhetünk. Mivel a leletek, amint említettük, elsősorban alemann-bajor területről származnak, olyan nyelvjáráásokat fognak át, melyek a kontinentális rúnakorszak végén, a 7. században az ófelnémet nyelvállapotba is átmennek. A kereszténység felvételével aztán mintegy meg is szűnik a kontinentális vagy déli-germán/”német” rúnakultúra. „A rúnairás leghamarább a német törzsek körében halt ki, minthogy a kereszténység felvétele itt történt a legerőszakosabb, legtüreletlenebb módon...” (HUTTERER 1986:103).

A rúnaleletek fennmaradását a 6. és 7. században valószínűleg elősegítette a temetkezési szokások megváltozása, ami annyit jelentett, hogy a halotthamvasztást felváltotta a temetés. Ezt a tendenciát a régészet az 5. század második felétől látszik igazolni. A Merovingok már 500 körül

felülkerekedtek a közép- és dél-német törzseken. Ez a kor régészeti szempontból rendkívül gazdag, bár a sírablás már ekkor eluralkodóban volt, és a 7. század közepére érvényes az a megállapítás, hogy olykor a sírok 80 százalékát kirabolták, tehát rengeteg potenciális rúnalelet (is) odaveszhetett. Ezzel együtt tudjuk, hogy például az alemannok és a frankok a 4. és 5. században igen ritkán tettek ajándéktárgyakat a halott mellé. A korszak végére annyiban változott a temetés szokása, hogy a sírba már egyáltalán nem helyeztek el túlvilágra szánt ajándéktárgyakat. A sírokban talált tárgyak, melyek rúnafeliratot tartalmaznak, leginkább a 6. század közepéből és 7. századból származhattak (LOOIJENGA 1997, 2003).

A feliratokat szinte mind luxustárgyakra és olyan személyes tárgyakra rótták/vésték, melyek az elhunyt társadalmi hovatartozását jelezték. Elsősorban ékszerekről, kiegészítőkről, fegyver-részekről, valamint a migrációs időszakból jól ismert ún. gyűrűs kardokról van szó. Anyaguk arany, ezüst, sokszor nemes gránát berakással. A legtöbb rúnafeliratot hordozó tárgyat gazdag férfiak, nők és gyermekek sírjában találták. LOOIJENGA 2003-as munkájában a következő tárgyakat sorolja fel: 47 melltű, női sírból, 11 fegyver, illetve fegyver-rész férfi sírből, 3 ruha kiegészítő és övcsat (női és férfi), 4 szíjvég (női és férfi), 2 amulett-dobozka női sírből, 2 borostyán-berakás női sírből, 1 elefántcsont doboz egy gyermeksírből, 1 nyakgyűrű, eredete ismeretlen, 1 fapálcika (szövőszék-kiegészítő) női sírből, 1 zámoly férfi sírből, 1 ezüstkanál, ismeretlen eredetű, 1 elefántcsont gyűrű, díszítés része, női sírből, 1 fésű, 1 mészkőből készült félkörös oszlopfél, (LOOIJENGA 2003:270). A fenti felsorolásból egyértelműen kiderül, hogy az ékszer-kiegészítő és a fegyver (rész) dominál a leletek közül.

Mint említettük, a kontinentális rúnafeliratok kezdete a i.sz. 200 körüli korra tehető. A szakirodalom azonban mindig megemlíti a Meldorf-fibulát, amely Schleswig-Holsteinből került elő 1979-ben, ma is itt, Gottorpban

őrzik. Mivel az 1. század közepére datálják, ez lehetne az első rúnavésétt emlék.

(en.wikipedia.org/wiki/Meldorf_fibula)

A felirattal kapcsolatban azonban felmerül a probléma, hogy a szöveg olvasható latin betű-együttesként, tehát akár lehet római felirat is. Ez esetben a szöveg olvasata: IDIN 'Idának'. Ha rúnákat feltételezünk a jelek mögött, akkor a szöveg egyik olvasata szerint (számos megoldás született): HIWI 'hitves'. Az is lehet, hogy a szöveg rúnák és latin betűk keveréke. Nagy valószínűséggel nem a szöveg jelentése volt a lényeges, csupán annak díszítő jellege. Számtalan, a római korból származó tárgyat találtak a területen, melyek korban megegyeznek a fibulával. Fontos tehát leszögezni, hogy a runológia nem ezt a fibulát tartja az első bizonyított rúnaemléknek.

A legkorábbi kontinentális rúnaemlékek Észak-Németországból kerültek elő. Ezen emlékek közül a két **Thorsberg-lelet** a schleswig-holsteini (Németország) mocsárvidékről került elő, az egyik egy kardcsúcsvédőkapocs (Thorsberg I.), a másik (Thorsberg II) egy pajzsköldök. Mindkettőt az i.sz. 200 körüli időre datálják, (ANTONSEN 1975:29f). A Thorsberg-mocsár vagy tőzeagláp a római vaskorban az arra élő angyekek (az angolok germán ősei) egyik szent helye volt, ahol kb. négyszáz éven keresztül végeztek fogadalmi áldozatot úgy, hogy a csatában legyőzött ellenség fegyvereit összetörték, használhatatlanná tették, majd a mocsárba süllyesztették. (A kelták között is szokás volt a hasonló rituálé, „a legyőzött

fegyverek megőlése”). A Thorsberg-mocsárban nem csak fegyvereket találtak (az ásatásokra 1858-1861 között került sor), hanem római sisakot, a germánok által viselt tunikát és nadrágot egybevarrott harisnyával, pajzsköldököt, páncélinget, és ami az érdeklődésünkre leginkább számot tart, a fentebb említett rúnafeliratot hordozó tárgyakat. Előkerültek még germán fibulák és pajzstartozékok, mely utóbbiak egyértelműen római gyártmányok voltak. Ezeket lovas tisztek viselhették, mivel lószerszámokat is rejtett a mocsár. Ezek a tárgyak olyan germán törzsek birtokában voltak, akik jóval közelebb éltek a római limes vidékhez, mint a tőlük északra tanyázó angelek. A 2. század utáni esztendőkből egyre több összezúzott fegyver került a mocsárba – más néven fegyverraktárak is voltak ezek –, melyek pusztán létükkel jelezték, hogy a tárgyakat elpusztítók immár a terület urai – valószínűleg a germán törzsek között kitört háborúskodás miatt. Ilyen volt – többek között – a jól ismert markomann háború 166-180 között. A thorsbergihez hasonló fegyver-áldozati helyeket mutatja be az alábbi térkép, közülük a két leggazdagabb a Vimose és az Illerup mocsárvidék.

Római vaskori mocsárleletek lelőhelyei (www.researchgate.net)

Lássuk most a kontinentális rúnafeliratok közül a híresebb Thorsberg-leletet.

A Thorsberg-kapocs (kardcsúcsot-védő kapocs) (i.sz. 200 körül)

𐌺𐌱𐌹𐌸𐌰𐌳𐌹𐌸𐌰𐌹𐌺 / 𐌰𐌹𐌱𐌺𐌰𐌹𐌺

owlþuþelway

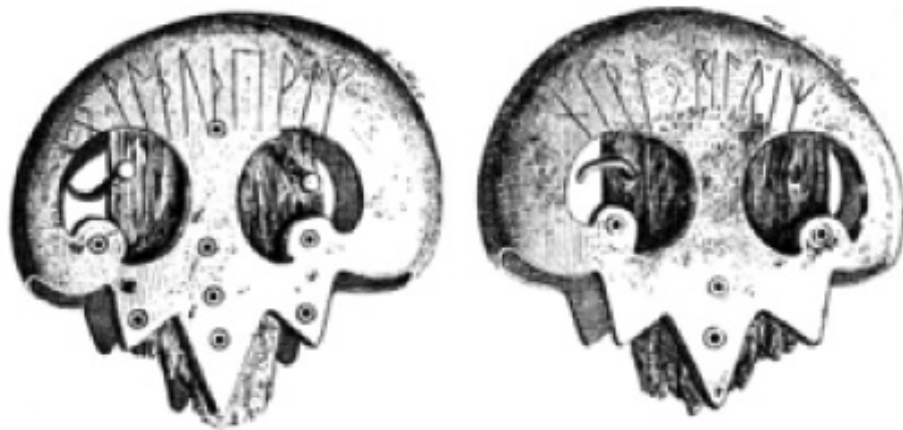
niwajemariz

’Wolþuþewaz [Ullr (isten) szolgálja], a szeplőtlen hírnevű’, (ANTONSEN 1975:29f).

A felirat valószínűleg a tárgy tulajdonosára utal. Érdekes, hogy Ullr istent csupán itt említik Dánia déli részéből. (Itt hangsúlyozzuk, hogy Schleswig-Holstein földrajzilag Dániához, a rúnalelet a dán feliratok korpuszához is

tartozhatna, a származása azonban délebbre mutat.)

A kapocs mindkét oldalán található felirat, a fenti két sornak megfelelően:

(en.wikipedia.org/wiki/Thorsberg_chape)

A kapocs minden bizonnyal hadizsákmány része lehetett. Maga a tárgy eredete az Elba és a Rajna alsó folyása menti területek felé mutat. A felirat nyelve a proto-skandináv.

Mint azt azonban korábban már említettük, a kontinentális rúnafeliratok zöme 500-700 közötti lelet. Ezekből fogunk most néhányat bemutatni, ismertetni. KRAUSE (1993:88f) a déli-germán, azaz kontinentális rúnafeliratokat a következőképpen osztja fel: (1) ószász, (2) ófrank, (3) óthüringiai, (4) óalemann, (5) longobárd.

Mindezek közül mennyiségileg legjelentősebb az **alemann** korpusz.

2.4.1. Alemann rúnafeliratok

Az alemann feliratok döntő része az 520-620 közötti, pusztán száz éves időszakból maradt ránk. Hirtelen jelentek meg ezek a feliratok, majd az időszak végén meg is szűnt a hagyomány. A leletek fele fibula, azaz tús ruhakapocs. Sok felirat utal a gyengédségre, a kedveskedésre, így

jó néhány tartalmazza ezek közül szerelmesek egymás közti üzenetét, gyakran feltűnik a *leub* 'a szeretett, a kedves, a szerető', mint lexikai elem, de különböző alakokban, vö. *liub, leob, ibi*. Sok felirat olvashatatlan vagy pseudo-rúnákból áll, illetve csak egyetlen szót vagy nevet tartalmaz. Gyanítható, hogy ekkor nem a felirat szövegének a jelentése volt a fontos, hanem csak annak díszítő jellege. Divat volt az „írással mintapéldány” birtoklása, amivel a tulajdonos tagjává válhatott a felsőbb társadalmi osztálynak (DÜWEL 1991:285). Ami fontos volt, az elsősorban az ornamentika megléte. Ismerünk például egy gyűrűt, melyen egyetlen g-rúna található, egyértelműen a fenti céllal. Azonban ez alól a díszítő funkció alól is van kivétel, mint a lentebb elemzett Pforzen-övcsat, amely az alemannok költői képességeit is bemutatja (lásd ott). A legtöbb alemann felirat Baden-Württembergből és Bajorországból került elő, de találtak – bár kevesebbet – Hessen és Rajna-Pfalz tartományokban is. Svájcban csupán egyet ismerünk (Bülachi fibula, lásd ott). Kelet-Franciaországból származik még néhány feliratunk.

KRAUSE (1993:89) szerint az összes déli-germán felirat közül a 7. század elejére datált, **alemann nordendorfi kengyel-fibula**, más néven **Nordendorf-I.** a legjelentősebb. A fibulát 1843-ban találták meg a bajorországi Nordendorf településen, Augsburg mellett egy női sírban. A sírok frank, alemann és longobárd településekre utalnak. A temetkezési hely közelében lévő település a Via Claudia Augusta, a legfontosabb útvonal közelében terült el. Ez az útvonal kötötte össze Itáliát az antik világgal.

Nordendorf-I.

Alemann nordendorfi kengyel-fibula

(en.wikipedia.org/wiki/Nordendorf_fibulae)

I: 𐌹𐌰𐌿𐍆𐌸𐌹𐌹𐌹𐌹 𐌱𐌴𐌹𐍋𐌹 𐌱𐌶𐌿𐌸𐌹𐌹𐌹𐌹 I

ogapōre wodan wigiponar

II: 𐍆𐌱𐍋 𐌹𐌹𐌹𐌹𐌹𐌹𐌹𐌹

awa (l)eubwini

A fibula – a magas művészi megmunkáltságon túl – betekintést enged a kevés nyomot hagyó déli germánok mitológiájába. Az emlék ennek a mitológiának egyik kézzel fogható forrása. Az első sor volt sokáig vita tárgya, mely 'Wodan' (vö. északi-germán 'Ódin') és 'Donar' (vö. északi-germán 'Thór') istenek neveit mutatja. A 'wigiponar' nem más, mint 'Donar' egyik neve (vö. északi-germán 'Ving-thór'). Idáig nem is okozott interpretációs problémát a szöveg. A sor első szava is egy istenre mutat, akinek a neve a szöveg szerint 'Logapōre'. Ezzel felsejlik egy isteni triász, melyre egyébként nem lenne más bizonyíték a csekélyke déli-germán mitológiai forrásokban. Eképpen 'Logapōre' lehet akár helyi istenség is. Szóba jött még a skandináv 'Loki' vagy 'Lóður', ez utóbbit több istennel is próbálták azonosítani, különösebb siker nélkül.

DüwEL (1982) szerint a 'Logapōre' egyszerűen varázslót, mágust jelent, és javasolta a szöveg 'Wodan és Donar varázslók' fordítást. Ez a megoldás kétarcú, egyrészt lehet korai keresztény intelem a pogány istenek ellen, de lehet az őket hívó szó is, amennyiben pogányok a segítséget kérik. Egy konkrét probléma azonban biztosan adódik, nevezetesen az, hogy Wodan ugyan nagy varázsló (is) volt, Donar azonban semmiképpen.

A fibula második rúnasorában szereplő 'Awa' személynév (diminutív Awilá-hoz) és a 'Leubwini' (Lieb-Freund 'kedves barát') is az.

Nordendorf II.

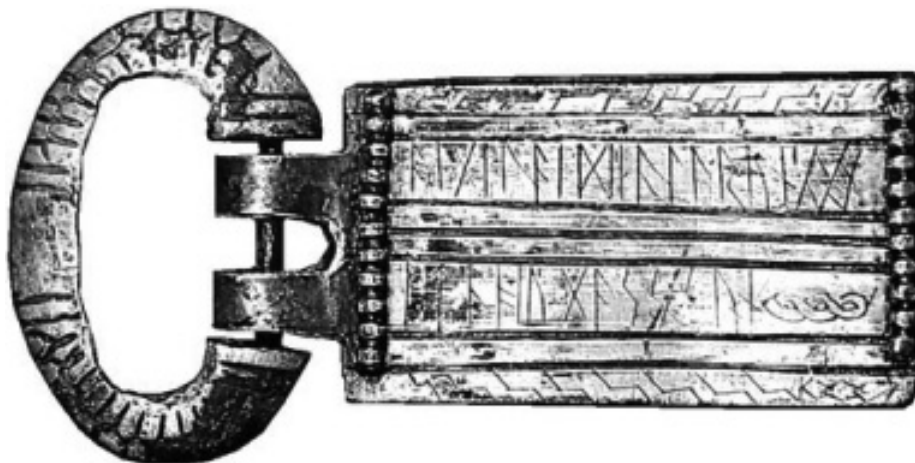

(en.wikipedia.org/wiki/Nordendorf_fibulae)

Ugyanezen a temetkezési területen 1844-ben találtak egy második rúnavéselt fibulát is, melynek felirata: (ᚸ/ᚹ)IRI(?)IᚱMI(?) **birli]n io elk** (véltetően = 'medve és jávorszarvas')

Mindkét fibula az augsburgi Römisches Museumban látható.

Pforzen-rúnacsat (övcsat)

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

(de.wikipedia.org/wiki/Runenschnalle_von_Pforzen)

A pforzeni rúnavésett övcsat a 6. század közepére datált alemann lelet, ezüsből készült. 1991-ben akadtak rá egy férfisírban, Pforzenben, a keleti Allgäu területén, bajor-sváb földön. Pforzen a legdélebbre eső területe az alemannok germánok általi letelepítésének, észak-nyugati sváb településeikről a római provincia Raetia Secunda Alpokaljára.

A csat minden bizonnyal római-mediterrán eredetű, longobárd, esetleg gepida műhelyben készült. A tárgy tulajdonosa felsőbb társadalmi

réteghez tartozó harcos lehetett, a sírban talált teljes fegyverzet (lándzsa, pajzs, bárd és egyéb tárgyak) bizonyítja szarmazását.

A rúnávásett szöveg átírásban:

aigil andi aïlrun

ltahu (vagy elahu) gasokun

Egyik lehetséges olvasata: 'Aigil és Ailrun harcoltak [az Ilz folyónál?]'.

A felirat korai ófelnémet nyelven készült, alliteráló sorai a legkorábbi időkre tehető. Minden bizonnyal a Wieland ~ Völund monda (talán egy elveszett változatának) töredékéről van szó, amely egész Északnyugat-Európában ismert volt. Aigil megfelel az északi-germán íjász Egil-nek, Ailrun pedig valkür feleségének, az északi-germán Ölrúnnak.

A lelet az augsburgi Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege Schwaben intézményben található.

Schretzheim-amulett dobozka

Bayrisch Schwaben területén találták 1892-ben egy gazdag női sírban. A leletet kb. 600-ra datálják. A rúnákat a dobozka aljára (első sor) és a fedőrésze (második sor) rótták. Az amulett dobozkát ma a Stadt- und Hochstiftsmuseum őrzi, Dillingen an der Donau városkában.

FFFXNDPMMNBF : MMNNT
FRXIH

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

alagupleuba: dedun

arogist

Az első sor két női nevet takar, a nevek: 'Alagup' és 'Leuba', a 'dedun' (ófelnémet *tuon* jelentése 'csinálták, készítették'). LOOJINGA (2003:148) szerint a hölgyek nem magát a dobozkat készítették, de ők maguk rótták a rúnákat, esetleg rendelték a bevésést.

Az 'arogist' szintén nevet takar, a teljes fordítás tehát: 'Arogast/Alaguth [és] Leubo (a szeretett) készítették'

Schretzheim-fibula

Szintén Bayrisch Schwaben területén találták ezt az ezüsből készült korong alakú melltűt berakással. A 6. század második felére datálják a leletet. Ugyanúgy, mint az előbbi tárgyat, a Stadt- und Hochstiftsmuseum őrzi, Dillingen an der Donau városkában. A fibula 1946-ban egy női sírból került elő. A felirat erősen sérült, a megmaradt rúnák:

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

sipwagadin leubo

a **sipwagadin** lehetséges jelentései: 'a nő utazótársnak' vagy 'a (férfi) utazótársnak' (Wotanra utalva) a **leubo** jelentése: 'szerelem', a teljes sor lehetséges jelentései: 'az utazótársnak (Wotannak?) szeretettel/szerellemmel' 'Szeretettel az utazótársamnak' (= hitvesemnek?), (LOOJINGA 2003:256).

Bad Ems-fibula

Aranyozott ezüst fibula maradvány Hessenből, Németországból. 1878-ban találták és a 6. század végére datálják a talán frank eredetű leletet, mely ma Kölnben látható, a Römisches-Germanisches Museumban.

(www.schleugerhard.com/deutschland-a-n/)

] madali + ubada'

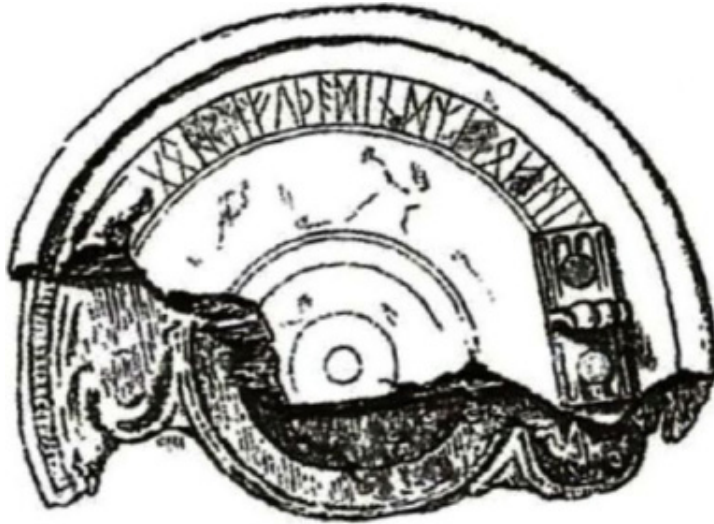
A megmaradt rúnajelek előtt és után is lehettek még rúnák, a kereszt elválasztó-jel lehetett, vagy a kereszténységre történő utalás.

A szöveg lehetséges jelentése:

'Madali, védelem'

(A Madali tulajdonnév, lehetett nőé, de férfié is, LOOIJENGA 2003:228f).

Osthofen-fibula

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

Aranyozott bronz korong-fibula, Rajna-Pfalz tartomány. 1854-ben találták az Osthofen melletti ősi frank temetőben. Ma a Mainz városában lévő Landesmuseum őrzi. A tárgy nagy részben sérült állapotú, egyik oldala erősen erodált. Az olvasható rész: **'go fura diu deofile'**. Egyik lehetséges fordítása: 'Az Isten Veled, Theophilus', egy másik megoldás szerint: 'Isten előtted, Ördög!'

Ez idáig a legkésőbbi felirat eredetét az alemann közegből 660-690 közé teszik. A keresztény háttér jól kiolvasható az üzenetből, a szöveg az új hit egyértelmű hitvallása (LOOIJENGA 2003:252f).

Bülach-fibula

A Bülach-fibula egy ezüst korong almandin kristály berakással. A 6. századi leletre 1927-ben találtak rá egy női sírban, Bülach város Fuchsli

temetőjében. Eredetét tekintve alemann vagy frank területről származhat. Ez az egyetlen rúnafeliratos leletünk Svájcban (a 2013-as állapot szerint). A fibula ma a zürichi Landesmuseumban látható.

(www.adfontes.uzh.ch/2803.php)

A felirat így kezdődik:

frifridil du aftm[...] (az 1. és a 3. f-rúna, valamint az a-rúna tükörhelyzetben)

A *fifridil* becéző kifejezés (az első szótag reduplikációja a technika). Jelentése férfi barát vagy szerető (ófelnémet: *fridil*, középfelnémet: *fiedel*), a *du* 'te' (tehát lezajlott benne a II. vagy ófelnémet mássalhangzó-eltolódás, egyébként a gyakoribb *pu* lenne, tehát ófelnémet alakról van szó). Eddig semmi különöset nem mutat a szöveg, viszont ami utána következik, azt meglehetősen különbözőképpen értelmezik a runológusok.

Egyes kutatók jelentőséget tulajdonítanak a tükörrúnáknak. KRAUSE & JANKUHN (1996) a következőt olvassák ki a feliratból:

fri[d]fridil du fat mik I I

Ők tehát csak két *l* rúnával számolnak, és a következő fordítást adják: „te, barátom/szeretőm ölelj, hagyma, hagyma!” (Az *l* rúnák a 'hagyma' **laukaz* rövidítésére szolgálnak, a növény a rúna-mágiában fontos szerepet játszott: termékenység, növekedést, egészséget jelentett, mi több, a fiatalság megőrzésében afrodisziákumként használták. Mágiára utal a rúnajelek eltérő irányban való írása is.

KLINGENBERG (1976) még tovább megy az értelmezésben, ő a következőt olvassa ki a rúnákból:

frfridil [lid] du [fud] f[a]t[o] mik. (l)[au[k (l)[i]d I I

Szerinte a megfordított szavak értelme az obszcén tartalom tudatos elrejtése, amennyiben a *lid* jelentése 'pénisz', a *fud* pedig a 'vulva'. Az *l*-rúnák fallikus jelképek. Az ő fordításában a szöveg a következő: „[én, a te] szeretőd vagyok a péniszével, te meg a vulváddal: fogadj

(be) engem, hagyma! pénisz! Hagyma! pénisz!” OPITZ (1977) nagyon hasonló értelmezést ad. Érdekes, hogy egyébként a későbbiekben az *l*-rúnákat csupán firkálásnak tekintették, és van olyan kutató is, mint a régi *futhark* feliratok ma legrangosabb szakértője LOOIJENGA (2003:235), aki egyszerűen kijelenti, hogy „Az egész felirat értelmezése számomra lehetetlennek tűnik”.

A fibula, a rúnavéssel együtt valószínűleg egy közép-rajnai műhelyben készülhetett, ezért az inkább frank, mint alemann eredetű lehet. Azt is tudjuk, hogy Bülach település (az alemannok) közelébe a 6. század második felétől jómódú frank családok költöztek.

Wurmlingen-lándzsahegy

A lelet Baden-Württembergből származik, 600 körüli, anyaga vas. Ma a stuttgarti Württembergisches Landesmuseum őrzi.

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

A lándzsavéget ezüst berakásos díszítés borítja, rajta rúnavéselt felirat. Vasútépítés közben akadtak a munkások egy alemann férfi sírjára, benne a lándzsaheggyel, amikor a régészek Wurmlingben 75 sír vizsgálatát végezték 1866/67-ben.

A lándzsalap formailag teljesen megegyezik a Skandinávia és Itália között talált lándzsalapokkal. A lándzsa egyik oldalát díszíti a rúnafelirat, ezüst berakásban. A rúnairásos oldalon a rúnaszöveg előtt egy hangvillához hasonló jelet mutat, jelentése ismeretlen. A jobbra íródott rúnafelirat:

ᚾᚩᚱᚲᚲ

dorih

A jelek valószínűleg egy személynevet takarnak. A felirat fontosságát mutatja, hogy ez a legkorábbi bizonyíték a már lezajlott II. vagy ófelnémet mássalhangzó-eltolódásra, vö. *germ. *k* > ófn. *h*. *rika- n. 'reich, mächtig' 'gazdag, hatalmas'.

Gyűrűs kard Schretzheimből

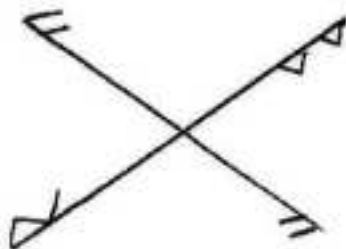
Lelőhelye: Bayrisch Schwaben, Németország, a 6. század második fele. 1894-ben találták a vaskardot egy férfi sírban. Ma a kardot a Stadt- und Hochstiftsmuseum őrzi, Dillingen an der Donau városkában. A kardon ezüst berakással készült a rúnaszöveg.

Angolszász gyűrűs kard a késői 6. századból

(de.wikipedia.org/wiki/Ringschwert)

A felirat tulajdonképpen egy rúna-kereszt, amely maga is rúna, a g-rúna X. A négy rúnajel **F B F R** olvasata: **abar**. A g- rúnát hozzávéve az olvasat **gabar**.

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

A latinul író dán SAXO GRAMMATICUS (kb.1150-kb.1220) *Gesta Danorum* 'Dánok cselekedetei' c. munkája III. könyvében említ egy 'Gevarus' nevű norvég királyt, aki azonban SIMEK (1984:127) szerint a neve alapján nem lehet skandináv, mivel az a korábbi 'Geb(a)heri' szász névalakra vezethető vissza.

A fentihez hasonló rúnakeresztek előfordultak máshol is, így – többek között – Soest településen (Észak-Rajna Westfalia tartomány, ófrank terület), Kirchheim városkában (Baden-Württemberg, alemann vidék), Undley-ben (Suffolk, Anglia), Kragehul mocsárvidékén (Fyn szigete, Dánia), Uppland és Öland (Svédország) vidékén is.

A gyűrűs kardok markolatán, a két oldalon, egy gyűrűpár található, melyek egymásra fonódva kerültek a markolatra. Ez a kard-típus a Meroving-korra jellemző.

Különleges minőségű kardokról van szó, melyekből viszonylag kevés maradt meg. A schretzheimi temető feltárásakor 80 harcos esetében csak egynek volt gyűrűs kardja. Máig összesen kb. 80 ilyen kardot találtak. Ezeknek a száma egyébként – becslések alapján – akár néhány ezer is lehetett.

A gyűrűk, a markolathoz hasonlóan, aranyból, ezüsből vagy bronzból készültek, tömör, illetve üreges formában.

A gyűrűs kard a Meroving-elit presztízis fegyvere volt, amelyet egy testvériséghez vagy egy vezető harcos kíséretéhez való tartozás jeleként értelmeztek. Mindig az adott vezér (uralkodó) adományozta a harcosnak, annak iránta bizonyított hűségéért (LOOIJENGA 2003:256f).

Gyűrűs kard-ábrázolás (Gutenstein, Alsó-Ausztria)

(de.wikipedia.org/wiki/Ringschwert)

(Kelet-Franciaországban is találtak néhány feliratot, melyek inkább burgund szöveget rejtenek, mint alemannt.)

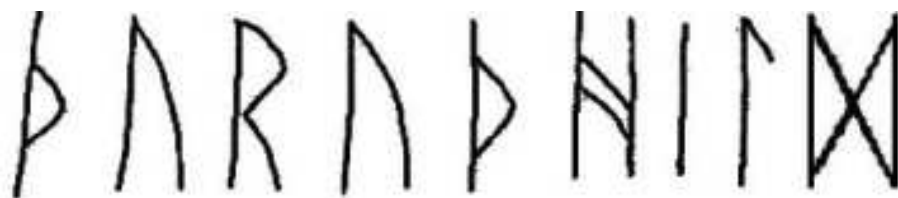
2.4.2. Frank rúnafeliratok

Nagyon kevés a frank rúnafeliratunk, ami ennek a népnek a gyors romanizációjával, illetve a korai megtérésével hozható leginkább kapcsolatba.

Friedbergi ezüst korong-fibula

(Hessen, Németország)

1885-ben találták egy női sírban, a 6. század végére datálják, valószínűleg frank eredetű. A leletnek a II. Világháborúban nyoma veszett. A fibula korábban Darmstadtban, a Hessisches Landesmuseumban volt látható. A rúnafelirat a korong hátoldalán szerepelt:

A rúnák olvasata: **þuruphild**

Jelentése: ‘Trudhild’ (női név)

A név az ófelnémetben *Drud-hild*, melyből az első tag jelentése ‘erő, elszántság’ ~ óészaki *þrúð* ‘erős asszony, Thór leánya’. A *hild* ~ ófelnémet *hiltia* ‘csata’, mely név-elem nőknél rendkívül gyakori germán területen, vö. német ‘Krimhilt > Krimhilda’. Valószínűleg egy valkür-típusú nő jellegzetes neve (a sírban talált asszony csontozata különösen erős volt), (LOOIJENGA 2003:241f).

A fibula azon korong-fibulák sorába tartozik, melyek viszonylag későn, az i.sz. 600-as években kerültek a sírokba. A fibulán kívül a sírban találtak gyöngysort, ollót, kést, vasból készült ruhakapcsot, fonóorsót, csontfésűt, stb.

(www.schleugerhard.com/deutschland-o-w/)

Frei-Laubersheim-fibula

Óalsófrank aranyozott ezüst fibula (Rheinhausen, Németország). (A leletről – a rúna szó kapcsán – röviden már szoltunk könyvünk első fejezetében, képet is ott közöltünk a tárgyról, vö. „Rúnaírás, runológia” 14f.) 1872/73-ban találták egy női sírban. Ma a Landesmuseum őrzi Mainz városban. A fibula a 6. század harmadik harmadára datált. A felirat két sorban olvasható, a tű fölött és alatt:

ᛆᚿᚠᚰ:ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚰᚱᚱᚱᚱ:ᚠᚱᚱᚱᚱᚱ

boso:wraetruna

ᚱᚰᚱᚱᚱᚱ:ᚱᚱᚱᚱᚱ

Bōso wraet rūnā.

ᚱ[i]ᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱ.

‘Boso rótt a rúnákat’

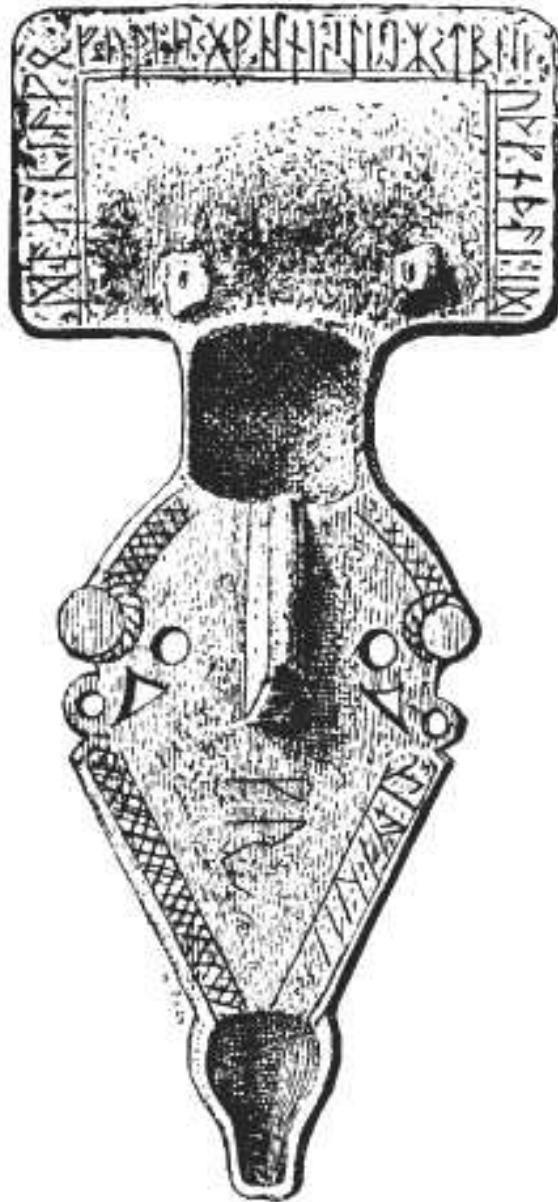
‘ᚱᚱᚱᚱᚱ üdvözölt téged’

(Ez utóbbi sornak több fordítása is lehetséges, lásd könyvünk 1. fejezetének 14-15. oldalát!) (de.wikipedia.org)

Charnay-fibula (lásd még 2.1.2)

ANTONSEN (1975:77f) a nyugati-germán nyelvű feliratok közé sorolja, ugyanakkor vannak, akik burgundnak, azaz keleti-germán eredetűnek

tartják a felirat szövegét. Hasonló alakú fibulákat a Rajna-vidékről ismerünk. A lelet a Musée des Antiquités Nationales-ben látható, St. Germain-en-Lay-ben, Franciaország.

(titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/didact/id/germ/runentab.htm)

fuparkgwhnijpztblem

:uþfnþai:id

dan:liano

ïia

A szöveg lehetséges fordításai: ‘Futhark. Férjemnek, Iddonak, Liano’ (ANTONSEN 1975:77f.). ‘Futhark. Hadd tudja meg Liano /talád ki/meg Iddát’, (LOOIJENGA 1997:135f.)

2.4.3. Longobárd feliratok

Bezenyei fibulapár

(Győr-Moson-Sopron megye, Magyarország). A leletet a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Egy pár longobárd fibuláról van szó, a 6. század közepéről, mindkettőn látható rúnairás. 1885-ben találták egy női sírban. KRAUSE (1993:90) is említi a mindössze két megmaradt longobárd felirat kapcsán. (KRAUSE egyébként a **szabadbattyányi övcsatot** is a longobárd feliratok alfejezetnél hozza, de állítja, hogy nem lehet egyértelműen eldönteni a lelet törzsi hovatartozását: lehet déli-germán, de lehet gót is. ANTONSEN (1975:74) egyértelműen a gót feliratokhoz sorolja.)

A **bezenyei fibulapár** kapcsán írja TÓTH (2012:99f.): “...A fibulapár az 550-568. közötti évekre datálható, germán I. Állatstílussal díszített, gombkoszorús, ezüstműből készült példányok (BÓNA 2001:196). Hasonlóan az eddig ismeretes fibulákhoz, az írásjelek itt is a hátsó oldalon találhatók. Mindegyik fibulán két szót látunk, melyek a tütartó hüvely hosszában, egészben élesen be vannak karcolva, csak egy esetben sérültek.

Az “A” fibula hátlapján a következő olvasható:

XXMFNIX

PNKRF

1: Godahi(l)d 2: (w)unja

A Godahild germán női tulajdonnév ... Az *-unja* szó előtti elmosódott jel valószínűleg “w” hangértékű lehetett, s így a szó “öröm”, “jókívánság”, “gyönyör” (no.-acc. Sing.) értelemben szerepel, maga a **Þ** -rúna is ezt jelenti.

A “B” fibulán ez olvasható:

CFRSIBXMF

SMXN

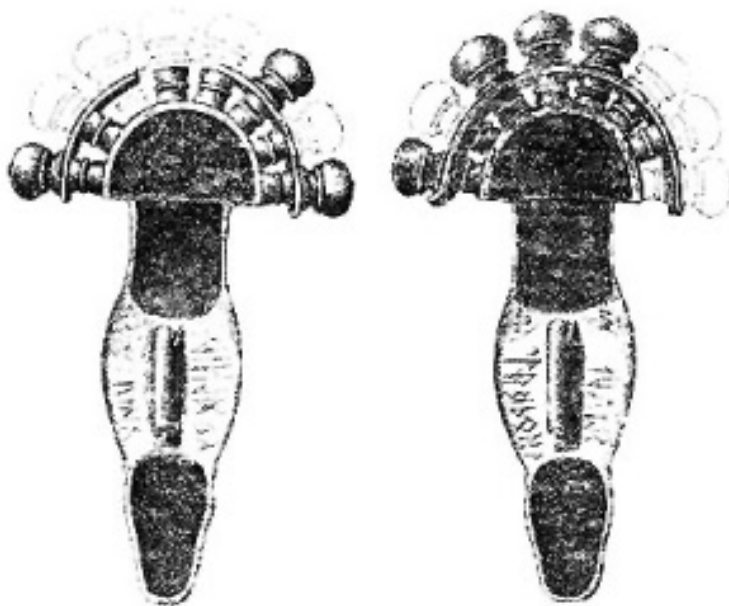
1: (k)arsiboda 2: segun

Az Arsiboda, Arsipoda szintén germán női név, a *segun* jelentése. “áldás” (WIMMER 1893, 4) ... Mindkét fibula felirata azonos formulát követ: női személynév + jókívánságot, áldást kifejező szó. WIMMER ezeket keresztény apácákkal és kifejezésekkel hozza kapcsolatba, és viszonylag későre, a 8. század elejére keltezi a fibulákat. Mindez persze lehetséges, de tény, hogy ez a fajta rúnafelirat nagyon is jó beilleszthető a germán *leub*-feliratok lakonikus rövidségű, szerencsehozó, áldást vagy szerelmet kívánó rúnasoraiba, melyek ugyanezzel a formulával bírnak (MacLEOD és MEES 2006, 44-50,73). Ezen kívül a korai keresztény tradíciónak semmilyen áramlatából nem ismerünk hasonló felirattal bíró amuletteket (MacLEOD és MEES 2006, 74). Egy másik magyarázat az *ek*- személyes névmáshoz köthető, mely a rúnamesterre/rúnakészítőre utal, a Flowers-féle első személyű formulák közül a II. kategóriába esik: *ek* + személynév + ige (FLOWERS 1986, 189). Ez talán egy lehetséges példája a női rúnakészítők meglétének, mint erre FLOWERS is utal...”

LOOIJENGA (2003:230f) szerint a **segun** = ófelnémet *segun*, melynek jelentése ‘áld’, ami keresztény befolyásra utal. A feliratok jelentése a

következő lehet:

‘Godahi(l)d öröm’/’felvidít’, Arsiboda áld’

A

B

(mek.oszk.hu)

2.4.4. Anglofríz feliratok

A régi vagy germán rúnasorok felsorolásakor (1.7.1) vázlatosan szóltunk az anglofríz rúnasorról, annak lehetséges kialakulási feltételeiről, és írtunk az angliai rúnakultúráról is. Most viszont részletesebben tekintjük át ezt a rúnasort. Ahhoz, hogy anglofríz rúnasorról beszéljünk, teljesülnie kellett az ún. **ingveon-nyelvfejlődési feltételeknek**. Ennek a története nagy vonalakban, hogy valamikor a 6. század előtt az angolszászok és a frízek két új rúnajelet alkottak, melyek a nyelvükben lezajlott hangváltozásokat tükrözték. Az egyik új rúnajel a korábbi $\mathfrak{F} \sim /a/$ -t váltotta fel, ez lett az \mathfrak{F} , a hangértéke pedig: /o:/. Az új rúnajel a korábbi helyén maradt a rúnasorban.

Ez a hangváltás, -egy labializációs folyamat -, hatott a korábbi ǣ /o/-t jelölő rúnára, mely hangértéket váltott, és ettől kezdve az /oe/-t jelölte. Ebben az esetben tehát a rúnajel nem változott meg, csak a hangértéke módosult. Mivel azonban a nyelvben továbbra is létezett az [a(:)] hang, egy új rúnajelre volt szükség, ez lett az ƿ . Ugyanakkor a korábbi F rúna még mindig forgalomban maradt, hangértéke azonban immár az /æ (:)/lett. A két új rúnajel tehát az $\text{ƿ} \bar{o}s$ és az $\text{ƿ} \bar{a}c$ rúna volt, két grafematikai újítás. A továbbiakban egyéb változásokra is sor került az anglofríz rúnasorban, melyekre itt most nem térünk ki részletesen. Ezek jól szemügyre vehetők az 1.7.1. fejezetben közölt rúnajel-táblázatban.

Az anglofríz rúnasorral **óangol** és **ófríz** rúnafeliratok készültek. Általában megegyezik a kutatás abban, hogy a korai óangol és ófríz feliratok egy közös hagyományra mennek vissza. Ami a fríz feliratokat illeti, hosszú ideig nem is beszélt a runológia önálló fríz rúnafeliratokról. HUTTERER A germán nyelvek című könyvében a fríz nyelvet tárgyalva a következőket írja: „A néhány, eredetét tekintve igen problematikus „fríz” rúnafeliraton kívül, a fríz nyelv legrégebbi emlékei a XI.-XII. századból származnak, ezek után következnek a Kelet- és Nyugat-Frieslandban írt jogi szövegek és oklevelek a XIII.-XIV. századból”, (HUTTERER 1986:202). Az önálló angol rúnakorpusz megléte ugyanakkor sosem volt kérdéses. A runológia az anglofríz rúnasorral készült feliratokat két csoportra bontja, egy óangolra és egy frízre. Eszerint tárgyaljuk mi is a korpuszt, elsőként szólunk a fríz rúnafeliratokról, majd rátérünk az angliai emlékekre. (Itt hangsúlyozzuk, hogy a feliratok közül csak néhányat van módunkban bemutatni, az irodalomjegyzék viszont bőséges forrást nyújt az érdeklődőknek.)

2.4.5. Fríz feliratok

Mint láttuk, az anglofríz csoportba való besoroláshoz alapvető a rúnasorigazítás megléte. A kérdés most az, hogy mivel lehet leválasztani a fríz korpuszt az angliai ágról, azaz mitől tekintetünk egy rúnafeliratot önálló fríz feliratnak. Ehhez bizonyos nyelvészeti és runológiai feltételeknek kell teljesülniük, melyeket BEERS (2012), LOOIJENGA (2003) és QUAK (1990:375-370) nyomán a következőkben lehet röviden összefoglalni:

Az első runológiai feltétel megköveteli, hogy az adott rúnafelirat meghatározásakor ne csupán a mai *Fryslæend* 'Frízföld tartomány' területét vegye a kutatás számításba, hanem a mostaninál sokkal nagyobb középkori teljes fríz nyelvterületet, vö. HUTTERER (1986:205).

A fríz nyelvterület (Klaas FOKKEMA nyomán)

A terület magában foglalta Zeeland holland tartományainak tengerparti vidékét, Észak- és Dél-Hollandia nagy részét, Frieslandot, Groningen városát, valamint Alsó-Szászország német tengerpartját.

„A korai középkorban a fríz nyelv elterjedési területe lényegesen nagyobb volt, mint ma. Valamikor a Weser és a Lauwers folyó területe is fríz volt. E kelet-fríz vidékről kiindulva szállták meg kisebb csoportok az Északi-tenger partvidékét, egészen Schleswig-Holsteinig. A frank és szász törzsek előrenyomulása ezt a területet több helyen is átvágta, majd erősen visszaszorította” (HUTTERER 1986:203).

A második feltétel annak tudomásul vétele, hogy attól, hogy egy lelet fríz földből került elő, még nem szükségszerű, hogy az adott tárgy runológiai szempontból is fríz. Lehet ugyanis, hogy a tárgy máshonnan került a területre. De a dolog fordítva is igaz. Egy Frízföldről távol eső tárgy runológiai szempontból lehet fríz, ha megfelel bizonyos szempontoknak. Így például LOOIJENGA 21 fríznek tartott feliratából volt három Angliából, egy Belgiumból és egy Németországból származó lelet (LOOIJENGA 2003:325). Ez utóbbi feltétel természetesen az összes rúnaleletre igaz, gondoljunk csak egyes kontinentális feliratokra.

Döntő fontosságú a lelet megítélésében a fríz nyelvi jegyek meglétének bizonyítása, ez azonban máig a legnehezebb feladatnak bizonyult a runológusok számára. A koraközépkori *Frisia Magna* területén beszélt nyelvjáráások nem sokban különböztek a terület azon dialektusaitól, melyekből a 6. század kezdetétől fogva kialakulni látszott az óangol, az ószász és az ófríz. Ez a nyelvi differenciálódás vezetett a korábbi északi-tengeri germán csoport hasadásához. A legfontosabb hangváltozás, amely a frízben végbement, a germán *au* > fríz *ā* monoftongizációs folyamat volt. A másik fríz nyelvi sajátosság az *-u* szuffixum megléte (fríz *-u* < germán **-az* / **-an*). Az első hangváltozás közös ingveon (ószász, ófríz, óangol) vonás.

Az Északi-tenger vidéke mindig is mocsaras-lápos vidék volt, a földeket

naponta érte a tenger árja, a kicsiny, remélhetőleg majd művelhető területre az ott élők ún. *terpeket*, mesterséges halmokat emeltek, hogy valamennyire védve legyenek a víz szorításától. Gátak csak a 11. századtól épültek.

Ezeket a halmokat a 19. század vége és az 1930-as évek között feltárták, sok minden értékes holmi került elő, többek között rúnavéssett tárgyak is. Ezeket a leleteket azonban nem minden kutató tartja fríznek, annak ellenére, hogy a tárgyak a frízek lakta vidékről származnak. Minden kétséget kizáróan csak azokat a leleteket vizsgálják fríz eredetűként, melyek megfelelnek a már említett szigorú nyelvészeti feltételeknek. Mivel azonban – a fentebb leírtak szerint – a középkorban a frízek lakta terület sokkal nagyobb volt a mainál, számolnunk kell azzal, hogy az 5. századtól Frízföldre érkező különböző csoportok rúnakultúrája (angolok, szászok, jütök, melyek egy része átvándorolt a Brit-szigetekre) befolyásoló tényező volt. A középkori források szerint, a 7. század vége felé Frízia a Meroving királyság egyik kereskedelmi csomópontjaként működött. Bár a frank hódítás 734-ben bekebelezte Fríziát a birodalomba, a kereskedelem még egy jó darabig a frízek kezén maradt.

A fríz terület élénk kapcsolatban állt Anglia, Norvégia és Svédország hozzá földrajzilag közel eső, elsősorban déli vidékeivel, valamint a Weser folyóval határos területtel. 725 és 830 között a németalföldi Dorestad gazdasági impériumnak számított, mely ekkor a Frank Birodalom része volt, ahonnan minden folyami és tengeri kereskedelmet az Északi-tenger felé a frízek intéztek és irányítottak. Innen ered, hogy az Északi-tengert ebben az időben Fríz-tengernek hívták.

Az említett időszakban a 'fríz' elnevezés elsősorban a kereskedelemmel foglalkozó személyt jelenthette, azaz a megnevezés egy társadalmi funkciót jelölt, és nem egy etnikai hovatartozást. A frízek népi hovatartozása – úgy tűnik – számukra kevésbé volt fontos, mint manapság. A frízek csoportját az a kevert népesség alkotta, akik a történelmi németalföld különböző, a

tengerszintnél alacsonyabban fekvő területeiről származtak és jellemzően kereskedelemmel foglalkoztak.

A fentiek miatt sem könnyű feladat annak eldöntése, hogy az adott rúnafelirat fríz vagy sem. Egyet biztosan tudunk, hogy ezek a feliratok legszorosabban az angolszász feliratokhoz köthetők. A kérdés egyébként a mai napig nyitott (LOOIJENGA 2003:67ff).

A runológia – miután kizárni kényszerült néhány korábban fríznek tartott feliratot – manapság megegyezik abban, hogy a fríz rúnafelirat-korpusz valamivel több, mint húsz darabból áll. A fríz leletanyagot ARNTZ & ZEISS (1939) írta le első ízben, akik ezt a korpuszt egyébként a kontinentális feliratok részének tekintették, és kilenc tárgyat soroltak a fríz alcsoportba. DÜWEL & TEMPEL (1970) további négy feliratról állapította meg, hogy azok fríznek tekinthetők. QUAK (1990) tizenkilenc felirattal számolt. LOOIJENGA (1997 és 2003) 23 olyan feliratot vett fel a korpuszba, amelyből 21 biztosan a fríz rúnahagyományra vezethető vissza.

A fríz korpusz mindenképpen kicsiny, összehasonlítva akár a kontinentális feliratokkal is, a skandinávokról nem is beszélve. Az összes rúnafeliratos lelet hordozható-mobil tárgy, rúnakövekről nincs tudomásunk. A tárgyak anyaga csont, fa, fém. Értékes arany vagy ezüsttárgy nem került elő, még fegyverdíszként sem, kivéve néhány solidust. A tárgyakat 400-800 közé datálják a runológusok. Ebből a rúnakorpuszból fogunk most néhányat bemutatni KRAUSE (1993) és LOOIJENGA (2003) értelmezései alapján.

Arum-fakard

Arum, Friesland, i.sz. 8. sz. vége, LOOIJENGA (2003:309).

Tiszafából készült miniatűr kard. Ma a Fries Museum Leeuwarden őrzi.

(www.arild-hauge.com)

A feliratokon jól látszanak az anglofríz *āc* és *ōs* rúnák (3. és 7. rúnajel).
A felirat átírása **edæ:boda.**

A rúnafeliratnak több értelmezése is lehetséges, egyik olvasata: ‘eskü-
hírnök’.

Az ‘edæ’ szó jelentése lehet ‘eskü’, vö. angol ‘oath’ (ua., né: ‘Eid’ ua.).
A 8. században szokás volt a kardra tett eskü. Talán ezzel a szimbolikus
értékű karddal hívták össze az udvar előjáróit, ha fontos ügyről volt szó.

Harlingeni arany solidus

Harlingen, Friesland, i.sz. 6. század, (BEERS 2012:5). 1846-ban vásárolta
meg a Fries Museum Leeuwarden egy harlingeni ékszerésztől.

(www.arild-hauge.com)

A rúnafelirat átírva: **hada**

Több olvasat is lehetséges. Lehetséges olvasataiból kettő: 'harc', vö. germán 'hapu' (ua.), illetve germán *haðaz 'fogság'.

A lelet eredetét nehéz meghatározni, a felírat alapján az fríz, de származhat Angliából is.

Schweindorfi arany solidus

Schweindorf, Ostfriesland, Németország, i.sz. 575-625, (BEERS 2012:5). A solidust 1948-ban találták. Ma az Ostfriesisches Landesmuseum őrzi Emden városkában.

A rúnafelirat átírva: **weladu** vagy **þeladu**

Az *-u* végződés – amint korábban említettük – fríz nyelvi jegy.

A **þeladu** nem tudjuk, mit jelenthet, a **weladu** szó viszont kapcsolatba hozható az északnyugati-germánység mondavilágából jól ismert híres ékszerkovács, *Wēland* alakjával, akiről – többek között – az óízlandi Verses Edda Völund-éneke is szól. A rúnaleleten neve mint művésznév tűnik fel, (KRAUSE 1993:91).

Skonomudu arannyal bevont solidus

A lelet eredeti lelőhelye ismeretlen, i.sz. 575-610, (LOOIJENGA 2003:308f). A solidust 1820 óta a londoni British Museum őrzi. A tárgy III. György angol király, egyben a Német-Római Birodalom hannoveri választófejedelemé (1738-1820) érmegyűjteményének darabja volt.

(www.johannesbeers.nl/runes.html)

A rúnafelirat átírva: **skanomodu**

Lehet ófríz vagy óangol eredetű, csupán az *-a* rúna anglofríz, a többi közönséges régi *futhork* rúnajel.

Lehetséges olvasatai: A felirat első tagja eredeztethető a közgermán **skaun-* 'szép' szóból, a második a közgermán **-mōðaz-*ból, ami az ófríz *mōd-*-nak felelhet meg, jelentése: 'gyönyörű lélek' vagy 'nagy bátorság'. A **skanomodu** rúnafelirat mögött állhatott egy név is, valószínűleg a pénzverő neve. Ugyanakkor, ha ékszerként szolgált, akkor a felirat egy női nevet is takarhatott. A felirat a legősibb fríz rúnahagyomány része lehet.

Westeremdeni tiszafa pálca

Groningen, Hollandia, nem datált lelet, LOOIJENGA (2003:311f). 1928-ban találták. A Groninger Museum őrzi a tárgyat. Fríznek elsősorban a

lelőhely miatt tartják, mivel Groningen ősi fríz föld, valamint a közgermán *au* > *a* monftongizáció és az *-u* végződés miatt.

A rúnafelirat nagyon nehezen olvasható, lehetséges átírata:

Augīslu m(i)þ Gisuh(i)ldu, (KRAUSE 1993:91) ‘Audgisl Gishild-del’.

Britsumi tiszafa pálca

Britsum, Friesland, nem datált lelet, (LOOIJENGA 2003:309ff). 1906-ban találták. A Fries Museum Leeuwarden őrzi a tárgyat.

Sajnos, csak a felirat eleje értelmezhető valamelyest biztonsággal. A rúnafelirat érdekessége, hogy a *k*- hangot jelölő rúna az új, skandináv *futharkból* van, bár voltak, akik szerint egy magánhangzóról van szó, (BEERS 2012:6).

A rúnafelirat átírva: **Þīn ī a bēr**

Lehetséges olvasata: ‘Ezt a pálcat mindig vigyétek magatokkal’, (KRAUSE 1993:91).

Toornwerdi agancsból készült fésű

Groningen, Hollandia, i.sz. 8. század (LOOIJENGA 1997:179). 1900-ban találták egy *terp*ben. A Groninger Museum őrzi.

(runningrunn.nl/100mijl/2016/ronde4-fotos.php)

A rúnafelirat átírva: **Ko[m]bu**

A felirat olvasata: 'fésű'. Közgermán **kambaz*.

Oostumi agancsból készült fésű

Groningen, Hollandia, i.sz. 8. század, (LOOIJENGA 1997:178). 1908-ban találták egy *terp*ben. A Groninger Museum őrzi.

A fésű mindkét oldalán van rúnafelirat.

A-oldal: **aib ka[m]bu**

B-oldal: **deda habuku**

Lehetséges olvasata: 'Ælb fésűje, habuku csinálta', (BEERS 2012:5).

2.4.6. Angliai feliratok

A 2. ill. 2.1.6. fejezetben, a régi *futhark* rúnasorainak ismertetésénél már szóltunk az Angliában használt rúnajelekről és írtunk kialakulásuknak történetéről. (Az angliai feliratokból csak néhányat van módunk bemutatni ebben a fejezetben.) A feliratok rúnaábécéje tehát itt is az anglofríz rúnasor, mely az egyik elképzelés szerint még a szárazföldön született, azaz mielőtt az angolok, jütök és szászok a kontinensről az 5. század közepe táján Anglia földjére érkeztek. (Az *adventus saxonum* egyébként valószínűleg egy hosszabb, kb. százéves folyamat volt, melyre 450-550 között kerülhetett sor.) Mind a szárazföldön, mind Angliában az anglofríz rúnasor 26 rúnajelét több kiegészítéssel látták el, így a rúnasor először 28 jelre majd 29-re bővült, a sztenderd azonban a 28-rúnajeles ábécé maradt. A 7. századtól kezdve Angliában a korábbi, szám szerint közös rúnasor fokozatosan 33 rúnajelesre módosult, majd a 9. század elejére alakult ki véglegesen az a rúnaábécé, melyet ettől kezdve **óangolnak** nevezhetünk. (Ez utóbbi tehát nem azonos a korábbi, ősi anglofríz ábécével.) A rúnasor kiterjesztésére a megtérés utáni időszakban került sor, és minden

bizonytal keresztény térítők műveként. Azt látjuk ugyanis, hogy a négy új jel általában egyházi kontextusban, kéziratokban, valamint kőkereszteken jelenik meg. Mindebből az is következik, hogy a korai angol egyház nem viszonyult ellenségesen az egykori pogány írásrendszerhez, sőt a saját szolgálatába állította. Ezért a rúnák a 10. század végéig használatban maradhattak, míg a latin ábécé végleg minden írás helyébe lépett. A latin betűk és rúnák gyakran keverve fordulnak elő mozgatható tárgyakon, illetve sírokon, mindenek előtt kőkereszteken. (Az Angliában használt latin ábécé egyébként átvette a rúnasorból a **Þ** *thorn* és a **ƿ** *wynn* jeleket, hogy jelölni tudja az angolban meglévő speciális hangokat, melyekre a latin ábécében nem voltak grafémák; vö. LOOIJENGA 1997:33).

Az ún. mozgatható tárgyakhoz sorolhatóak az érmék, gyűrűk, fibulák, fésűk és a fegyverek, valamint ide tartoznak a relikviákat tartalmazó kis tárgyak is, úgymint a Brunswick-, a Mortain- és a Franks-ládika, melyekből az utolsónak említett világhíres angol rúnaemlék, s melyre még vissza fogunk térni.

Az angliai rúnafeliratokat is érdemes két részre bontani. A legkorábbiak az 5-7. század között keletkezett leletek. LOOIJENGA (2003:295f) korpuszában ezekből 32 tárgyat említ, melyeknek felirataiból 20 többé-kevésbé értelmezhető. DÜWEL (1982:44) 60 rúnafeliratot említ, de nála nem derül ki pontosan az időhatár. KRAUSE (1993:92) 55 óangol rúnafeliratot sorol fel a 6. és a 10. század között.

Abban megegyeznek a runulógusok, hogy a fríz feliratok között számontartott *Skanomodu-érem*, a legkorábbi angolszász rúnafelirat, mely anglofríz rúnaábécével készült. BEERS (2012) LOOIJENGA (1997, 2003) a fríz feliratok között sorolja fel, viszont ELLIOT (1959:77) monográfiájában már az angol feliratok között tárgyalja, ám hozzáteszi, hogy a lelet fríz vagy angol származását nem lehet eldönteni. Az első, valóban angol lelet az 1.7.1 részben már említett szarvascsont-felirat, melyet elsőként mutatunk be.

Castor-by-Norwich-i szarvas ugrócsont

Norfolk, Anglia, i.sz. 425-475, (HINES 1990:442), a norfolki Castle Museum őrzi a leletet. Egy urnában találták 35-38 csontocskával, melyet valószínűleg játékban használhattak. Juhcsontok voltak ezek, az egy szarvascsont kivételével, melyen rúnajelek voltak.

ᚱ ᚠ ᚢ ᚠ ᚠ ᚦ (www.arild-hauge.com/eanglor.htm)

A rúnafelirat átírva: **raïhan**

Lehetséges fordítása: 'szarvas'

A rúnafelirat jelei megelőzik az angolszász *futhorc*ban lezajlott változásokat. Ezért a kutatók úgy gondolják, hogy a csontocska leginkább skandináv, pontosabban dán származású, amely az angolszász invázió legkorábbi szakaszában kerülhetett át Angliába. A ᚠ rúnának, amely a [h] hangot jelöli, csak egy diagonális vonala van, amely a skandináv rúnákra jellemző, míg a kontinentális feliratokon ez a rúnajel két diagonális vonallal jelent meg: h. Az anglofríz rúnasor ez utóbbi jelet alkalmazta, LOOIJENGA (1997:169f).

Sandwich-sírkő

Kent, Anglia, i.sz. 7. század, (DÜWEL 1982:45f). A követ a Royal Museum őrzi Canterbury városában.

RFNFBNT

(<http://www.arild-hauge.com/eanglor.htm>)

A rúnafelirat átírva: **ræhebul**

A felirat valószínűleg egy személynevet takar, ám lehet, hogy nem a halott, hanem a rúnavéső nevét (DÜWEL 1982:45f), (ELLIOT 1959:81).

Bewcastle-kereszt

Cumberland, Anglia, i.sz. kb. 700, DÜWEL (1982:46). Eredeti helyén áll, a St. Cuthbert templomkertben. Az emlékmű csonka, a keresztész hiányzik. Az egyik legmívesebben dekorált angolszász emlékműnek tartják, a kő magassága 4,4 méter.

(www.arild-hauge.com/eanglor.htm)

Az ábra a kő nyugati oldalán lévő rúnák egy részét mutatja, nem teljes a felirat.

A kereszt négy oldala: nyugati, déli, keleti, északi oldalak.

A rúnafelirat átírva: **þis sigbecn þun setton wætred woþgær olwowlþu æft alfrīþum an kuning eac oswiung gebiddaþ (hine sauulo)**, (DÜWEL 1982:46).

Lehetséges fordítása: „Ezt a kecses győzelmi emlékművet Waetred, Wothgaer, Olwowlthu állították Alcfrith, emlékére, aki király volt, és fia emlékére, akik Oswiu-tól származtak. Imádkozzatok a lelkükért!”

Alcfrith neve történeti források alapján azonosítható, ezért a cím mellett olvasható a korszakolás dátuma. PAGE (1964:64) vizsgálatai szerint

viszont a név olvasata bizonytalannak tűnik, ezért az óangol epigráfia és az észak-umbriai szobrászat kronológiai fogódzója már bizonytalanabb értékű, (DÜWEL 1982:46).

(en.wikipedia.org/wiki/Bewcastle_Cross)

Thornhill-kőkeresztek, „C” fragmentum

Thornhill, Yorkshire, Anglia, i.sz. 800 körüli lelet, (ELLIOT1959:96ff).
Szent Mihály plébánia, Yorkshire.

1875-76-ban és 1881-ben bukkantak ezen a plébánián több faragott homokkő-kereszt maradványra. Ezek közül három kövön rúnafeliratok is voltak. Ebből a harmadikat, a „C” jelzetűt mutatjuk meg.

(www.arild-hauge.com/canglor.htm)

A három és fél soros rúnafelirat átírva, (ELLIOT 1959: 88f).

jilsuiþ : arærde : æfte

berhtsuiþe. bekun

onbergigebiddaþ

þær : saule

Lehetséges fordítása: “Gilsuith emelte ezt az emlékművet Berhtsuith-nak a sírjára. Imádkozzatok a lelkéért!”

Olyan felirattípus ez, amely egyébként a vikingkori feliratokra jellemző, (DÜWEL 1982:46).

Franks-ládika

I.sz. 8. század eleje, (ELLIOT 1959:96ff). Ma a londoni British Museum őrzi.

Máig talán a legismertebb és leghíresebb angolszász rúnafeliratos emlék. A bálnacsontból készült ládika méretei: 12.9 x 22.9 x 19.1 cm. I.sz. 700 körülre datálják, DÜWEL (1982:46). Története regényesnek mondható. Valószínűleg valahol a mai Dél-Franciaország területén készülhetett, mivel erről a vidékről ismerünk hasonló tárgyakat. A ládika a 19. század elején bukkant fel és akkor a francia Auzon család birtokában volt (Haut Loire megye). Ezért hívják a leletet Auzon-ládikának is. Tőlük a közben szétesett ládika fedőlapja és három oldala egy bizonyos Mathieu Clermont-Ferrand professzorhoz került, emiatt találkozhatunk a Clermont-ládika elnevezéssel is. Ugyanakkor a tárgyat ma már leginkább Franks-ládikának hívják, mivel az egyes darabokat 1857-ben egy bizonyos Sir Augustus Wollaston **Franks** szerezte meg, aki tíz évre rá azt a British Museumnak ajándékozta. 1890-re sikerült végleg helyreállítani a korábban darabjaira esett dobozkat úgy, hogy az egyik oldala már csak másolat.

A ládikában minden vallószínűség szerint ékszereket, relikviákat tároltak, de használhatták varróeszközök elhelyezésére is.

A ládika, a hozzá hasonló tárgyak közül is kiemelkedik mesteri művészi kidolgozottságával. Rendkívül gazdagon díszített tárgy mind keresztény, mind pogány tartalmú motívumokkal, a lelet öt oldalán gyönyörű faragványokkal találkozhat a szemlélő. A ládika több oldalán rúnafeliratok futnak. Mindössze három latin betűvel írt szóval találkozunk, melyek latin nyelven, illetve óangolul íródtak.

Az első két kép a ládika fedelét ábrázolja, mármint, ami megmaradt belőle. A fekete-fehér képen jól kirajzolódik az ismert történet. Egy íjat feszítő vadászt láthatunk a jobb oldalon, aki a bal oldalon található fegyveresek ellen védekezik. Az íjász fölött rúnákkal kírva a neve, melynek átírása **ægili**. A név *Egil*-t, takarja, aki a germán mondavilágból jól ismert Völund

mesterkovács testvére. Magát a képen látható aktuális történet/epizódot viszont sajnos nem ismerjük, mivel nincs hozzá irodalmi forrás. A fedél közepén elhelyezkedő korongon lévő lyuk egy mára elveszett fogantyúra utalhat.

A ládika előlapja két részre lett osztva, két külön össze nem tartozó jelenetet mutatva. A baloldalon láthatjuk Völund bosszúját a király gyerekein. Angol földön a „Deor panasza”, *The Lament of Deor* (8.sz.) c. műből ismert a történet, amely egy 10. századi kódexből származik.

A rúnafelirat a bal oldal felső sarkában kezdődik és az előlap peremén fut jobb oldali irányba, majd legalul bal felé. A rúnafelirat átírva és szavakra

bontva:

**fisc flodu ahof on fergenberig;
warþ gasric grorn, þær he on greut giswom.
hronæs ban.**

Lehetséges fordítása:

„A dagály a halat a parti sziklára vetette;
A bálna szomorú volt, mikor a köves partszakaszra úszott.
Bálnacsont.”

Alliteráló sorok tudósítanak a megkergetett bálna sorsáról, melynek csontjaiból aztán ládikát készítettek. Érdekes, hogy a felirat és a képi ábrázolás között semmilyen kapcsolatot nem lehet felfedezni. Lehet azonban, hogy a felirat egy rejtvény, miből is készült a ládika?

A ládika jobb oldalán egész más tematikát láthatunk, nevezetesen a „Királyok imádása” motívumot. A királyok mágusok, a 'mágus' szó rúnákkal is megjelenik.

A fenti fekete-fehér képen a ládika hátoldala látható. Titus (Titus Flavius Vespasianus) császár (39-81) i.sz. 70-ben lerombolta Jeruzsálemet, ez volt egyben az első zsidó-római háború. Az ábrázolás fenti baloldala a római katonákat mutatja, amint egy épületnek rontanak, valószínűleg a zsidók legszentebb helyének, a Templomnak. A fenti jobboldal a menekülő zsidók ábrázolása. A lenti baloldal egy bírósági tárgyalást mutat, középen talán a bíró ül. A baloldal sarkában rúnákkal írva az **ítélet** szó. Jobboldalt lent a **gisl** 'túsz' felírás látszik, ami a legyőzött zsidókra utal, akikből vagy rabszolgák vagy túszok lesznek.

A felirat, mely részben rúnajelekkel, részben pedig latin betűkkel íródott, s melynek nyelve részben latin, részben óangol, a következő:

**Hennes fegtat titus sluten giuetasu
HIC FUGIANT HIERUSALIM afitatores
dom/gisl**

Fordítása:

“Itt Titus és a zsidók harcolnak
a lakosok menekülnek Jeruzsálemből
ítélet/túsz(ok)”

A lenti kép a ládika baloldali oldalán található, képi ábrázolásban Romulus és Remus látható, amint a farkasüdő táplálja őket. A magyarázó szöveg:

**ōplæ unn̄eg Rōmwalus and Reumwalus, twægen gibroþær, afæddæ
hiæ wylfin Rōmækæstri**

„Hazájuktól messze, Romulus és Remus, a két testvér. Táplálta őket anyafarkas Róma városában.”

Az utolsó kép a ládika jobboldali paneljét mutatja. (A ládika ezen táblája, az ún. Bergallo-panel, melynek eredetije a firenzei Museo Nazionale del Bargellóban látható. Ezen ládika-részt csak később találta meg az Auzon-család, és eladta a múzeumnak, ahol 1890-ben azonosították. A British Museumban látható ládika-rész tehát csak egy másolat.) Ezen a főfelirat rúnasora egy alliteráló teljes sor, melynek értelmezése azonban elválasztások hiányában, valamint a szokásos magánhangzó jelek titkos rúnákkal való helyettesítése miatt rendkívül nehéz.

A számos kikövetkeztetett szöveg egyike így hangzik, (KRAUSE 1993: 93):

Hēr hōs sitæþ on hæmbærge
Agla (,) drīgip swæ hiri Erta(e) gisgrāf
særdemn (;) sorgæ and sefa tornæ

“Itt ül egy sereg, a szomorúság-dombján
Gyötrelmesen szenved, ahogy Erta (Wotan?) előírta neki,
Fájdalom sírja, bánatban és a szív fájdalmában.”

Hasonlóan bonyolult a képi ábrázolás tolmácsolása is, tudósok sora adott különféle értelmezéseket. Az ábrázolás baloldalán egy állat-szerű lény ül egy halmon, vele szemben egy ellenségesen viselkedő fegyveres, sisakos harcos áll. Középen egy általában lónak interpretált állat, vele szemben egy talán kardot tartó alak. Jobbra három alak látható, a két külső figura mintha szorosán fogná középsőt.

Az egyik értelmezés szerint az északi-germán Sigurð (a német Sigfried-monda) három epizódja látható az ábrázoláson, melyekre itt nincs módunk kitérni. A Sigurð-monda a közös germán mondakincs része, az óangol verses hős eposz, a *Beowulf* (8-11.sz.) is szerepelteti a hőst, (ELLIOT 1959:106ff).

A Franks ládika nyelvezete óangol, közébről észak-umbriai, keletkezésének ideje majdnem biztosan a 8. század legeleje. Az alkalmazott rúnasor a 28 rúnajeles sztenderd angolszász *futhorc*.

A ládika ornamentikájának és rúnavéseteinek alkotója igencsak szerényen alkalmazta a latin betűket a rúnák mellett, akkor is szinte kizárólag a nem germán mondabeli elemeknél, azaz a klasszikus és bibliai jeleneteknél, (ELLIOT 1959:108).

(commons.wikimedia.org/wiki/Category:Franks_Casket)

3. Kitekintés

Az általános germanisztikai ismeretek egyik fontos része a germánság kultúrája, korábbi elnevezésében, összefoglalva a germanisztika segédtudományai. Ebbe a körbe tartozik a germán régiségtan (né: *Altertumskunde*, a.: archeology), amely a régi germán kultúrával foglalkozik és főleg a régészet kutatási területe (a germán ókor néprajza, a törzsek szokásai, antik források, stb.), a germán vallástörténet, mitológia, mely témákról magyar nyelven is kiváló összefoglalások olvashatók (l. irodalomjegyzék).

Ugyancsak ebbe a körbe tartozik a germán *verstan* ill. a germán névtudomány. Fontos része a germán kulturális ismereteknek a germán rúnairás, írástörténet/runológia, mely egy részének részletes bemutatására vállalkoztunk ebben a kötetben. A runológia – mint azt olvasóink tapasztalhatták – szinte a segédtudományok minden egyes részdiszciplinájához kapcsolódik, hiszen a régészettől kezdve a névtudomány, a rúnák keletkezése és megfejtése ezek nélkül szinte lehetetlen lenne.

A runológia szakirodalma igen gazdag, jelen könyvünk csak a legfontosabb jellemzőket foglalja össze és igyekszik a leírtakat illusztrálni is.

Bízunk benne, hogy a germanisztika alapszakos (német, dán, svéd, norvég, holland) hallgatóink és a nagyközönség is hasznosan forgatja majd és a megadott szakirodalom alapján tovább tökéletesítheti a germánságról való ismereteit.

A szerzők

IRODALOM

- ANTONSEN, H. E. 1975. *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*, Niemeyer, Tübingen.
- ANTONSEN, H. E. 1982. "Zum Ursprung und Alter des germanischen Fuparks". In: Jankowsky, K. – E. S. Dicks (eds.) Festschrift für Karl Schneider, John Benjamins, Amsterdam.
- ANTONSEN, H. E. 2002. *Runes and Germanic Linguistics, Trends in Linguistics*, Mouton, Berlin – New York.
- ARNTZ, H. & H. ZEISS, 1939. *Die einheimischen Runendenkmäler des Festlandes*, Otto Harrassowitz, Leipzig.
- ASKEBERG, F. 1944. *Norden och kontinenten i gammal tid*, Almqvist Wiksell, Uppsala.
- ÁCS, P. – BAKSY, P. 2010. *A központi skandináv nyelvek történetének vázlata a kezdetektől a reformációig*, Budapesti Beiträge zur Germanistik, 54, ELTE, Germanisztikai Intézet, Budapest.
- BAMMESBERGER, A. (ed.) 1991. *Old English Runes and their Continental Background*, Universitätsverlag, C. Winter, Heidelberg.
- BEERS, J. 2012. *Runes in Frisia*, Leeuwarden, <http://www.johannesbeers.nl/frisian-runic-inscriptions.html>
- BERNÁTH I. 1991. "Rúnairodalom", In: Világirodalmi lexikon, 12. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 283ff.
- BERNÁTH, I. 1995. *Kopasz Grím-fia Egill – A fölperzselt tanya*, Tóni Túra Utazási Iroda, Budapest.
- BERNÁTH, I. 2005. *Skandináv mitológia*, Corvina, Budapest.
- BRØNSTED, J. 1983. *A vikingek*, Gondolat, Budapest.
- BÆKSTED, A. 1952. *Målruner og trolldruner: runemagiske studier*, Gyldendal, København.
- DÜWEL, K. & W.D. TEMPEL, 1968/1970. "Knochenkämme mit Runeninschriften aus Friesland". In: *Paleohistoria* 14, pp. 353-391.
- DÜWEL, K. 1982. *Runenkunde (2. um einen Anhang vermehrte Auflage)*, Metzler, Stuttgart.

- DÜWEL, K. 1991. "Kontinentale Runeninschriften", In: Bammesberger, A. (ed.) *Old English Runes and their Continental Background*, pp. 271-286.
- ELLIOT, R.W.V. 1959. *Runes. An Introduction*, Manchester University Press, Manchester.
- ENOKSEN, M.L. 1998. *Runor: historia, tydning, tolkning*, Historiska Media, Falun.
- FISCHER, S. 2004. "Alemannia and the North – Early Runic Contexts Apart (400-800)". In: Naumann, H.P; F. Lanter; et al. *Alemannien und der Norden*, Walter de Gruyter, Berlin, pp. 266-317.
- FLOWERS, S.E. 1986. *Runes and magic. Magical formulaic elements in the older runic tradition*, Michigan Germanic Studies I., P. Lang, Schweiz.
- FOOTE, P. G. & WILSON, D.M. 1970. *The Viking Achievement: The Society and Culture of Early Medieval Scandinavia*, Sidgwick and Jackson, London.
- FRIESEN, O. v. 1933. "Runorna I.: de germanska, anglofrisiska och tyska runorna", Nordisk Kultur 6, Bonnier, Stockholm, Aschehoug & Co., Oslo, J. H. Schultz, København, pp. 3-79.
- HAMMARSTRÖM, M. 1930. "Om runskriftens härkomst", Studier I Nordisk Filologi, København, pp. 1-67.
- HAUGEN, E. 1976. *The Scandinavian Languages*, Faber, London.
- HAUGEN, E. 1984. *Die skandinavischen Sprachen*, Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- HINES, J. 1990. "The Runic Inscriptions of Early Anglo-Saxon England". In: Bammesberger, A. (ed.) *Britain 400-600: Language and History*, Universitätsverlag, C. Winter, Heidelberg, pp. 437-456.
- HUTTERER, M. 1968. *Bevezetés a germanisztikába. Egyetemi jegyzet*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- HUTTERER, M. 1986. *A germán nyelvek*, Gondolat, Budapest.
- IMER, L. 2016. *Danmarks runesten 'Dánia rúnakövei'*, København, Nationalmuseet.

- JANSON, T. 2003. *Beszélj! A világ nyelvei – tegnap, ma, holnap*, HVG könyvek, Budapest.
- JANSON, T. 2013. *Germanerna. Myten. Historien, Språken*, Norstedts, Stockholm.
- JANSSON, B. F. 1962. *The Runes of Sweden*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- KRAUSE, W. & H. JANKUHN, 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- KRAUSE, W. 1993. *Runen* (Zweite unveränderte Auflage), Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- LOOIJENGA, J.H. 1997. *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700; texts & contexts*, Doctoral Dissertation, University of Groningen, PDF.
- LOOIJENGA, T. 2003. *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*, The Northern World, vol.4, Brill, Leiden-Boston.
- LÜTHI, K. 2004. “Von Bruphild und Hariso: Alemannische und ältere skandinavische Runenkultur im Vergleich”. In: Naumann, H.P; F. Lantner; et al. *Alemannien und der Norden*, Walter de Gruyter, Berlin, pp. 318-39.
- MacLEOD, M., M.B. Mees. 2006. *Runic amulets and magic objects*, Boydell & Brewer, Woodbridge.
- MAKAJEV, E.A. 1959. [*On the declension of substantives in the old Germanic languages*]. [Papers of the Institute of Linguistics] 9: pp. 9-51.
- MAKAJEV, E.A. 1996 (1965). *The Language of the Oldest Runic Inscriptions. A Linguistic and Historical-Philological Analysis*, Translated from Russian by J. Mereding in consultation with E.H. Antonsen, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademie, [Russian edition originally published in Moscow, 1965.]
- MARSTRANDER, C. J. S. 1928. „Om runene og runenavnenes oprindelse”, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab*, Oslo, pp. 5-179.
- MOLTKE, E. 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, Forum, København.
- NIELSEN, N. Å. 1983. *Danske runeindskrifter*, Hernov, København.

- NIELSEN, H. F. 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia*. Studies in German Dialect Geography, (Indogermanische Bibliothek: Reihe I), Bammesberger, A. (hrsg.), Universitätsverlag, C. Winter, Heidelberg.
- ODENSTEDT, B. 1990. *On the Origin and Early History of the Runic Script*, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- OPITZ, S. 1977. *Südgermanische Runeninschriften im älteren Futhark aus Merowingzeit*, Burg-Verlag, Deutrich.
- PAGE, R.I. 1973. *An Introduction to English Runes*, British Museum Press, London.
- QUAK, A. 1990. *Runica Frisica*, Aspects of Old Frisian Philology, Amsterdam-Groningen [Estrik nr. 69].
- SCHMIDT, Christoph G. et al. 2012. „Die Runeninschrift auf dem Kamm von Frienstedt, Stadt Erfurt.” *Die Sprache*. Band 49, Nr. 2, pp. 123–186.
- TÓTH, A. 2012. „Rúnafeliratos tárgyak Magyarországról. Példák a rúnajelek szakrális-mágikus magyarázatára”, In: Petkes, Zs. (szerk.) *Hadak Útján XX*.
Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete Budapest-Szigethalom, 2010. október 28-30, Budapest, pp. 97-107.
- VOIGT, V. 2016. Óizlandi irodalom és kultúra, *Budapester Beiträge zur Germanistik*, 76, ELTE, Germanisztikai Intézet, Budapest.

INTERNETES RÚNAKORPUSZOK

- <http://www.arild-hauge.com/>
http://www.runenprojekt.uni-kiel.de/beschreibung/1/default_eng.htm
<http://runer.ku.dk/>
<http://www.runforum.nordiska.uu.se/en/srd/>
<https://www.khm.uio.no/english/research/publications/nytt-om-runer/konv/samnordb.htm>
<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
<http://www.christerhamp.se/runor/gamla/index.html>
<https://www.schleugerhard.com/>
<http://heimskringla.no>

